

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O'RTA MAXSUS
TA'LIM VAZIRLIGI**

**TOSHKENT VILOYATI CHIRCHIQ DAVLAT PEDAGOGIKA
INSTITUTI**

“TASDIQLAYMAN”
O‘quv ishlari bo‘yicha prorektor
_____ **I.Q.Xaydarov**
_____ **2021 yil**

PEDAGOGIKA VA MENEJMENT KAFEDRASI
PEDAGOGIK MAHORAT FANIDAN
(III kurslar uchun)

O'QUV - USLUBIY MAJMUUA

Bilim sohasi: 100000 - Gumanitar
Ta'lim sohasi: 5110000 – Pedagogika
Ta'lim yo'nalishi: 5110900 – Pedagogika va psixologiya

CHIRCHIQ-2021
O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O'RTA MAXSUS
TA'LIM VAZIRLIGI
TOSHKENT VILOYATI CHIRCHIQ DAVLAT PEDAGOGIKA
INSTITUTI

PEDAGOGIKA VA MENEJMENT KAFEDRASI

“TASDIQLAYMAN”

o'quv ishlari bo'yicha
prorektor I.Q.Xaydarov

“ _____ ” _____ 2021 yil

PEDAGOGIK MAHORAT

fanidan nazariy va amaliy mashg'ulotlarning loyihalashtirilgan texnologiyasi

(kunduzgi 3-kurs uchun)

Bilim sohasi:	100000 - Gumanitar
Ta'lim sohasi:	5110000 – Pedagogika
Ta'lim yo'nalishi:	5110900 – Pedagogika va psixologiya

CHIRCHIQ-2021

O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligining
2018 yil 18 avgustdagi 4 -sonli bayyonomasida tasdiqlangan "Pedagogik
mahorat" fan dasturi asosida ishlab chiqilgan.

Tuzuvchilar: **Maxkamov U.I** - Pedagogika fanlari doktori. professori
"Pedagogika va menejment" kafedrası
Ismoilova D.M – "Pedagogika va menejment" kafedrası
o'qituvchisi

Taqrizchilar: **Sh.Q.Mardonov** - Chichiq davlat pedagogika instituti
professori, pedagogika fanlari doktori.
Xudayqulov X.J - O'zbekiston Milliy universiteti
professori, pedagogika fanlari doktori

Ushbu o'quv-uslubiy majmua Chirchiq davlat pedagogika
instituti kengashining 20__-yil ____avgustdagi "___" – sonli qarori
bilan tavsiya etilgan.

MUNDARIJA

I	SILLABUS (O`QITUVCHI DASTURI)	
II	NAZARIY MATERIALLAR	
III	AMALIY MASHG`ULOTLARI UCHUN MATERIALLAR (VAZIFALAR KEYSLAR)	
IV	TARQATMA MATERIALLAR. MUSTAQIL TA`LIM UCHUN MATERIALLAR	
V	GLOSSARIY (O`ZBEK. INGLIZ TILLARIDAGI ASOSIY ATAMALAR VA ULARNING QISQACHA TUSHUNCHALARI VA H.K)	

MUNDARIJA

Kirish.	4
Fan bo'yicha reyting ishlanmasi va baholash mezonlari.	7
“Pedagogik mahorat” fani bo'yicha ta'lim texnologiyalarini ishlab chiqishning konseptual asoslari.....	10
1-mavzu. Pedagogik mahorat haqida tushuncha, uning o'qituvchi faoliyatida tutgan o'rni va ahamiyati Pedagogik fikr tarixi va maktab amaliyotida o'qituvchi mahorati masalalari	11
2-mavzu. O'qituvchi faoliyatida pedagogik qobiliyati.....	38
3-mavzu. O'qituvchining kommunikativ qobiliyati.....	47
4-mavzu: O'qituvchi faoliyatida muloqot madaniyati va psixologiyasi.....	54
5-mavzu: O'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi muloqot.....	68
6-mavzu: Pedagogik nazokat va odob-axloq.....	79
7-mavzu: Pedagogik texnika pedagogik mahoratning tarkibiy qismi sifatida.....	96
8-mavzu. O'qituvchining nutq mahorati.....	104
9-mavzu: O'qituvchining ta'lim jarayonidagi mahorati.....	118
10-mavzu: O'qituvchining tarbiyachilik mahorati.....	124
11-mavzu: O'qituvchining tarbiya texnologiyalari asosida faoliyat olib borishi.....	131
12-mavzu: O'qituvchining pedagogik faoliyatida kompyuter texnologiyalaridan foydalanish.....	139
13--mavzu Ilg'or pedagogik tajribani to'plash va ommalashtirish.....	142
Amaliy mashg'ulotlar.....	145
Laboratoriya mashg'ulotlari ishlanmasi.....	146
Fan bo'yicha mustaqil ish topshiriqlari.....	148
Nazorat savollari.....	151
O'tilgan mavzular bo'yicha yakuniy xulosalar.....	152
Fan bo'yicha echimini kutayotgan ilmiy muammolar.....	153
Informatsion – uslubiy ta'minot.....	159
Glossariy.....	162

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI
TOSHKENT VILOYATI
CHIRCHIQ DAVLAT PEDAGOGIKA INSTITUTI**

“T A S D I Q L A Y M A N”
O'quv ishlar bo'yicha prorektor
_____ I.Q.Xaydarov
“ ____ ” _____ 2021 yil

**PEDAGOGIK MAHORAT
FANINING
ISHCHI O'QUV DASTURI
(Kunduzgi III kurs)**

Bilim sohasi: 100000 – Gumanitar;
Ta'lim sohasi: 110000 – Pedagogika;
Ta'lim yo'nalishi: 5110900 – Pedagogika va psixologiya
Umumiy o'quv soati: 244 soat

№	Mashg'ulot turi	Ajratilgan soat	Semestr	
			5	6
1	Ma'ruza	54	32	22
2	Amaliy	74	44	30
3	Seminar	-	-	-
4	Mustaqil ta'lim	116	58	58
	Jami auditoriya soatlari	128	76	52
	Umumiy o'quv soati	244	134	110

CHIRCHIQ – 2021

O‘zbekiston Respublikasi oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligining
2018 - yil 25 avgustdagi № 744 - sonli buyrug‘i bilan tasdiqlangan fan
dasturi asosida tayyorlangan.

Fanning ishchi o'quv dasturi Toshkent viloyati Chirchiq davlat pedagogika instituti kengashining 2021 - yil 23 avgustdagi № ____ - sonli bayoni bilan tasdiqlangan.

Tuzuvchilar: **D.M. Ismoilova** - Pedagogika va menejment kafedrası o'qituvchisi.

Taqrizchi: **R. Musurmonov**   - Toshkent viloyati Chirchiq davlat pedagogika instituti “Pedagogika va menejment” kafedrasida dosenti, pedagogika fanlari nomzodi.

Fanning ishchi o'quv dasturi Toshkent viloyati Chirchiq davlat pedagogika instituti Pedagogika fakulteti kengashining 2021 yil 28 avgustdagi 1- sonli majlisida muhokamadan o'tkazilgan.

Fakultet dekani: **J.E.Usarov**

Fanning ishchi o'quv dasturi Toshkent viloyati Chirchiq davlat pedagogika instituti Pedagogika fakulteti "Pedagogika va menejment" kafedrasining 2021 yil ____ avgustdagi 1- sonli majlisida ko'rib chiqilgan va tasdiqlashga tavsiya qilingan.

Kafedra mudiri: **F.U.Jumanova**

I. Fanni o'zlashtirishga qo'yiladigan talablar.

Ushbu dastur pedagogik mahorat, uning o'qituvchi faoliyatida tutgan o'rni; pedagogik fikr tarixi va maktab amaliyotida o'qituvchi mahorati; o'qituvchi faoliyatida pedagogik qobiliyat; o'qituvchining kommunikativ qobiliyati; o'qituvchi faoliyatida muloqot madaniyati va psixologiyasi; muloqotni tashkil etishda umuminsoniy qadriyatlarning ustivorligi; o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi muloqot; pedagogik nazokat va odob-axloq; pedagogik nizolar va ularni bartaraf etish texnologiyasi; pedagogik texnika haqida tushuncha pedagogik texnikani shakllantirish uslublari kabi masalalarni qamrab olgan.

Fanni o'qitishdan maqsad - bakalavrlarni pedagogik mahorat, pedagogik texnika va madaniyati nazariyasi hamda amaliyoti bo'yicha bilimli, yetuk malakaga ega boiishlarini ta'minlash.

Fanning vazifasi - talabalarda nutq madaniyati, pedagogik texnika, pedagogik madaniyatga doir ko'nikma va malakalarni shakllantirishdan iborat.

Fan bo'yicha talabalarning bilim, ko'nikma va malakasiga qo'yiladigan talablar qo'yiladi.

Talaba: "Pedagogik mahorat" o'quv fanini o'zlashtirish jarayonida amalga oshiriladigan masalalar doirasida

bakalavr:

- pedagogik mahorat haqida tushuncha, uning o'qituvchi faoliyatida tutgan o'mi;
- pedagogik mahorat fanining vazifalari va asosiy tarkibiy qismlari;
- o'qituvchi pedagogik qobiliyatini rivojlantirish funktsiyalari;
- pedagogik muloqotning o'ziga xos xususiyatlari va funktsiyalari;
- pedagogik nazokatning mohiyati va xususiyatlari;
- ta'lim jarayonida o'qituvchiga qo'yiladigan talablar va ijodiy kayfiyatni boshqarish yo'llari;
- tarbiyachilik mahoratining tarkibiy qismlari bilimga;
- o'qituvchilarning kasbiy mahoratini takomillashtirish yo'llari;
- pedagogik texnikani shakllantirish uslublari;
- o'qituvchi pedagogik qobiliyatini rivojlantirish funktsiyalarini qo'llay olishni;
- pedagogik texnikani shakllantirish uslublarini amalga oshirish yo'llarini;
- ta'lim jarayonida o'qituvchiga qo'yiladigan talablar va ijodiy kayfiyatni boshqarish yosllarini qo'llay olishni;
- ta'lim-tarbiya jarayonida kompyuter imkoniyatlaridan foydalanish yo'llarini qo'llay olishni;
- o'qituvchi mehnatini ilmiy asosda tashkil etish yo'llarini qo'llay ko'nikma ;
- ta'lim jarayonida o'qituvchiga qo'yiladigan talablar va ijodiy kayfiyatni boshqarish yoilarini qo'llay olgan holda bajarish;
- tarbiyachilik mahoratining tarkibiy qismlaridan foydalangan holda ta'lim jarayonini tashkil etishda pedagogik muloqot, pedagogik qobiliyatlardan foydalanish malakasiga ega bo'lishi kerak.

II Ma'ruza mashg'ulotlari

№	Mashg'ulot mavzulari	Ajratilgan soatlar
6 - semestr		
1	Pedagogik mahorat haqida tushuncha, uning o'qituvchi faoliyatida tutgan o'rni	2
2	O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni asosida o'qituvchi faoliyati mazmuniga qo'yiladigan talablar.	2
3	O'qituvchi faoliyatida pedagogik qobiliyat	2

4	Pedagogik qobiliyatning asosiy turlari.	2
5	O'qituvchining kommunikativ qobiliyati	2
6	O'qituvchi faoliyatida muloqot madaniyati va psixologiyasi	2
7	O'quv-tarbiya jarayonida pedagogik muloqot jarayonini boshqarish uslublari.	2
8	O'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi muloqot	2
9	Muloqot jarayonini boshqarish uslublari	2
10	Pedagogik nazokat va odob-axloq	2
11	O'qituvchining dars jarayonidagi nazokati. Nazokat va taktika.	2
12	Pedagogik texnika haqida tushuncha pedagogik texnikani shakllantirish uslublari	2
13	O'qituvchining tashqi qiyofasi va unga qo'yiladigan talablar.	2
14	Nutq texnikasi va notiqlik madaniyati	2
15	O'qituvchining nutq mahoratini takomillashtirish yo'lari	2
16	O'qituvchining ta'lim jarayonidagi mahorati	2
Jami:		32
1	O'qituvchining tarbiyachi sifatidagi mahorati	2
2	Tarbiyachi faoliyatining asosiy ko'nikmalari.	2
3	O'qituvchining tarbiya texnologiyalari asosida faoliyat olib borishi	2
4	Tarbiya ko'rganlikni aniqlash (diagnostika).	2
5	O'qituvchi pedagogik faoliyatida kompyuter texnologiyalaridan foydalanish	2
6	O'qituvchida zamonaviy axborot texnologiyalari imkoniyatlaridan foydalanish malakalarini shakllantirish yo'llari	2
7	O'qituvchi pedagogik faoliyatida kasbiy refleksiyaning o'rni	2
8	O'qituvchi faoliyatini pedagogik tashxislash.	2
9	O'qituvchi mehnatini ilmiy asosda tashkil etish	2
10	Maqsadning qo'yilishi-pedagogik faoliyatni tashkil etishning tayanch unsuri: maqsadning izchilligi	4
Jami:		22
Umumiy soat:		54

“Pedagogik mahorat” fanini o'rganish davomida axborot (taqdimot, multimedia texnologiyalari) va ta'limning zamonaviy texnologiyalari (rivojlantiruvchi ta'lim texnologiyalari, fanni to'liq o'zlashtirishga yo'naltirilgan texnologiyalar, shaxsga yo'naltirilgan ta'lim texnologiyalari) qo'llaniladi. Bundan tashqari darsliklar, o'quv qo'llanmalari, ma'lumotnomalar, pedagogik ensiklopediyalar va lug'atlar, ma'ruza matnlari, tarqatma materiallaridan foydalaniladi.

III Amaliy mashg'ulotlari

№	Mashg'ulot mavzulari	Ajratilgan soatlar
6 - semestr		
1	Pedagogik mahorat, uning o'qituvchi faoliyatida tutgan o'rni.	2
2	“Men tanlagan kasb” mavzusida ijodiy insho yozish	2
3	O'zbekiston Respublikasining “Ta'lim to'g'risida”gi Qonuni asosida o'qituvchi faoliyati mazmuniga qo'yiladigan talablar	2
4	O'qituvchi faoliyatida pedagogik qobiliyat	2
5	Pedagogik qobiliyatning asosiy turlari.	2
6	O'qituvchining kommunikativ qobiliyati	2
7	O'qituvchi faoliyatida muloqot madaniyati va psixologiyasi	2
8	O'quv-tarbiya jarayonida pedagogik muloqot jarayonini boshqarish uslublari.	2
9	O'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi muloqot	2

10	Muloqot jarayonini boshqarish uslublari	2
11	Pedagogik nazokat va odob-axloq	2
12	O'qituvchining dars jarayonidagi nazokati. Nazokat va taktika.	2
13	Pedagogik texnika haqida tushuncha pedagogik texnikani shakllantirish uslublari	2
14	O'qituvchining tashqi qiyofasi va unga qo'yiladigan talablar.	2
15	Nutq texnikasi va notqlik madaniyati	2
16	O'qituvchining nutq mahoratini takomillashtirish yo'lari	2
17	O'qituvchining ta'lim jarayonidagi mahorati	2
18	Sharq mutafakkirlari, chet el va Evropa, O'zbekistonlik pedagog olimlarning o'qituvchi va uning mahorati haqidagi fikrlari	2
19	"Muallim - qalb me'mori" (Malla Ochilov) kitobini o'qish, asosiy fikrlarni o'rganish	4
20	Dars jarayonida uchraydigan nizolarni o'rganish va yechimini tahlil qilish.	4
	Jami:	44
1	O'qituvchining tarbiyachi sifatidagi mahorati	2
2	O'qituvchining tarbiya texnologiyalari asosida faoliyat olib borishi	2
3	Tarbiya ko'rganlikni aniqlash (diagnostika)	2
4	O'qituvchi pedagogik faoliyatida kompyuter texnologiyalaridan foydalanish	2
5	O'qituvchi pedagogik faoliyatida kasbiy refleksiyaning o'rni	2
6	O'qituvchi faoliyatini pedagogik tashxislash.	2
7	O'qituvchi mehnatini ilmiy asosda tashkil etish	2
8	Maqsadning qo'yilishi-pedagogik faoliyatni tashkil etishning tayanch unsuri: maqsadning izchilligi	2
9	O'qituvchining ota-onalar bilan ishlash mahorati	2
10	Ishontirish va pedagogik ta'sirchanlik	2
11	O'z-o'zini tarbiyalash va o'z ustida ishlash	2
	Jami:	22
	Umumiy jami:	66

“Pedagogik mahorat” fanini o'rganish davomida interfaol metodlar (“Aqliy hujum”, “Venn diagrammasi”, “T-chizma”, “Erkin yozish”, “Bir-biridan so'rash”) qo'llaniladi. Bundan tashqari darsliklar, o'quv qo'llanmalari, ma'lumotnomalar, pedagogik ensiklopediyalar va lug'atlar, ma'ruza matnlari, tarqatma materiallaridan foydalaniladi.

IV Mustaqil ta'lim mavzulari

№	Mashg'ulot mavzulari	Ajratilgan soatlar
6-semestr		
1	“Men tanlagan kasb” mavzusida ijodiy insho yozish.	4
2	Izohli lug'atlar bilan ishlash va o'qituvchi atamasi haqida ma'lumot to'plash	4
3	“Barkamol avlod orzusi” kitobini o'qib chiqish va asosiy fikrlarni konspekt qilish.	4
4	Sharq mutafakkirlari, chet el va Evropa, O'zbekistonlik pedagog olimlarning o'qituvchi va uning mahorati haqidagi fikrlarini o'rganish va to'plash.	4
5	Fakultetdagi dars va mashg'ulotlarda o'qituvchilar tomonidan auditoriya diqqatini jalb etish, talabalarga ta'sir etish, ular bilan munosabatga kirishish, ornati bo'yicha qo'llanilayotgan usullarni o'rganish, to'plash, yozib borish.	4
6	Muloqot jarayonini boshqarish usullarini qiyosiy tahlilini otkazish.	4
7	“Muallim - qalb me'mori” (Malla Ochilov) kitobini o'qish, asosiy fikrlarni o'rganish va konspekt qilish.	4

8	Fakultetda dars jarayonida uchraydigan nizolarni o'rganish va yechimini tahlil qilish.	4
9	O'qituvchi kasbini aks ettiruvchi embelema tayyorlash.	4
10	O'qituvchi faoliyatida pedagogik qobiliyat.	4
11	O'qituvchi faoliyatida muloqot madaniyati va psixologiyasi.	4
12	Pedagogik texnika va o'qituvchining mahorati.	4
13	Nutq texnikasi va madaniyati haqida.	4
14	O'qituvchi mahoratini takomillashtirish yo'llari va shart-sharoitlari	4
15	"Nutq madaniyati asoslari" (Qudratov T.) kitobini o'qib o'rganish.	4
Jami:		60
8-seminar		
1	Fakultet (o'rta maktab, akademik litsey, kasb-hunar kolleji) o'qituvchilarining darslarini kuzatish va dars fragmentini yaratish.	4
2	Tanlangan mavzu asosida jamoaviy ijodiy ishning rejasi, stsenariysini tuzish	4
3	O'z-o'zini tarbiyalash yoki o'z ustida ishlash shaxsiy dasturini tuzish	4
4	Fakultet (universitet) da tanlangan o'qituvchining ish tajribasini o'rganish va umumlashtirish.	4
5	Mutafakkirlar va pedagoglarning so'z va nutqning ijtimoiy jamiyatda tutgan o'rni va roli haqidagi qarashlari.	4
6	O'qituvchi faoliyatida ko'tarinki ruh, yaxshi kayfiyat, ishga bo'gan hoxishning yetakchi o'rin tutishi va ularni hosil qilish yo'llari.	6
7	Tarbiyachi mahoratining tizimi: ijtimoiy, estetik, axloqiy hamda texnologik	6
8	O'qituvchida zamonaviy axborot texnologiyalari imkoniyatlaridan foydalanish malakalarini shakllantirish yollari.	6
9	O'qituvchining kasbiy mahoratini rivojlantirishda pedagogik refleksiyaning ahamiyati	6
10	Pedagogik mahoratni shakllantirishning asosiy tamoyillari: yaxlit holda yondashuv; faol muloqot; pedagogik harakatning xilma-xilligi; pedagogik ta'sirining ko'p qirraliligi; nazariy bilim va amaliy malakalarning o'zaro bog'liqligi	6
11	O'qituvchi mehnatini nazariy va amaliy jihatdan tashkil etish va uning o'qituvchi mahoratini shakllantirishdagi ahamiyati.	6
Jami:		56
Umumiy jami:		

Mustaqil ta'lim mazmuni ma'ruza va seminar mashg'ulotlari mavzulari asosida shakllantiriladi. Biroq mustaqil ta'lim ko'proq ma'ruza va seminar mashg'ulotlarida o'rganilmagan masalalarni o'z ichiga oladi. Mustaqil ta'lim asosida o'qib-o'rganilgan masalalar fan bo'yicha oraliq va yakuniy nazorat ishlari savollarida o'z aksini topadi.

V Baholash mezonlari.

Baholash usullari	Eks'ress tesstlar, yozma ishlar, og'zaki so'rov, 'rezentatsiyalar
Baholash mezonlari	5 baho «a'lo» fanga oid nazariy va uslubiy tushunchalarni to'la o'zlashtira olish; fanga oid ko'rsatkichlarni iqtisodiy tahlil qilishda ijodiy fikrlay olish; o'rganilayotgan jarayonlar haqida mustaqil mushoxada yuritish; mehnat munosabatlariga oid tahlil natijalarini to'g'ri aks ettira olish; o'rganilayotgan jarayonga ta'sir etuvchi omillarni aniqlash va ularga to'la baho berish; tahlil natijalari asosida vaziyatga to'g'ri va xolisona baho berish o'rganilayotgan iqtisodiy xodisa va jarayon to'g'risida tasavvurga ega bo'lish; o'rganilayotgan

	jarayonlarni analitik jadvallar orqali tahlil etish va tegishli qarorlar qabul qilish. 4 baho «yaxshi» o'rganilayotgan jarayonlar haqida mustaqil mushoxada yuritish, tahlil natijalarini to'g'ri aks ettira olish; o'rganilayotgan iqtisodiy xodisa va jarayon to'g'risida tasavvurga ega bo'lish; o'rganilayotgan jarayonga ta'sir etuvchi omillarni aniqlash va ularga to'la baho berish; o'rganilayotgan jarayonlarni jadvallar orqali tahlil etish va tegishli qarorlar qabul qilish. 3 baho «qoniqarli» o'rganilayotgan jarayonga ta'sir etuvchi omillarni aniqlash va ularga to'la baho berish; o'rganilayotgan iqtisodiy xodisa va jarayon to'g'risida tasavvurga ega bo'lish; o'rganilayotgan jarayonlarni analitik jadvallar orqali tahlil etish.		
	Reyting baholash turlari	Maks.ball	O'tkazish vaqti
	Joriy nazorat:		
	Mustaqil ta'lim to'shiriqlarining o'z vaqtida va sifatli bajarilishi	5	1 semester davomida
	Seminar va amaliy mashg'ulotlarida faolligi, savollarga to'g'ri javob berganligi, topshiriqlarni to'g'ri bajarganligi uchun	5	
	Oraliq nazorat:	5	10-hafta
	Birinchi oraliq nazorat yozma ish <i>(ma'ruza o'qituvchisi tomonidan qabul qilinadi)</i>		20-hafta
	Yakuniy nazorat:	5	
	Yozma ish (Yakuniy nazorat shakli fakulitet kengashi bilan kelishib, rektor buyrug'i bilan tasdiqlanadi)		
	Jami:		

VI. O'quv-uslubiy adabiyotlar va elektron ta'lim resurslari ro'yxati.

Asosiy va qo'shimcha adabiyotlar.

1. Mirziyoyev Sh.M. Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib intizom va shaxsiy javobgarlik har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lish kerak. O'zbekiston. 2017 y.
2. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi va "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi". -T., 2007 yil.
3. R.Ishmuxammedov "Innovatsion texnologiyalar yordamida ta'lim samaradorligini oshirish yo'llari" Toshkent-2004 yil.
4. Ismoilova Z. Pedagogikadan amaliy mashg'ulotlar. – T.: Fan, 2001.
5. M.X.To'xtaxo'jayeva Pedagogika nazariyasi va tarixi Darslik Toshkent 2007.
6. Bolalarni tarbiyalash va sog'lomlashtirish ishlarida pedagogik texnologiya.- Toshkent. 2002.
7. Pedagogikadan amaliy mashqlar va masalalar /O'quv qo'llanma. O'. Asqarova. – Toshkent, Istiqlol, 2005.
8. Xasanboev J, To'raikulov X., Xaydarov M., Hasanboeva O. Pedagogika fanidan izohli lug'at. – T.: Fan va texnologiya, 2008.
9. Djuraev R.X. va boshq. Pedagogik atamalar lug'ati. –Toshkent, Fan, 2008.
10. O'.M.Asqarova, M.Xayitboyev, M.S.Nishonov Pedagogika darslik T.: Talqin 2008.
11. Niyozov G', Axmedova M. Pedagogika tarixidan seminar mashg'ulotlari. – T.: NOSHIR, 2011.
12. Kaldibekova A.S. Umumiy pedagogika nazariyasi va amaliyotidan laboratoriya mashg'ulotlari. – T.: "Fan va texnologiya" nashriyoti, 2013.

13. Pedagogik entsiklopediya. I va II jild. "O'zbekiston milliy entsiklopediyasi" Davlat ilmiy nashriyoti. -Toshkent, 2012.
14. Kaldibekova A.S., B.X.Xadjayev, Sh.M.Zufarov. Pedagogika nazariyasi o'quv uslubiy majmua. – T.: "Fan va texnologiya" nashriyoti, 2003.
16. Xalq pedagogikasi. O'quv qo'llanma. M.Mutalipova. –Toshkent, 2015.

Elektron ta'lim resurslari.

1. www.tdpu.uz
2. www.pedagog.uz
3. www.edu.uz
4. www.ziyo.edu.uz
5. www.gov.uz
6. www.ziynet.uz
7. www.istedod.uz

1-MAVZU: PEDAGOGIK MAHORAT HAQIDA TUSHUNCHA, UNING O‘QITUVCHI FAOLIYATIDA TUTGAN O‘RNI

Reja:

1. Pedagogik mahorat haqida tushuncha.
2. Pedagogik faoliyatning o‘ziga xos xususiyatlari.
3. Pedagogik mahoratni tarkib toptirish va shakllantirish yo‘llari.

Mavzuga oid tayanch tushuncha va iboralar:

Kasb mahorati, pedagogik mahorat, optimizm, insonparvar-gumanist. shaxsiy xususiyatlar, gumanistik yo‘nalish, kasbiy bilimdonlik, pedagogik qobiliyat, pedagogik texnika, metodologiya, nazariy, uslubiy texnologik bilimlar, faoliyat elementlari, o‘z-o‘zini kasbiy tarbiyalash.

Mavzuga oid muammolar:

1. Kasb mahorati va pedagogik mahorat tushunchalarini bir-biri bilan taqqoslab, o‘xshashlik va farqli jihatlarini aniqlang. Mahoratli pedagog deganda pedagogik faoliyatning qanday qirralarini tushunasiz?
2. Pedagogik mahoratning tarkibiy qismlarini aniqlab, har birining pedagogik mahoratda tutgan o‘rnini tahlil qiling. Ularning ichida qay birini ustivor deb bilasiz?

1-savol bo‘yicha darsning maqsadi: Pedagogik mahorat haqida tushuncha berish, uning tarkibiy qismlariga aniqlik kiritish, pedagogik kasbiga qiziqishni oshirish.

Identiv o‘quv maqsadlari:

Pedagogik mahorat tushunchasiga ta’rif beradilar.

Pedagogik mahoratning mohiyatiga izoh beradilar.

Pedagogik mahoratning tarkibiy qismlarini tavsiflaydilar.

1-savolning bayoni:

Insoniyat tomonidan minglab kasb-hunar bajarib kelinadi. Har bir kasb yuqori

saviyada bajarilishi, kasb mahoratining talablariga javob berishi kerak.

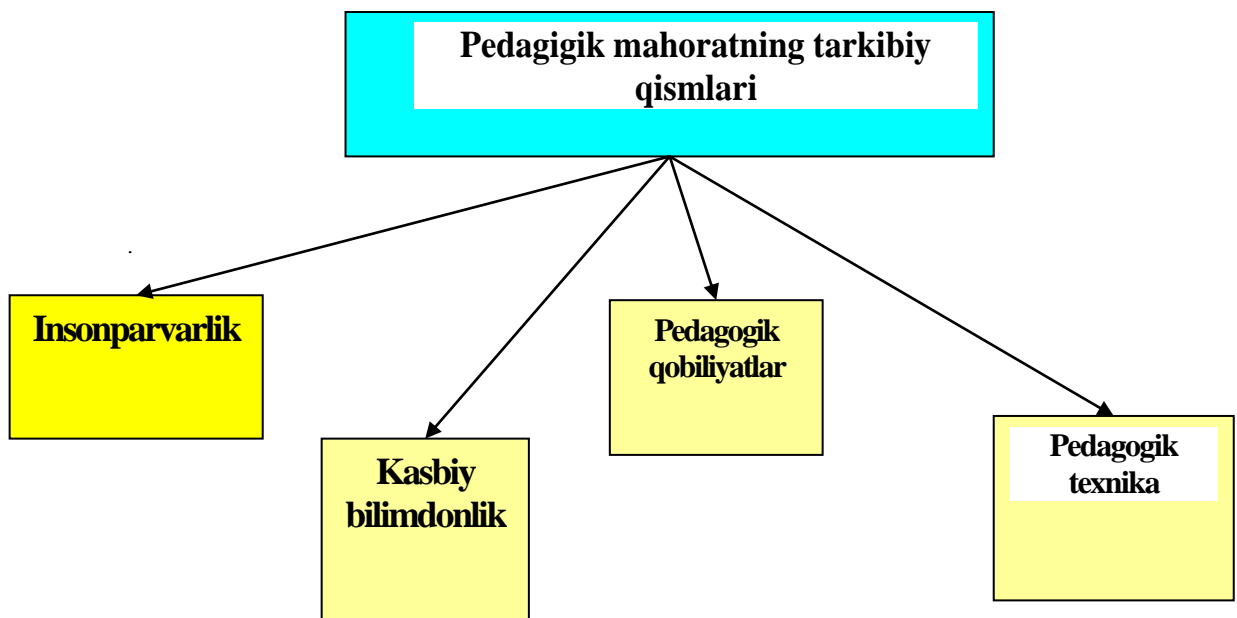
Pedagogik mahorat deganda pedagogik faoliyat yuritishda murabbiyning qobiliyatlarini oliy darajada namoyon etishi, butun borlig'ini ta'lim-tarbiyaga yo'naltirish tushiniladi.

Pedagogik mahorat uzoq vaqt davomida o'qish-o'rganish, mashq qilish, tajribalar asosida hosil qilinadi. Pedagogik mahoratning boshqa kasb mahoratlari bilan farqi shundaki, u bir qancha qirralarga bo'linadi.

Xulosa kilib aytganda, pedagogik mahorat - yuksak darajada pedagogik faoliyat yuritishga o'zini yo'naltira bilish uchun zarur bo'lgan shaxsiy xususiyatlar yig'indisidir.

Pedagogik **mahoratni** quyidagi tarkibiy **qismlar** tashkil etadi:

- insonparvarlik (gumanistik) yo'nalishi;
- kasb bilimdonligi;
- pedagogik qobiliyatlar (didaktik, tashkilotchilik, perseptiv, sugestiv, akademik);
- pedagogik texnika.

1. O'qituvchi shaxsining insonparvarlik (gumanistik) yo'nalishi - g'oyalari, qiziqishi, qadriy yo'nalishlari.

Har bir o'qituvchi shaxsining pedagogik yo'nalishi turlicha, ko'p qirrali.

Uning qadriy yo'nalishini:

- 1) o'z-o'zida bilimdon, talabchan, haqiqiy o'qituvchini ko'rishga;
- 2) pedagogik ta'sir etish vositalariga (o'quv material va hakoza);
- 3) o'quvchiga, bolalar jamoasiga;
- 4) pedagogik faoliyat maqsadiga - faoliyat ob'ekti, vositalarini - o'zgartirishga qaratilgan bo'lishi mumkin, ya'ni gumanistik strategiya.

2. Kasbiy bilimdonlik.

Pedagogik mahoratning asosiy poydevori - kasbiy bilimlardir. O'qituvchining bilimlari, bir tomondan, o'zi o'qitadigan predmetlarga qaratilgan bo'lsa, ikkinchi tomondan, ularni o'zlashtiradigan o'quvchilarga qaratilgan. Kasbiy bilimlarning mazmuni o'zi o'qitadigan predmetni, uning metodikasini, pedagogika va psixologiyani bilishni tashkil etadi.

Pedagogning mahorati - bilimlarni "insoniylashtirish" dadir, ularni auditoriyaga oddiy kitobdangina emas, balki o'zining dunyoqarashi sifatida bayon etadi.

Pedagogning kasbiy bilimlari asosida pedagogik ong shakllanadi, uning harakatlari asosida yotuvchi prinsiplar va qoidalarga amal qilinadi.

3. Pedagogik qobiliyatlari.

Bu psixologik jarayonda kechadigan xususiyat bo'lib, pedagogik faoliyat samarasiga ta'sir etadi. Pedagogik qobiliyatlarni bir qancha yirik olimlar (Gonobolin F.N., Kuzmina N.V., Krutetskii V.N. kabi) tadqiq etganlar.

Qayd etilgan mualliflarga suyanan holda shaxsning pedagogik faoliyatiga tegishli asosiy oltita qobiliyatini ajratib ko'rsatish mumkin:

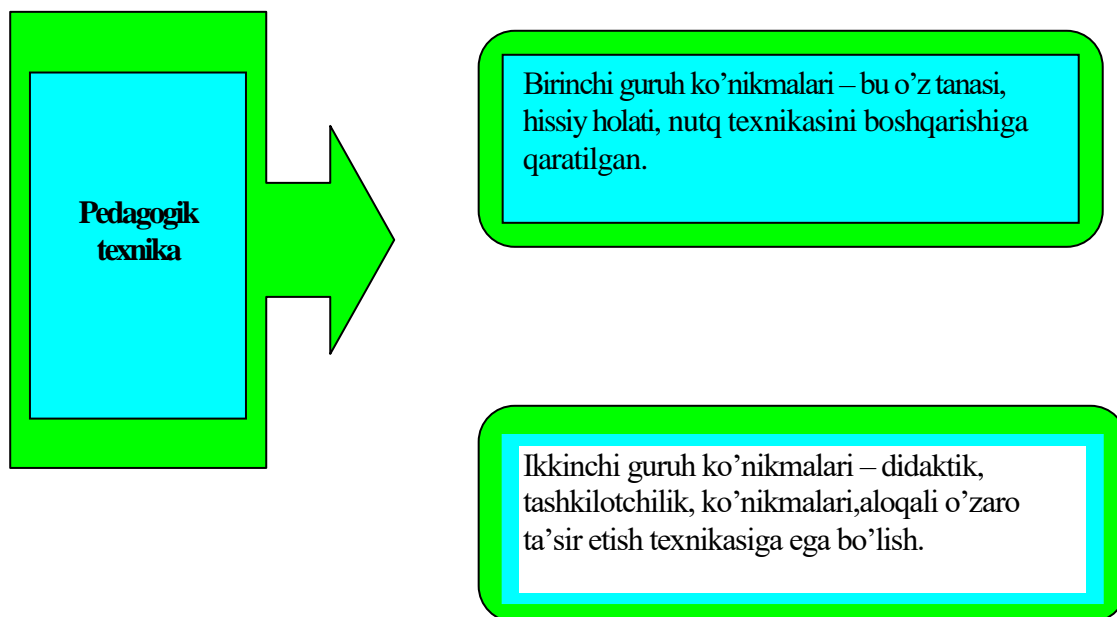
- 1) Muloqot qila olish, bu o'z ishiga, kishilarga bo'lgan munosabat, xayrixohlik, yaxshilikni ravo ko'rish.
- 2) Idrok eta olish qobiliyati - kasbiy hushyorlik, sezgirlik, pedagogik zehn.
- 3) SHaxs jo'shqinligi - irodaviy ta'sir ko'rsata olish va mantiqan ishontira olish qobiliyati.
- 4) Hissiy turg'unlik - o'zini qo'lga olish qobiliyati.
- 5) Optimistik faraz, baholash qobiliyati.
- 6) Ijodiy qobiliyat.

4. Pedagogik texnika

Bu pedagogik mahoratning to'rtinchi tarkibiy qismi - o'qituvchi xatti-harakatini tashkil etish shakli. Faqat bilish, yo'nalish va qobiliyatlarga ko'nikmalarsiz yaxshi natijalar garovi emas.

Pedagogik texnika o'z ichiga ikki guruhdagi ko'nikmalarni oladi: o'z-o'zini boshqara olish ko'nikmalari va pedagogik vazifalarni hal etish jarayonida o'zaro ta'sir etish ko'nikmalari. Birinchi guruh ko'nikmalari - bu o'z tanasi, hissiy holati, nutq texnikasini boshqarishiga qaratilgan. Ikkinchisi – didaktik, tashkilotchilik ko'nikmalari, aloqali o'zaro ta'sir texnikasiga ega bo'lish. (bu haqda keyinchalik alohida to'xtaymiz).

2 —savol bo'yicha darsning maqsadi:

Pedagogik faoliyatning o'ziga xos xususiyatlari mohiyatini ochib berish, pedagogik faoliyatning har bir komponentini tushuntirish, o'z faoliyatini tashkil eta olish ko'nikmasini hosil qilish.

Identiv o'quv maqsadi:

2.1. Pedagogik faoliyat komponentlariga izoh beradilar.

2.2. Pedagogik mahoratni bir tizim sifatida asoslaydilar.

2-savolning bayoni:

Har qanday faoliyat kabi pedagogik faoliyat ham o'z ichiga o'ziga xos

xususiyatlar bilan farq qiluvchi quyidagi komponentlar (tarkibiy qismlar) ni oladi: maqsad, vosita, ob'ekt, sub'ekt.

Eng avvalo pedagogik faoliyatning maqsadi o'ziga xos xususiyatga ega.

1.O'qituvchi ishining maqsadi jamiyat tomonidan belgilanadi, ya'ni o'qituvchi erkin holda o'z mehnatining natijasini tanlamaydi, uning harakatlari o'quvchi shaxsini har tomonlama rivojlantirishga qaratilmog'i lozim.

2.O'qituvchining faoliyati har doim boshqalarni boshqarish faoliyatidir.

3. Boshqa kishi faoliyati (ta'lim-tarbiya)ni boshqarish shuning uchun ham murakkabki, pedagogning maqsadi tarbiyalanuvchining kelajagini ifodalaydi.

Pedagogik mehnatning ob'eketi -inson, shakllanayotgan shaxs ma'naviy dunyosining nozik tomonlari – aql, hissiyot, iroda, e'tiqod, o'z-o'zini anglash kabilar.

Sub'ekt - tarbiyalanuvchiga ta'sir etuvchilardir, ya'ni pedagog,ota-onalar, jamoa tarbiyalanuvchiga ta'sir ko'rsatuvchi asosiy qurol - o'qituvchi shaxsi, uning bilim va ko'nikmalaridir.

Tarbiyaning asosiy vositalari - bu tarbiyalanuvchilar ishtirok etadigan har xil *faoliyat* turlaridir: mehnat, muloqot, o'yin, o'qish, badiiy - estetik va boshqa faoliyatlar.

YUqorida aytib o'tilganidek pedagogik faoliyatning asosiy komponentlari bu maqsad, sub'ekt, vositalardir. Pedagogning vazifasi bu elementlarni boshqarishdan iboratdir.

Nazorat savollari:

1. Pedagogik faoliyatning komponentlarini o'rganib chiqing.
2. Har bir komponentni taqqoslang.
3. Tarbiyaning bugungi kundagi asosiy vositalarini ko'rsating.

3-savol bo'yicha darsning maqsadi:

Pedagogik mahoratni tarkib toptirish yo'llari bilan talabalarni tanishtirish, o'z mahoratini shakllantirib borish ko'nikmasini hosil qilish.

Identiv o'quv maqsadlari:

- 3.1. Pedagogik mahoratni shakllantirishning asosiy omillarini sanab o'tadilar.
- 3.2. O'z-o'zini kasbiy tarbiyalash usullariga aniqlik kiritadilar.

3-savol bayoni:

Pedagogik mahoratni shakllantirish mumkin. Pedagogik oliy o'quv yurtlarida birinchi kunlardan kasb tarbiyasiga alohida e'tibor berilishi zarur. Bo'lajak o'qituvchining shakllanishi ta'lim-tarbiya jarayonida amalga oshiriladi. Asosiy o'rinni psixologik-pedagogik fanlar tizimi egallaydi (pedagogika nazariyasi va tarixi, yangi pedagogik texnologiya, pedagogik mahorat, psixologiya). Mutaxassislik fanlar fundamental bilim berish bilan birgalikda bo'lajak o'qituvchini dunyoqarashini, metodologik bilimlarini shakllantiradi.

Pedagogik mahorat amaliyot davrida yanada rivojlanadi va talabalarda amaliy ko'nikma, malakalar tekshiriladi. Pedagogik mahorat rivojlanishida muhim o'rinni bo'lajak o'qituvchini ijtimoiy - pedagogik faoliyati bajaradi. Bu faoliyat qancha mazmunli va keng bo'lsa, shuncha uning samaradorligi oshadi.

SHuni alohida qayd etish lozimki, hech qanday oliy ta'lim muassasasi tayyor holdaga mahoratli pedagogni etkazib bera olmaydi. Mahoratga erishishning eng samarali va to'g'ri yo'li o'z-o'zini tarbiyalashdir. O'z-o'zini tarbiyalash usul va vositalari nihoyatda ko'p, qolaversa o'qituvchilikning o'zi ijodiy soha hisoblanadi, izlanishni talab etadi.

Nazorat savollari:

1. Pedagogik mahoratni shakllantirish yo'llarini aniqlang.
2. Pedagogik mahoratni shakllantirishning asosiy omillarini ko'rsating.
3. Pedagogik mahoratni shakllantirishda pedagogik-psixologik va mutaxassislik fanlarining o'rnini aniqlab, bir-biri bilan qiyoslang.
4. O'z-o'zini tarbiyalashning pedagogik mahoratni shakllantirishdagi ahamiyatini tahlil qiling.

Mavzu bo'yicha echimini kutayotgan ilmiy muammolar:

1. Pedagogik faoliyatdagi pedagogik mahoratning o'rnini aniqlash.
2. Pedagogik mahoratni shakllantirishning qulay tizimini ishlab chiqish.
3. Pedagogik mahoratni shakllantirish yuzasidan amaliy tavsiyalar yaratish.
4. Bo'lajak o'qituvchilarning oliy o'quv yurtidayoq mahorat qirralarini egallashiga erishish.
5. Pedagogik mahoratni shakllantirishda pedagogik amaliyotning o'rnini aniqlash.

Mustaqil ish topshiriqlari:

1. “Xalq ta’limi”, “Boshlang’ich ta’lim” - jurnallarida pedagogik mahoratga oid maqolalarni o‘qib tahlil etish.
2. O‘z pedagogik mahorat sifatlariga baho berish.
3. O‘z-o‘zini tarbiyalash usullarini o‘zlashtirish.

Mavzu bo‘yicha asosiy xulosalar:

1. Pedagogik mahorat - yuksak darajada pedagogik faoliyat yuritishga o‘zini yo‘naltira bilish uchun zarur bo‘lgan shaxsiy xususiyatlar yig‘indisidir
2. Pedagogik mahoratni quyidagi tarkibiy qismlar tashkil etadi:
  - insonparvarlik (gumanistik) yo‘nalishi;
  - kasb bilimdonligi;
  - pedagogik qobiliyatlar (didaktik, tashkilotchilik, perseptiv, sugestiv, akademik);
  - pedagogik texnika.
3. Pedagogik mahoratning asosiy poydevori - kasbiy bilimlardir.
4. Pedagogik texnika - bu o‘qituvchi xatti-harakatini tashkil etish shakli.
5. Pedagogik mahoratni shakllantirish mumkin. Pedagogik oliy o‘quv yurtlarida birinchi kunlaridan kasb tarbiyasiga alohida e’tibor berilishi zarur. Bo‘lajak o‘qituvchining shakllanishi ta’lim-tarbiya jarayonida amalga oshiriladi.

Mavzuga oid asosiy adabiyotlar:

1. «Barkamol avlod O‘zbekiston taraqqiyotining poydevori» T. 1997. 10- 12 b.
  2. I.A.Zyazyun «Основа педагогического мастерство» М. 1989. 26-28 b.
- Qo‘shimcha adabiyotlar:
3. Choriev R. Pedagogik mahorat –ta’lim tarbiya sifati kafolati. Xalq ta’limi. 1-son. 2004 yil

2-MAVZU: O‘QITUVCHI FAOLIYATIDA PEDAGOGIK QOBILIYAT

REJA:

1. Evropa olimlari o‘qituvchilarning kasbiy mahoratini takomillashtirish.
2. O‘qituvchi pedagogik qobiliyatini rivojlantirish funksiyalari.
3. Pedagogik qobiliyatning asosiy sifatlari va xususiyatlari

Mavzuga oid tayanch iboralar va tushunchalar:

O‘qituvchi, tarbiyachi, kasb va mutaxassislik, o‘qituvchining kasbiy va shaxsiy sifatlari, kasbiy pedagogik bilim, ko‘nikma va malakalar, o‘z-o‘zini kasbiy tarbiyalash.

Mavzuga oid muammolar:

1. O‘qituvchilik kasbi faxrli va mas’uliyatli soha hisoblanadi. Uning faxrlanadigan jihatlarini aniqlang. O‘qituvchini nimalarga mas’ul deb hisoblaysiz? Jamiyatda yosh avlodni barkamol qilib tarbiyalashda o‘qituvchining rolini izohlang.
2. Bugungi kun o‘qituvchisi oldiga qo‘yilgan talab va vazifalarni tahlil qiling. O‘qituvchidan qanday ruhiy va jismoniy sifatlarni talab etiladi. Agar jismoniy jihatdan nuqsoni bo‘ladigan bo‘lsa, u kishi o‘qituvchilikka loyiqmi? Ruhiy kamchiligi bo‘lsa-chi?
3. O‘qituvchilik kasbi ijtimoiy mohiyatga ega deb hisoblanadi. O‘qituvchilikning ijtimoiy xususiyatlarini aniqlang. Hozirgi sharoitda hamma o‘qituvchilar ushbu talablarga javob bera oladilarmi?

1-savol bo‘yicha darsning maqsadi:

O‘qituvchilikning mas’uliyatli va faxrli kasb ekanligini yoritib berish, pedagogik kasbiga qiziqish uyg‘otish.

Identiv o‘quv maqsadlari:

1. O‘qituvchi kasbining faxrli va mas’uliyatli jihatini ajratib ko‘rsatadi.
2. O‘qituvchilik kasbining ijtimoiy mohiyatini ochib beradi.

3. O'qituvchilik kasbini boshqa kasblarga taqqoslaydi.

O'qituvchilarning kasbiy mahoratlarini takomillashtirish to'g'risidagi muammolar evropa olimlari Ya. A. Komenskiy, Djon Lokk, I.G.Pestalotssi, A.Disterveg, K.D.Ushinskiy kabilarning asarlarida o'z ifodasini topgan. Jumladan, chex olimi, mashhur pedagog Ya.A. Komenskiy o'qituvchining eng muhim xususiyatlari qatoriga bolalarni sevishi, yuksak axloqi, bilimdonligi, iqtidori, kobiliyati kabilarni kiritadi va ularning mohiyatini atroflicha tavsiflab beradi.

Yan Amos Komenskiy o'z davrida o'qituvchilarning bola dunyoqarashini rivojlantirishdagi roliga yuqori baho berib, o'qituvchilik «er yuzidagi har qanday kasbdan ko'ra yuqoriroq turadigan juda faxrli kasb» ekanligini aytadi. Muallifning fikricha, o'qituvchi o'z burchlarini chuqur anglay olishi hamda o'z qadr-qimmatini to'la baholay bilishi zarur. Ya.A.Komenskiy o'qituvchi obrazini tasvirlar ekan, uning shaxsida quyidagi fazilatlar namoyon bo'lishi maqsadga muvofiqligini ta'kidlaydi: vijdonli, ishchan, sabotli, axloqli, o'z ishini sevuvchi, o'quvchilarga mehr bilan muomala qiluvchi, ularda bilimga havas uyg'otuvchi, o'quvchilarni o'z ortidan ergashtiruvchi va diniy e'tiqodni shakllantiruvchi.

I.G.Pestalotssi o'qituvchining kasbiy sifatlariga baho berish bilan birga, asosan uning xalq ta'limi tarmog'ini takomillashtirishdagi roli hamda fan asoslarini egallashdagi ahamiyati va vazifalariga to'xtalib o'tadi.

A. Disterveg o'qituvchining ta'limdagi roliga yuqori baho berib, u o'z faoliyatini chuqur bilib, pedagogik mahoratini oshirib borishi o'quvchilarni qalbdan yoqtirishi natijasida yuzaga keladi deb uqtiradi. O'qituvchi bolalarning individual xususiyatlarini, qobiliyatini, faoliyatini mukammal bilishi uchun muayyan darajada psixologik bilimlarga ham ega bo'lishi kerakligini takidlab o'tgan.

Pedagog olim Djon Lokk o'qituvchi psixologiyasining eng muhim jihatlarini ishlab chiqqan. Ular orasiga mo'tadillik, g'ayrat-

shijoatlilik, ehtiyotkorlik kabi hislatlarni kiritib, o'qituvchining pedagogik faoliyatidagi rolini asarlarida yoritib bergan.

A.I.Gersen, L.N.Tolstoy, I.G.Chernishevskiy, K. D.Ushinskiy kabi rus pedagog olimlari g'arb mutafakkirlari g'oyalarining vorislari sifatida mazkur muammolarga o'z mulohazalarini bildirganlar. Jumladan, A.I.Gersen mulohazalariga ko'ra, o'qituvchining asosiy hislati – bu uning bolalar bilan munosabatda bo'layotganligini sezishda, bolalar ruhiy dunyosini tushuna olishida, axloqiy qobiliyatining mavjudligida, chunki u shunday iste'dodga ega bo'lmog'i zarurki, unga har qaysi o'qituvchi erisha olmaydi.

Taniqli rus pedagogi K.D.Ushinskiy ta'lim-tarbiya jarayonida o'qituvchining roli va shaxsiga yuqori baho berib, o'qituvchi kasbiga oid ilmiy mulohazalarida hech bir Qonun yoki Programma, ta'lim-tarbiya to'g'risidagi metod yoki tamoyillar o'qituvchi shaxsining pedagogik faoliyatdagi mahorati o'rnini bosa olmaydi deb hisoblaydi.

K.D.Ushinskiy o'qituvchi ma'naviyati va kasbiy faoliyatiga yuqori baho beradi hamda ularning kasbiy malakalarini doimiy ravishda takomillashtirib borish maqsadga muvofiq ekanligi to'g'risidagi g'oyani ilgari suradi. Mazkur g'oyaning ijtimoiy ahamiyatini tasdiqlovchi tizim – o'qituvchilarni qayta tayyorlovchi kurslar tizimini tashkil etishni u ilk bor asoslab bergan.

K.D.Ushinskiyning ta'kidlashicha, o'qituvchi qalbining bolalarga nisbatan mehrini bildiruvchi axloqiy hislatlaridan biri, muallimning tarbiyaviy kuchini va qobiliyatini ko'rsatadigan oyina ijtimoiy qimmatga ega bo'lib, barkamol shaxsni tarbiyalab voyaga etkazishda namoyon bo'ladi

O'qituvchida pedagogik mahoratni shakllantirishning ilmiy – nazariy asoslari pedagog olim V.A. Slastyonin tomonidan ham tadqiq qilingan. U kasbiy – pedagogik tayyorgarlik, o'qituvchining shaxsi va kasbiy shakllanish yo'nalishi va bunda pedagogik mahorat to'g'risida so'z yuritib, shunday yozadi: "O'qituvchi muntazam ravishda pedagogik nazariyalarga tayansagina,

o'qituvchilik mahoratini egallaydi. Chunki, pedagogik amaliyot doimiy ravishda pedagogik nazariyaga murojaat qilishni taqozo etadi. Birinchidan, ilmiy nazariyalar – taraqqiyotning umumiy qonuniyatlari, tamoyillari, qoidalarini aks ettiruvchi ilmiy bilimlardir, amaliyot bo'lsa, doimo aniq vaziyatga asoslanadi. Ikkinchidan, pedagogik faoliyat–falsafa, pedagogika, psixologiyaga oid bilimlar sinteziga asoslanuvchi yaxlit jarayondir. Bu bilimlar sintezsiz pedagogik amaliyotni maqsadli qurish juda mushkul”¹. Demak, o'qituvchidan nafaqat pedagogik mahoratni mukammal egallash talab etiladi, balki pedagogik amaliyotni to'g'ri va maqsadli tashkil qilish uchun chuqur ilmiy – nazariy ma'lumotlarga ham ega bo'lish lozim.

Buyuk rus adibi L.N.Tolstoy o'qituvchi fazilatining mukammalligini o'z mutaxassisligiga nisbatan ijobiy munosabatda bo'lishi bilan bir vaqtda bolalarga bo'lgan munosabatida, ularni xuddi o'z farzandlaridek jon-dilidan sevishida ekanligida ko'rgan. Uning ta'kidlashicha, “agar o'qituvchi faqat ishiga havas qo'ygan bo'lsa, u yaxshi o'qituvchi bo'ladi. Agar o'qituvchi bolaga faqat otasi va onasi kabi havas qo'ygan bo'lsa, u oldingi o'qituvchidan yaxshiroq bo'ladi. Bordini, ikkala hislatni ham o'zida mujassamlashtirsa, u holda u mukammal va mahoratli o'qituvchi bo'ladi”.

Ma'lumki, pedagogik mahorat tizimida o'qituvchining pedagogik nazokati (odobi) muhim mavqega ega. O'qituvchi nazokatsiz, kasb odobisiz yuksak cho'qqilar sari odimlay olmaydi. Masalaga shu nuqtai – nazardan yondashilganda, muallifning so'zlari, o'qituvchi pedagogik mahoratiga qo'yilgan talablarga mos va hamohangdir.

Taniqli rus pedagogi A.S.Makarenko o'z asarlarida o'qituvchining kasbiy fazilati to'g'risida quyidagi fikrlarini bayon qilgan: “Pedagog darsda ma'lum bir o'ziga xos rolni o'ynamasligi mumkin emas. Sinf sahnasida rol o'ynashni bilmaydigan o'qituvchi kasbiy faoliyat olib borolmaydi. U ma'lum

---

¹ Pedagogika: Учеб. пособие для студентов пед. институтов /Под ред. Ю.К. Бабанского. – М: Просвещение, 1983, 600-bet.

ma'noda aktyor. Bizning xulq-atvorimiz, fe'limiz, xarakterimiz biz uchun pedagogik qurol bo'lishi ham aslo mumkin emas. Bolalarni qalb va ko'ngil azoblari bilan, hijronli his-tuyg'ularimiz yordamida tarbiyalashga umuman yo'l qo'yib bo'lmaydi. Axir biz insonmiz. Har qanday boshqa kasb egalarida ko'ngil zahmatisiz ish bitirish mumkin bo'lsa, pedagog ham ko'ngil azobisiz faoliyat olib borishi lozim bo'ladi. O'quvchiga ba'zan muloqotda ko'ngil azobini namoyish etishga to'g'ri keladi. Buning uchun pedagog sahnadagi aktyordek ijobiy rol o'ynashni ham bilishi kerak. Tasodifiy pedagogik vaziyatlarda o'qituvchi g'azablanganda, quvonganda, xafa bo'lganida, tushkun bir ahvolga tushganida ichki his-tuyg'ularini bir holatdan boshqa holatga, bir shakldan boshqa shaklga aktyorlarga xos iqtidor bilan o'tkazishni ham bilishi kerak.

Biroq shunchaki tashqi, sahnaviy rol o'ynash yaramaydi. Bu o'yinda pedagogning ajoyib shaxsiy mahorati bilan bog'laydigan qandaydir kamar bor, bu sizning go'zal xulqingizni namoyish etib bog'lovchi rolingiz. Bu sahnadagi o'yin o'lik bir holat yoki texnika emas, balki qalbingizdagi yashirin his-tuyg'ularingizni, mehringizni namoyon etuvchi haqiqiy jarayondir”.

Pedagog olim o'qituvchining hech bir kasbga o'xshamaydigan kasbiy faoliyatini yuksak baholab, “Tarbiyachi tashkil etishni, yurishni, hazillashishni, quvnoq yoki jahldor bo'lishni bilishi lozim, u o'zini shunday tutishi kerakki, uning har bir harakati, yurish-turishi, kiyinishi bolalarni tarbiyalasin” – deb yozgan edi.

Shunday kilib, evropa mutafakkirlari o'z ilmiy asarlarida o'qituvchining bir qator muhim fazilatlari haqida fikr yuritganlar. Bularning qatoriga quyidagi fikrlarni alohida qayd etish lozim: o'qituvchining har tomonlama barkamol bo'lishi, o'zining yuksak hislatlari va his-tuyg'ulari bilan boshqa kasbdagi kishilardan ajralib turishi, bolalar ruhiyatiga oson kira olish kobiliyati, darslarni o'zlashtirishda orqada qolganlar bilan individual ishlar olib borish, o'quvchilar diqqatini o'ziga qaratish mahorati, mustaqil ishlash va o'z mahoratini, malakasini oshirish,

pedagogik-psixologik odob (takt)ga ega bo'lish, notiqlik san'atini puxta bilish kabilardir. SHuni ta'kidlab o'tish joizki, SHarq va G'arb mutafakkirlari tomonidan tahlil qilingan o'qituvchi kasbi haqidagi ko'pgina mulohazalar hozirgi kungacha o'z ahamiyatini saqlab kelmoqda, demak, millati va kelib chiqishidan qat'iy nazar ajdodlar g'oyasini takomillashtirish evaziga ta'limni yuksak bosqichlarga ko'tarish mumkin.

1. Qobiliyatning pedagogik – psixologik tasnifi.
2. O'qituvchi pedagogik qobiliyatini rivojlantirish funksiyalari.
3. Pedagogik qobiliyatning asosiy sifatleri va xususiyatlari.

Qobiliyat – shaxsning individual-psixologik xususiyati bo'lib, muayyan faoliyat yuzasidan layoqati va ishni muvaffaqiyatli amalga oshirish sub'ektiv shart–sharoitini ifodalovchi individual psixik sifatlar yig'indisiga aytiladi, zarur bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalarni egallash dinamikasidagi farqlarni aniqlaydi. Qobiliyatlari individual-psixologik xususiyat bo'lgani sababli, shaxsning boshqa sifatleri va xususiyatlariga, ya'ni aql sifatlariga, xotira va xarakter xususiyatlariga, his-tuyg'ulariga qarama-qarshi qo'yilmaydi, balki ular bilan bir qatarga qo'yilishi kerak.

Qobiliyatni inson tug'ma, tabiat in'omi sifatida tayyor hoida olmaydi, balki hayotiy faoliyati davomida shakllantiradi.

Govard Gardner qobiliyatlarni intellektlar to'plami deb atadi va uning ettita jihatini ajratib ko'rsatdi. Biz intellektning ushbu jihatlaridan oltitasini o'qituvchi pedagogik mahoratini takomillashtirish nuqtai nazaridan tahlil qilishimiz mumkin. Psixolog olim Olga Matveeva ushbu jihatlarni psixologik texnologiya bilan kuchaytirib modifikatsiyalaydi va

O'qituvchining kasbiy faoliyatida muhim ahamiyat kasb etishini ta'kidlab, quyidagi qobiliyatlarni ko'rsatib o'tadi:

1. *Muloqot qilish (kommunikativ) qobiliyati*: O'qituvchining o'quvchilar bilan dars va darsdan tashqari jarayonlarda sinfda ijobiy ruhiy iqlim yarata olishi.

2. *Voqealarni oldindan ko'ra olish qobiliyati*: ushbu qobiliyat turi har bir o'qituvchining sergakligida, o'quvchilarning ruhiyatini, ichki dunyosini ko'ra olishida namoyon bo'ladi. SHunda o'qituvchi kim nimaga qodir ekanligini oldindan bashorat qila oladi.

3. *Eshitish va his qilish qobiliyati*: Bunday qobiliyatga ega bo'lgan insonlar musiqani sevishadi, ohangni yaxshi his qilishadi, deklamatsiya asosida yaxshi o'qishadi, eshitgan narsasini xotirada saqlaydi, ayniqsa she'r va qo'shiqlarni sevib tinglaydi.

4. *Kinestetik (teri-muskul) qobiliyat*: o'qituvchining o'z hatti harakatlarini muvofiqlashtirish qobiliyati, harakat ohangini his qilib yo'naltiradi, vaqtni, harakat sur'atini his qilish, maishiy qulayliklarni yarata olish,, hayot marhamatlaridan rohatlanish.

5. *Mantiqiy qobiliyat*: mulohaza yuritishni, raqamlarni, matematikani, murakkab masalalarni sevish, sababiyat va natijalarni tushunish malakasi, voqelikda asosiyni ikkinchi darajalisidan ajrata olish.

6. *Shaxsning ichki qobiliyati*: o'z-o'zini bilish, tushunish va his qilish qobiliyati. Erkin shaxsda qo'rquv yoki noerkinlik tuyg'usi kamdan-kam holda bo'ladi.

Qobiliyat o'qituvchining individual imkoniyatlarini xarakterlaydi. Bir xil sharoitda qobiliyatli o'qituvchilar o'z faoliyatlarida ham qobiliyati past kishilarga qaraganda ko'proq yutuqlarga erishadilar.

Qobiliyat shaxsning ham umumiy, ham maxsus rivojlanishida tezroq siljib borishini, uning ijrochilik va ijodkorlik faoliyatlarida eng yuqori natijalarga erishishini ta'minlaydi. Qobiliyatli kishi mutaxassislikni tez egallay oladi va yuqori mahoratga erishadi hamda ishlab chiqarish, fan yoki madaniyatga yangilik kiritadi.

Qobiliyat bilimdan farq qiladi. Bilim – bu ilmiy mutolaa natijasidir, qobiliyat esa kishi psixologik va fiziologik tuzilishining xususiyatidir. Qobiliyat bilim olish uchun zaruriy shart-sharoit bo'lib, shu bilan birga, u ma'lum darajada bilim olish mahsulidir. Umumiy va maxsus bilimlarni

o'zlashtirish, shuningdek, kasbiy mahoratni egallash jarayonida qobiliyat mukammallashib va rivojlanib boradi.

Qobiliyatga yaqinroq turadigan tushunchalar ko'nikma va malakalardir. Ko'nikmalar – o'qituvchining kasbiy faoliyati jarayonida hosil qilingan tajriba va bilimlar asosida bajariladigan ishning mukammal usulidir. Malakalar – o'qituvchining ongli faoliyatni bajarishi jarayonida hosil qilingan kasbiy intellektual faoliyatning avtomatlashgan komponentlari yig'indisidir.

Ular o'qituvchining kasbiy faoliyati mexanizmining asosini tashkil qiluvchi jarayonlardir, ular qobiliyat bilan birgalikda pedagogik mahoratga erishishni ta'minlaydilarki, buning natijasida o'qituvchi kasbiy faoliyatida ulkan yutuqlarni qo'lga kiritadi. Qobiliyatli, ammo noshud o'qituvchi ko'p narsaga erisha olmaydi. Qobiliyat ko'nikma va malakalarda ro'yobga chiqadi.

Darhaqiqat, qobiliyatli kishining ko'nikma va malakalari ko'p qirrali va mukammallashgan bo'ladi. Ko'nikma va malakalar etarli bo'lmagan qobiliyatni birmuncha to'ldirishi yoki qobiliyatning kamchiligini tuzatishi mumkin. Ko'nikmalarni umumlashtirib mohirlik ham deb ataydilar. Mohirlik ham qobiliyatning o'zginasidir. Demak, qobiliyat ko'nikma va malakalarning paydo bo'lish jarayonida shakllanadi.

Pedagogikada o'qituvchi qobiliyati – bu imkoniyatdir, uning mohirligi zaruriy darajasi faqatgina o'qitish va tarbiyalash jarayonida takomillashib boradi va yutuqlarga erishishida zamin yaratadi. Tug'ma qobiliyatlar zehn deyiladi. Iqtidor, iste'dod, daholik – insonning ijodiy faoliyati jarayonida erishiladigan qobiliyatlarning rivojlanish bosqichlari hisoblanadi. Qobiliyatlar, xarakter kabi shaxsning faqatgina ma'lum faoliyatidagina mavjud bo'lgan sifatlaridir.

Psixologiyada qobiliyat – insonning kasbiy bilim, ko'nikma va malakalarni qiyinchiliksiz, osonlik bilan mukammal egallashi va biror faoliyat bilan muvaffaqiyatli shug'ullanishi tushuniladi. U o'qituvchining kasbiy faoliyatida ham yorqin namoyon bo'ladi.

Kasbiy faoliyatning ta'lim mazmunini belgilovchi sifatlari o'qituvchining ijodkorligida namoyon bo'ladi. Ijodkorlik – bu sifat jihatidan yangi, original va takrorlanmas biror yangilikni paydo qiluvchi faoliyatdir.

Mahsuldor ijodkorlikda belgilangan har qanday muammo muvaffaqiyatli hal qilinadi; ijod qilishga layoqatli bo'lgan o'qituvchilarning asosiy qismida bu jihatlar namoyon bo'ladi.

Evristik ijodkorlik, jamiyatda ro'y berayotgan kasbiy faoliyatga oid yangiliklarni dadil o'zlashtirish va targ'ib qilishni anglatadi, ya'ni uning asosida g'oyalar (farazlar) hosil qilish jarayonini intensivatsiya qilish va ularning haqiqatga yaqinligini (ehtimoligini, ishonchliligini) izchil amalga oshirish va bunda yangi holatda dadil harakat qilish qobiliyati, fikrlash jarayoni asosida tafakkurni rivojlantirish kuzatiladi.

Kreativ ijodkorlikda o'qituvchi ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lgan yangi nazariyalarni yaratadi, o'z fikrlari va takliflari bilan chiqadi, mohir va tajribali, layoqatli o'qituvchilargina bunga erishishi mumkin.

Tabiiy anatomik-fiziologik layoqat nishonalari qobiliyatlarning fiziologik asosini tashkil etadi. Keyinchalik qobiliyatga aylanadigan layoqat nishonalarining majmui insonning iste'dodi deyiladi.

Insondagi bilish va layoqat nishonalari jarayonlarining yig'indisi, iste'dodining yuksak cho'qqisi – uning intellektini belgilaydi. “Intellekt – bu aqlan ish ko'rish, ratsional fikrlash va hayotiy muammolarni mohirona hal qilishning global qobiliyati” (Veksler), ya'ni intellekt insonning atrof muhitga to'liq moslasha olish qobiliyati deb qaraladi.

Intellektning tarkibiy tuzilishi olimlar tomonidan quyidagicha ta'riflanadi:

Biroq, kishidagi tabiiy layoqat nishonalari mukammal kasbiy faoliyatning muvaffaqiyatli olib borilishini ta'minlamaydi. Kishi o'zidagi layoqat nishonalarini doimiy ravishda rivojlantirib borishi kerak, bu esa faqat shijoatli kasbiy faoliyat jarayonida amalga oshirilishi mumkin.

3.2. O‘qituvchi pedagogik qobiliyatini rivojlantirish funksiyalari

Pedagogik qobiliyatlar o‘z funksiyasiga ko‘ra **umumiy va maxsus** turlarga bo‘linadi.

Umumiy qobiliyatlar mavjud bo‘lganda o‘qituvchi o‘z pedagogik kasbiy faoliyatini mukammal egallab, mohirona olib borish bilan birga, boshqa turli xil faoliyatlar bilan ham muvaffaqiyatli shug‘ullanadi.

Umumiy qobiliyatga ega bo‘lgan o‘qituvchilar ta’lim-tarbiya jarayonida har qanday qiyinchilik va ziddiyatlarni qiynalmasdan bartaraf etadilar.

O‘qituvchining pedagogik qobiliyatini tahlil qilgan N.V. Kuzmina shunday yozadi: “Ta’lim – tarbiyada ro‘y beradigan ko‘pgina kamchiliklar o‘qituvchi o‘z pedagogik qobiliyatining amaliy yo‘nalishlarini yaxshi bilmasligi, iste’dodning o‘qituvchida yo‘qligi natijasida ro‘y beradi”.

Maxsus qobiliyatga ega bo‘lgan o‘qituvchilar faqat o‘zlari egallagan kasbiy yo‘nalishlari bo‘yicha muayyan faoliyat bilan muvaffaqiyatli shug‘ullanadilar.

Biror faoliyatning muvaffaqiyatli, mustaqil va mukammal bajarilishini ta’minlaydigan noyob qobiliyatlar birikmasi *talant* deyiladi.

Barcha mutaxassisliklarda bo‘lgani kabi o‘qituvchilik kasbida ham pedagogik qobiliyat – uning shaxsiy iste’dod xususiyatlarini belgilab, kasbiy faoliyat turini muvaffaqiyatli amalga oshirishda sub’ektiv shart - sharoitlar yaratadi.

Har qanday qobiliyat – shaxsga tegishli bo‘lgan murakkab tushunchadir, u faoliyatning talablariga mos xususiyatlar tizimini o‘z ichiga qamrab oladi.

Har qanday faoliyat ham murakkab bo‘lib, u kishiga turli-tuman talablar qo‘yadi. Agar shaxs xususiyatlari tizimi shu talablarga javob bera olsa, kishi faoliyatni muvaffaqiyat bilan amalga oshirishda o‘z qobiliyatini ko‘rsata oladi, agar xususiyatlaridan qaysi biri rivojlanmagan bo‘lsa, shaxs mehnatining muayyan turiga nisbatan kam qobiliyatli, deb xarakterlanadi.

Mana shuning uchun ham qobiliyat deganda birorta xususiyatning o'zini emas, balki inson shaxsining faoliyat talablariga javob bera oladigan va shu faoliyatda yuqori ko'rsatkichlarga erishishni ta'minlay oladigan xususiyatlar ansambli yoki sintezini tushunish lozim.

O'qituvchi qobiliyatini o'rganishda xususiyatlar «ansambli» iborasi shuning uchun ham ishlatiladi, bunda xususiyatlarning oddiygina birgalikda mavjud bo'lishini emas, balki ularning uzviy bog'langan bo'lishini, muayyan tizimda o'zaro ta'sir qilishini ko'zda tutiladi. Bu tizimda xususiyatlardan biri oldingi o'ringa chiqib, etakchi xususiyatga ega bo'lsa, ayni vaqtda boshqalar uchun yordamchi xususiyatlar rolini o'ynaydi.

Kishining qobiliyati juda katta ijtimoiy va shaxsiy ahamiyatga ega. Qobiliyat yuqori mehnat unumdorligini ta'minlashga, binobarin, ijtimoy boylikning son va sifat jihatidan tez o'sishiga, jamiyat taraqqiyotiga yordam beradi. Shuning uchun ham bo'lajak o'qituvchilarning zakovati, qobiliyatini ochish hamda ulardan o'z o'rnida foydalanishini o'rganib olishi zarur ekanligi haqidagi masala qat'iy talab qilinadi. O'qituvchining pedagogik mahoratni takomillashtirishida qobiliyat bilim olish va malaka hosil qilishni ta'minlaydi. Qobiliyatli kishining yuqori unumli mehnati uni moddiy hayot darajasi bilan ta'minlaydi.

Ta'kidlash joizki, qobiliyatli o'qituvchiga pedagogik faoliyat va mehnat engilroq bo'ladi va u kamroq charchaydi, chunki sevimli mehnati unga huzur-halovat bag'ishlaydi.

Qobiliyat bilim, ko'nikma va malakalar mahsuli, shu bilan birga faoliyat usullarini egallash tezligi, teranligi va mustahkamligida namoyon bo'ladi.

O'qituvchining o'quvchilar bilan muloqoti yuksak darajada muvaffaqiyatli bo'lishi uning pedagogik qobiliyatga qanchalik ega ekanligiga bog'liq. Maktab o'qituvchisining faoliyati yosh avlodni ma'naviy barkamol shaxs darajasida tarbiyalashda va kasbiy bilimlarni chuqur egallagan kadrlarni tayyorlashda namoyon bo'ladi. Buning muvaffaqiyati o'qituvchining

pedagogik qobiliyatiga bog'liq. Qobiliyat kasbiy faoliyat jarayonida sayqallanib boradi. Buning uchun o'qituvchida layoqat, zehn, qiziqish bo'lishi kerak.

3.3. Pedagogik qobiliyatning asosiy sifatlari va xususiyatlari

Pedagogik–psixologiyada o'qituvchi qobiliyatining cheklangan turlari yo'q. Pedagogik qobiliyat turlari fanning, jamiyatning rivojlanishiga qarab ko'payib va o'zgarib turishi mumkin. Falsafada qobiliyat uzoq vaqtgacha “o'zgarimas irsiyat” nasldan – naslga o'tuvchi jarayon sifatida talqin etilgan. Olimlarning uzoq yillar olib borgan ilmiy-tadqiqotlari va kuzatishlari natijasida pedagogik qobiliyatning quyidagi asosiy sifatlari ajratib ko'rsatilgan:

1. O'z kasbiga muhabbat, o'quvchilarni seva olishi.
2. O'z mutaxassislik fanini yaxshi bilishi, unga qiziqishi.
3. Pedagogik taktga (odob va nazokat) ega bo'lish.
4. Bolalar jamoasiga singib keta olish.
5. O'z mehnatiga ijodiy yondashish.
6. Javobgarlikni his etish.
7. Tarbiyaviy bilimlarni egallaganligi.

O'qituvchi faoliyatidagi pedagogik qobiliyatning o'ziga xos tizimlari mavjud. Qobiliyatlar tizimi quyidagi xususiyatlari bilan farq qilinadi:

- asosiy xususiyatlar;
- tayanch xususiyatlar;
- yetakchi xususiyatlar;
- yordamchi xususiyatlar.

Pedagogik qobiliyatlar faqat pedagogik faoliyatning samarali bo'lishini va shart-sharoitini ifodalamasdan, balki ko'p jihatdan muvaffaqiyatli ishlashning natijasi hamdir. Pedagogik qobiliyatda o'qituvchining o'zaro fikr almashuvi bilan bog'liq xususiyatlari asosiy rol o'ynaydi.

Quyidagi pedagogik qobiliyatning **asosiy xususiyatlari** o'qituvchining yuksak pedagogik-psixologik bilimlari natijasida doimiy shakllanib boradi:

Kommunikativ qobiliyat: o'qituvchining pedagogik jamoa va ota-onalar, mahalla ahli bilan bo'ladigan o'zaro muloqotida ularning ruhiy holatlarini tushunish va ularga hamdard bo'lish, muloqotga kirishishida pok ko'ngillilik. O'qituvchi bunda psixologik bilimlarga ega bo'lishi, muomala madaniyatini muntazam o'zida shakllantirib borishi lozim.

Perseptiv qobiliyat: tashqi olamni va muhitni sezish, idrok etish, ya'ni kuzatuvchanlik muhim rol o'ynaydi. O'qituvchining shijoati natijasida rivojlanadi, takomillashadi. O'qituvchi o'quvchining psixologiyasini, psixik holatini o'ziga singdirib idrok etadi, sinf jamoasining holatiga pedagogik vaziyatiga odilona baho beradi.

Empatik qobiliyat: bolalarga bo'lgan muxabbatdan kelib chiqadigan o'quvchilarning his-tuyg'usini, psixologik holatlarini qalbdan his etish, tushunish, idrok etish, ularga achinish xususiyatlaridir.

Ta'lim jarayonini muqobillashtirish qobiliyati: o'qituvchi o'z bilimini o'quvchi ongi va tafakkuriga kam kuch sarflash evaziga etkaza olishi, ta'lim va tarbiyada belgilangan muddatda maqsadga erishish qobiliyatidir.

Didaktik qobiliyat: o'quvchilar bilan muloqot qilishda, pedagogikaning ta'lim va tarbiyaviy qonuniyatlarini hamda metodlarini chuqur o'zlashtirgan holda samarali dars berish qobiliyatidir. SHuningdek, dars pedagogik texnologiyalar asosida jahon andozalariga, hozirgi zamon talablariga javob berishi kerak.

Tashkilotchilik qobiliyati: pedagogik qobiliyatning tarkibiy qismidir. U sinf o'quvchilarining o'qituvchi tomonidan turli jamoat ishlariga, to'garaklarga jalb qila olishida, sinf jamoasining har bir o'quvchiga faol vaziyatni ta'minlab berishida namoyon bo'ladi.

Konstruktiv qobiliyat: o'qituvchining ongli ravishda yuzaga keltirilgan kasbiy pedagogik vaziyat bosqichlarini oldindan rejalashtira olishi.

Bilish qobiliyati: o'qituvchining o'z fanini va boshqa fanlarni chuqur bilishida, o'zlashtirishida namoyon bo'ladi.

Anglash (tushunish) qobiliyati: o'qituvchining ziyrakligida, voqea va xodisalarga adolatli munosabatda bo'lishi.

Pedagogik qobiliyatlarning **tayanch xususiyatlari** kuzatuvchanlik – ko'ra bilish ko'nikmasidir.

Bu – individual narsaning o'ziga xos tomonini, ijodiy faoliyat uchun boshlang'ich materialni ko'ra bilish demakdir. Rassomning kuzatuvchanligi, tabiatshunos olimning kuzatuvchanligidan farq qilishi o'z-o'zidan ravshan. Ularning kuzatuvchanligi turlicha yo'nalishda bo'lganligi sababli, ularning har biri o'z tafakkuri va dunyoqarashiga ega.

Qobiliyatning **etakchi xususiyati** ijodiy tasavvur qilishdir. Bu xususiyat faqat rassomga, matematika o'qituvchisiga, adabiyotshunosga xos bo'lmasdan, balki aynan barcha fan o'qituvchilariga ham tegishli.

Har qanday kasb sirlarini mukammal egallash uchun qobiliyat kerak. Pedagogik qobiliyat sog'lom o'qituvchidagina shakllanadi. Biroq u yuqori, o'rtacha va past darajada bo'lishi mumkin. Ushbu turli darajadagi qobiliyatlarda mujassamlashgan hislatlar va xususiyatlar orasida ba'zilari yordamchi rol o'ynaydi.

Pedagogik qobiliyatlar tizimiga kiradigan **yordamchi xususiyatlar** va hislatlar quyidagilardan iborat:

- aql–idrokning muayyan turlari, hozirjavoblik; kamchiliklarga tanqidiy e'tibor, sobitqadamlik;

- o'qituvchining nutqi: notiqlik san'ati, so'z boyligining teranligi;

aktyorlik xususiyati: mimika va pantomimika, xayoliy fantaziya ishlata olish, ruhiy hissiyotni jilovlay olish.

pedagogik takt va pedagogik nazokatga ega bo'lish.

Nazorat savollari:

1. O'qituvchining kasbiy bilimlarini tasniflab bering.
4. O'qituvchi uchun zarur bo'lgan fanlarni aniqlang.
5. Pedagogik ko'nikmalarni ketma-ket bayon qiling.

6. O'qituvchi faoliyatida qaysi ko'nikma muhim o'rin tutishini aniqlang.

Mavzu bo'yicha echimini kutayotgan ilmiy muammolar:

1. Zamonaviy o'qituvchi oldiga qo'yiladigan asosiy talablarni aniqlash.
2. Pedagogik ko'nikma va malakalarni egallashning qulay usullarini aniqlash.
3. O'qituvchining o'z shaxsiy va kasbiy fazilatlarini shakllantirish metodikasini ishlab chiqish.
4. O'qituvchining kasbiy mahoratlarini aniqlash mezonlarini ishlab chiqish.

Mustaqil ish topshiriqlari:

1. Pedagoglik kasbi haqida tajribali o'qituvchi bilan suhbatda bo'lish.
2. Boshlang'ich sinf o'qituvchisining pedagogik faoliyatini kuzatish va o'rganish. Sinf rahbari faoliyatini kuzatish va tahlil qilish.
3. O'z pedagogik qobiliyat va sifatlariga baho berish.

Mavzu bo'yicha asosiy xulosalar:

1. O'qituvchilik kasbining faxrli jihatlari shundaki, har qanday kasb egasi dastlabki ma'lumotni o'qituvchidan oladi, jamiyat taraqqiyotiga bevosita hissa qo'shadi.
2. Albatta bu kasbning mas'uliyatli jihatlari ham mavjud. Jamiyat uning qo'lga ishongan holda yosh avlodni topshiradi. U jamiyatning ishonchli vakili sifatida yoshlarga bilim berishi, ularda Vatanga, mehnatga bo'lgan ijobiy munosabatlarni shakllantirishi lozim.
3. Pedagoglik kasbi o'qituvchidan quyidagi anotomo-fiziologik xususiyatlarni talab etadi: to'rt muchaning but bo'lishi (qo'l, oyoq); ko'rish, eshitish, nutq organlarining sog'lom bo'lishini; yurak, qon aylanish tizimining o'z me'yorida ishlashi.

Mavzuga oid asosiy adabiyotlar:

- Barkamol avlod orzusi. T., «Sharq» nashriyoti, 1998. 12 b.
- Avloniy A. Turkiy guliston yoxud axloq T., 1996. 19 b.

- Qudratov A. Nutq madaniyati asoslari. T., 1999. 26-32 b.
  - Osnovo‘ pedagogicheskogo masterstva. M., 1989. 47-61 s.
- Qo‘shimcha adabiyotlar:
- G‘oziev. E. Pedagogik-psixologiya asoslari. T., 1997. 28-30 b.

3-MAVZU: O‘QITUVCHINING KOMMUNIKATIV QOBILIYATI.

REJA:

1. O‘qituvchi shaxsining fikr almashuv bilan bog‘liq xususiyatlari
2. Pedagogik ta‘sir ko‘rsatish–kommunikativ qobiliyatning asosiy usuli sifatida
3. O‘qituvchining kommunikativ qobiliyatida so‘z bilan og‘zaki ta‘sir o‘tkazish.

O‘qituvchi faoliyatida tarbiyalanuvchilar bilan pedagogik aloqalarning uzluksizligi tarbiyaning asosiy qonuniyatlaridan biridir. O‘quvchilar bilan ta‘lim-tarbiyaviy jarayonda ijobiy aloqalar o‘rnatish, ijobiy iqlim yarata olish, o‘ziga ishonтира olish va jalb qilish – o‘qituvchi kommunikativ qobiliyatining asosiy mohiyati bo‘lib, bunda bevosita o‘qituvchi bilan bog‘liq bo‘lgan minglarcha ruhiy jarayonlar, ma‘lum bir qolipdan chiqishi mumkin bo‘lmagan muomala turlari va shartlari mavjud. Tarbiyaning samaradorligi, pirovard natijada o‘quvchilar bilan aloqa o‘rnatishning shakl va uslublariga qat‘iy rioya qilgan holda amalga oshirilishi bilan belgilanadi. Asosiy maqsad, o‘qituvchi va o‘quvchi munosabatida majburiy itoatkorlik o‘rnini ongli intizom egallashi, o‘quvchilarda mustaqil fikr yuritish ko‘nikmalarini hosil qilishdan iborat. O‘qituvchi tarbiya usullari tizimini belgilab olgandan keyin bir qator aloqa o‘rnatish vazifalarini rejalashtirishi kerak. Albatta bu nihoyatda qiyin jarayon, zero tarbiyaning har bir usuli, tarkibiy qismi va tashkil etuvchi usullari muomala orqali aloqa o‘rnatishning samaradorligiga bog‘liq. Ushbu jarayon bevosita o‘qituvchining fikr almashuvi (refleksiya) bilan bog‘liq

xususiyatlariga, o'quvchi ruhiy holatini fikr tezligi bilan uqib olish san'atiga va pedagogik ta'sir ko'rsatishning turli usullarini bir biri bilan o'zaro aloqadorlikda qo'llay bilishiga taalluqli bo'lib, ular uzluksiz shakllanadi.

O'qituvchining fikr almashuvi bilan bog'liq kommunikativ qobiliyatini shakllantiruvchi asosiy xususiyatlari o'quvchi ongiga qaratilgan faoliyat bo'lib, nihoyatda murakkab jarayonda takomillashadi. O'zaro fikr almashish omillari bilan bevosita bog'liq bo'lgan kommunikativ qobiliyatning quyidagi yo'nalishlari mavjud:

- o'quvchini ishontirish;
- o'quvchi ongiga ta'sir etish;
- o'zgalarga taqlid qilish.

O'quvchini ishontirish *tarbiyalanuvchining ongiga qaratilgan bo'lib, o'qituvchi fikr-mulohazalarini ta'sirchan nutq orqali o'quvchining bilimlar tizimiga, dunyoqarashiga, xulq-atvoriga, hatti-harakatiga ta'sir etadi va uni qisman o'zgartiradi. Ishontirish o'qituvchining kasb faoliyatiga taalluqli bo'lgan murakkab faoliyatida asosiy ta'sir ko'rsatish vositasi bo'lib, ta'lim-tarbiya jarayonida ishlatiladigan usullardan biri hisoblanadi.* O'quvchi ongiga ta'sir ko'rsatish bilan bog'liq bo'lgan ishontirish usuli o'qituvchidan bahs, munozara asosida dalillar keltirishni, isbot va mantiqqa tayanishni talab qiladi. Ayniqsa o'qituvchi bilan o'quvchilar orasida o'rganilayotgan mavzuga taalluqli muqobilik mavjud bo'lganda, tanqid va fikrlar kurashiga tayanilganda samarali bo'ladi.

Ishontirish tarbiyalanuvchining ongiga qaratilgan ekan, o'qituvchining his-tuyg'usi, nutqi va ishontira olish san'ati bunda muhim ahamiyatga ega. U pedagogik ta'sir ko'rsatish usuli sifatida darslarda yangi mavzuni tushuntirishda, o'quv-tarbiyaviy soatlarda, turli uchrashuvlar va ijodiy suhbatlarda munozaralar shaklida qo'llaniladi. Tarbiyaviy tadbirlarda ishontirish usuli sinf jamoasi bilan hamda alohida o'quvchi bilan individual suhbatlar o'tkazish, siyosiy mavzulardagi darslarda keng qo'llaniladi. Ishontirish usuli yordamida o'quvchilarning dunyoqarashi shakllantiradi. U

o'quvchi ongini begona mafkuraviy g'oyalardan himoya qiladi, ishontirish asosida o'quvchiga ideal va mustaqil fikr qayta quriladi, ularni ba'zi psixik ta'sirlar tufayli sodir bo'ladigan tushkunlik holatidan asraydi, ularda erkinlikni hamda mustaqil fikrlash qobiliyatini o'stiradi, o'ziga va kelajagiga ishonchni uyg'otadi, o'z-o'zini tarbiyalashga undaydi.

O'quvchi ongiga ta'sir o'zaro fikr almashish jarayonida shakllanadigan murakkab psixologik xususiyat bo'lib, o'qituvchi kommunikativ qobiliyatining universal omili hisoblanadi. O'qituvchilarning o'zaro suhbatlari va faoliyatlari jarayonida tarbiyalanuvchi ongiga ta'sir etishning o'ziga xos xususiyati shundan iboratki, u o'quvchilarning psixikasi va xulq-atvoriga sezilarli ravishda ta'sir ko'rsatadi. Ta'sir o'quvchi ongiga, psixikasiga nazoratsiz kirib borishi bilan alohida ahamiyatga ega, o'quvchining ijodiy faoliyatida, hatti-harakatlarida, intilishlarida yo'l-yo'riqlar ko'rsatish tarzida amalga oshiriladi.

Oangga ta'sir – shunday bir psixik jarayonki, o'quvchi o'qituvchining yoki biror shaxsning ta'siri ostida, o'z ongining etarli nazoratisiz voqelikni idrok etadi. Agar o'qituvchi bunda pedagogik mahoratga, psixologik tajriba va bilimlarga ega bo'lmasa, o'quvchi ongiga ta'sir qila olmaydi, natijada ta'lim-tarbiya jarayoni ijobiy natijalar bermaydi, o'qituvchi o'quvchilarning hurmat e'tiboriga sazovor bo'lolmaydi. O'qituvchi o'z tarbiyalanuvchilari ongini tashqi muhitning salbiy ta'sirlaridan, sinf jamoasi norasmiy etakchilarining turli yashirin buzg'unchi g'oyalaridan himoya qilishga mas'ul shaxsdir.

O'quvchi ongiga ta'sir o'tkazishda o'qituvchi etakchilikni o'z qo'lga kiritishi uchun:

- o'quvchilarning salbiy hatti-harakatlari tufayli sodir bo'ladigan emotsional his tuyg'ularga berilmasligi;
- har bir o'quvchining psixologik va ruhiy holatini puxta o'rganmasdan uning ongiga tarbiyaviy ta'sir o'tkazishga harakat qilmasligi;
- har bir o'quvchiga alohida shaxs sifatida hurmat e'tibor bilan munosabatda bo'lishi;

- sinf jamoasining norasmiy etakchisini sezdirmasdan aniqlab olishi va uning hatti harakatidan doimo ogoh bo'lishi;
- pedagogik mahoratning muhim jihatlarini uzluksiz o'zida takomillashtirib borishi;
- o'ylanmay aytilgan har bir so'z, noo'rin fikr mulohazaning oqibatini hech qachon tuzatib bo'lmashligini o'qituvchi doimo his etishi lozim.

Shuni alohida ta'kidlash lozimki, hozirgi kunda axborot texnologiyalari maydonining nihoyatda kengligi tufayli o'quvchilar ongi keraksiz g'oya va mafkuralar bilan band bo'lishi tabiiy hol. O'qituvchilar yosh avlodni tarbiyalashda ongga ta'sir qilishning keng imkoniyatlarini o'z o'rnida qo'llay olsalar, o'quvchilar ongini turli keraksiz g'oyalar va mafkuralardan himoya qila oladilar. Shuni unutmaslik kerakki, o'quvchilar o'zlarining yosh xususiyatlari va psixologik ta'sirga moyilligi tufayli har qanday ta'sirga nihoyatda beriluvchan bo'ladilar.

Taqlid qilish *shaxsning psixologik xususiyati bo'lib, o'zi sevgan biror namunaga, ibratga amal qilishidir. O'quvchi o'zi uchun ideal deb bilgan kishining xulq-atvor namunalariga beixtiyor taqlid qiladi.* O'quvchi o'zgalar xulq-atvoridan andoza olib, taqlid qilish yo'li bilan ulardan o'zining muhitida foydalanadi. Taqlid qilishning o'ziga xos xususiyati shundan iboratki, o'quvchi o'z hatti-harakati va muomalasi jarayonida o'zi ko'rgan, kattalar bajargan harakatlarni takrorlashga intiladi. Taqlid qilishning yana bir xususiyati o'quvchi badiiy asarlarda o'qigan, kinofilmlarda ko'rgan sevimli idealidagi qahramon obraziga, xarakteriga, jasoratiga, imo-ishora, nutq, kiyinish uslublariga beixtiyor taqlid qiladi, o'z faoliyatida takrorlaydi.

Beixtiyor taqlid qilish o'quvchi shaxsi shakllanishining ilk bosqichlarida muhim ahamiyatga ega. O'quvchi taqlid qilish yo'li bilan nutqni, buyumlarni, turli harakatlarni o'rganadi, xulq-atvori shakllanadi, ruhiyatidagi ushbu jarayon asta-sekin va ko'r-ko'rona davom etadi.

O'qituvchi kommunikativ qobiliyati bilan pedagogik faoliyat olib borish jarayonida o'zaro fikr almashish yo'li bilan ta'sir ko'rsatishning ko'rib

chiqilgan asosiy turlari – o‘quvchini ishontirish, o‘quvchi ongiga ta’sir etish, taqlid qilish – bir-biri bilan chambarchas bog‘liq bo‘lgan psixologik xususiyatlardir va ayni vaqtda o‘ziga xos farqlarga ega. Ishontirish va ongga ta’sirning o‘zaro bog‘liqligi shundan iboratki, biz ta’sir ko‘rsatish usulining unisidan ham, bunisidan ham foydalanganda ko‘pincha notiqlik san’atini namoyish etamiz. O‘qituvchining so‘z boyligi va notiqlik malakasi ishontirish va ongga ta’sirning muhim manbaidir.

2. Pedagogik ta’sir ko‘rsatish – kommunikativ qobiliyatning asosiy usuli sifatida

O‘zbekiston Respublikasida ijtimoiy-siyosiy mustaqillik qo‘lga kiritilgach, hayotning barcha sohalarida, shu jumladan, ta’lim sohasida ham tub islohotlar olib borilib ulkan o‘zgarishlar ro‘y bermoqda. Islohotlar respublikaning rivojlanish va taraqqiyot yo‘li deb e’tirof etilgan demokratik, insonparvar, huquqiy jamiyatni barpo etish uchun xizmat qiladi. Demokratik, insonparvar, huquqiy jamiyatni barpo etish vazifasi o‘sib kelayotgan yosh avlod zimmasiga yuklanadi. O‘zbekiston Respublikasining «Ta’lim to‘g‘risida»gi Qonuni, «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi» hamda O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti I.A.Karimovning nutqlari va qator asarlarida ta’lim va tarbiya O‘zbekiston Respublikasi ijtimoiy taraqqiyoti sohasida ustuvor deb e’lon qilinib, maqsad va vazifalari belgilab berilgan.

Pedagogik ta’sir ko‘rsatish o‘qituvchining muhim kommunikativ qobiliyatlardan biri bo‘lib, avvalo o‘qituvchining tashqi qiyofasini ifodalovchi madaniyati, munosabatga kirishishi va nutq madaniyati asosida o‘quvchilar bilan muntazam tarbiyaviy faoliyat olib borish jarayonida namoyon bo‘ladi.

Pedagogik ta’sir ko‘rsatish – tarbiyalanuvchiga ongli intizom va mustaqil fikr yuritish ko‘nikmalarini hosil qilish, tarbiyani ma’lum bir maqsadga muvofiq takomillashtirish uchun shaxsga muntazam va tizimli ta’sir ko‘rsatish, jamiyatning ijtimoiy-tarixiy tajribalariga yondashib shaxsni har tomonlama kamol toptirish, uning xulq-atvori va dunyoqarashini

takomillashtirish, yosh avlodni muayyan maqsad asosida tarbiyalash, ijtimoiy ong va xulq-atvorni xalqimizning boy mafkuralari asosida shakllantirishga yo'naltirilgan faoliyat jarayonidir. Pedagogik ta'sir ko'rsatish asosida tarbiyalanuvchining ongi shakllanadi, ma'naviy boyligi va his-tuyg'ulari rivojlanadi, unda ijtimoiy hayot uchun zarur bo'lgan ijtimoiy aloqalarni tashkil etishga xizmat qiladigan xulqiy odatlar hosil bo'ladi.

Pedagogik ta'sir ko'rsatish bilan jamiyatning shaxsga qo'yadigan axloqiy talablariga muvofiq keladigan xulqiy malaka va odatlari hosil qilinadi. Bunga erishish uchun o'quvchining ongi, hissiyoti va irodasiga ta'sir etib boriladi. Agar bularning birortasi e'tibordan chetda qolsa, o'qituvchining ta'lim va tarbiyaviy maqsadlarga erishishi qiyinlashadi. Tarbiya jarayoniga o'qituvchi rahbarlik qiladi. U o'quvchilar faoliyatini belgilaydi, ularning pedagogik jarayonda ishtirok etishlari uchun shart-sharoitlar yaratadi.

Pedagogik ta'sir ko'rsatish mazmunida tarbiya mohiyati ifodalangan bo'lib, uning mazmuni mamlakatning ijtimoiy maqsadlariga mos holda asoslanadi. Tarbiya mohiyati turli davrlarda har xil ifodalangan bo'lsa ham, ammo yo'naltiruvchanlik xususiyatiga ko'ra bir-biriga o'xshash g'oyalarni ifodalaydi. Zero, har bir xalqning taraqqiy etishi, davlatlarning qudratli bo'lishi avlodlar tarbiyasiga ko'p jihatdan bog'liqligi qadimdan o'z isbotini topgan.

Har qanday ijtimoiy jamiyatda yosh avlod tarbiyasi muayyan maqsad asosida tashkil etiladi. Tarbiyaning maqsadi jamiyat taraqqiyoti, uning rivojlanish yo'nalishi, ijtimoiy munosabatlar mazmunidan kelib chiqib belgilanadi. Bugungi kunda O'zbekiston Respublikasida tashkil etilayotgan tarbiyaning asosiy maqsadi komil insonni tarbiyalab, kamolotga etkazishdan iborat.

Pedagogik ta'sir ko'rsatishning asosiy tarbiyaviy usullari hayotdan, millatning yashash tarzidan, milliy an'ana va urf-odatlardan kelib chiqib tanlanadi. Ular o'quvchilar tarbiyasini pedagogik jihatdan maqsadga muvofiq tarzda tashkil etish nuqtai nazaridan tanlab oladi.

Pedagogik ta'sir ko'rsatish o'quvchilarning ijtimoiy foydali mehnat faoliyatini pedagogik jihatdan ma'lum bir maqsadga muvofiq tarzda tashkil etish uchun foydalaniladigan vositalar tizimidan iborat. Ushbu vositalar tarbiyalanuvchi shaxsiga qaratilgan bo'lib, o'quvchilarning xulq-atvorini shakllantiradi.

Ta'lim va tarbiya jarayonida o'qituvchi tomonidan pedagogik ta'sir ko'rsatishning asosiy usullari: talab, istiqbol, rag'batlantirish va jazolash, jamoatchilik fikri.

Talab – ta'lim va tarbiya jarayonida o'qituvchining tarbiyalanuvchiga nisbatan shaxsiy munosabatlarida namoyon bo'ladi. O'quvchining u yoki bu hatti-harakati o'qituvchi nazoratida bo'lib, ijobiy jihatlari rag'batlantirib boriladi yoki aksincha nojo'ya hatti-harakati to'xtatib qo'yiladi.

Istiqbol – ta'sirchan pedagogik usul bo'lib, o'quvchilarda mustaqil fikr yuritishni, ma'lum bir maqsadga, orzuga erkin intilish hissini takomillashtiradi. Bu maqsadlar ularning shaxsiy intilishlarida, qiziqish va muddaolarida namoyon bo'ladi. Ushbu usul maktab o'quvchilarini shaxs sifatida eng muhim insoniy fazilatlaridan biri bo'lgan maqsadga intiluvchanlikni rivojlantiradi.

Rag'batlantirish va jazolash – tarbiyaviy ta'sirning an'anaviy usuli bo'lib, o'quvchilar xulq-atvoriga ijobiy ta'sir etishdan iborat. YAxshi xulq, foydali mehnat va hatti-harakat, axloqiy hislat, topshiriqlarning so'zsiz bajarilishi uchun o'quvchi rag'batlantiriladi. Nomaqbul hatti-harakat, tartibbuzarlik, o'z burchini bajarmaslik jazolash orqali bartaraf etiladi. Ushbu usul axloqiy ta'sir ko'rsatishni ta'minlaydi, uni qo'llash jaryonida o'qituvchidan nihoyatda ehtiyotkorlik, sezgirlik va hushyorlik talab etiladi.

Jamoatchilik fikri – tarbiyaviy ta'sir ko'rsatishning eng muhim usuli bo'lib, o'quvchilarning ijtimoiy foydali faoliyatini bajarilish natijalariga qarab muntazam rag'batlantirib borishda namoyon bo'ladi. Jamoaning tarbiyaviy vazifalarini ma'lum bir yo'nalishda amalga oshirilishini ta'minlaydi, o'quvchilarning bir-birlariga do'stona munosabatini shakllantiradi.

Pedagogik ta'sir ko'rsatish usullaridan samarali foydalanishning eng muhim sharti o'qituvchining insonparvarlik nuqtai nazaridan yondashishini talab etadi. Ushbu usullar kasbiy mas'uliyatni his etadigan yagona intilishga qaratilgan real kishilarning jonli munosabatidir. Pedagogik ta'sir qilish o'quvchilar psixikasining anglanmaydigan sohasiga qaratilgan bo'lib, tarbiyachi bilan tarbiyalanuvchining yaqindan aloqada bo'lishini, ularning o'zaro bir birlariga ishonishini, o'zaro tushunishini, ta'sir qilish mazmuni, shaxsning bir butun holatiga amaliy ta'sir qilishini nazarda tutadi. SHunday qilib, ta'sir qilish ta'lim-tarbiya samaradorligini hozirgi zamon talablari darajasida takomillashtirib borishda yo'l-yo'riq yaratib, o'quvchilarning faolligini rag'batlantiradi.

O'qituvchi tarbiyalanuvchilarning o'zaro tarbiyaviy ta'sirga ega ekanliklarini, ularning hamkorlikdagi kommunikativ munosabatlari hamda faoliyatlari o'rtasidagi bog'lanishning mavjudligi, uning samaradorligini belgilashini unutmazligi shart. O'qituvchi sinf jamoasiga va alohida tarbiyalanuvchiga pedagogik ta'sir ko'rsatishida muvaffaqiyatlarga erishishi uchun, o'quvchilar orasida o'zaro pedagogik munosabatlar tizimini oqilona rejalashtirishi va psixologik muhitni ijobiy tomonga o'zgartirishi lozim. To'g'ri tashkil etilgan va har jihatdan mukammal bo'lgan, yosh avlodning qalbi va ongini asrashga, ularni milliy va umumbashariy qadriyatlar ruhida tarbiyalashga qaratilgan pedagogik munosabatlar tizimini tashkil etish uchun o'qituvchi har bir o'quvchi ruhiyatini chuqur bilib olishi, ularning ichki imkoniyatlaridan xabardor bo'lishi, axborot berishi, fikr almashishi, ular qayg'usini, tuyg'ularini tushunishi va hamdard bo'lishi zarur. Pedagogik munosabatda muvaffaqiyatlarga erishish uchun o'qituvchi:

- o'quvchilar bilan bo'lajak munosabatni modellashtira olishi;
- munosabatda bo'ladigan sinf jamoasi xususiyatlarini oldindan bilishi;
- bevosita samimiy va hamjihatlikka asoslangan munosabat o'rnatish;
- munosabatda ustunlikka ega bo'lib, uni demokratik talablar asosida oqilona boshqarish;

- munosabatning ijobiy va salbiy jihatlarini uzluksiz tahlil etib borishi lozim.

O'qituvchi tarbiyachi sifatida tarbiyalanuvchi o'quvchini o'zi uchun hamisha tarbiya ob'ekti deb hisoblashi kerak. Biroq tarbiyalanuvchi o'qituvchi-tarbiyachi bilan erkin va ongli munosabatda bo'lishga erishsagina, tarbiyaviy munosabatlar samarali xarakter kasb etadi. Tarbiya jarayonining kommunikativ munosabatlar jarayonida o'ziga xos qator **qoidalari** ham mavjud bo'lib, o'qituvchi o'quvchilarga pedagogik ta'sir ko'rsatishda ularni mukammal bilishi va amal qilishi lozim:

- tarbiyaning aniq bir maqsadga qaratilganligi;
- tarbiyaning hayotiy faoliyat bilan bog'liq hodisa ekanligi;
- shaxsni jamoada tarbiyalanishida o'ziga xos xususiyatlari;
- tarbiyalanuvchi shaxsga nisbatan talabchan bo'lish va uning shaxsini hurmat qilish;
- tarbiyalanuvchining yosh va o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olishi;
- tarbiyaviy ishlarning izchilligi va muntazam olib borilishini ta'minlash.

3. O'qituvchining kommunikativ qobiliyatida so'z bilan og'zaki ta'sir o'tkazish

So'z bilan og'zaki ta'sir o'tkazish o'qituvchining madaniy saviyasida va o'quvchi muloqotida muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki insonning "aql-zakovati, fikr-tuyg'ulari, bilimi va madaniyat saviyasi, tafakkuri ma'lum darajada so'zda ifoda etiladi. Muomala madaniyatida so'z aqldan kuch, tildan ixtiyor oladi" (*Aziz Yunusov*). So'z bilan og'zaki ta'sir o'tkazishni amalda o'z pedagogik faoliyatida qo'llovchi o'qituvchi o'z hissiyotlarini, ijodiy ta'sirlanishini boshqarish ko'nikmalariga ega bo'lishi va o'z his-tuyg'ularini faqat ta'lim-tarbiyaviy maqsadni amalga oshirish uchun ifodalashi hamda o'quvchi qalbini no'rin so'zlar bilan jarohatlab qo'ymasligi, so'zlarni aniq ifodalashda pedagogik takt normalaridan chiqib ketmasligi lozim. So'z qudrati haqida R.Dekartning quyidagi fikrlari o'qituvchilarga ham bevosita taalluqlidir: "So'zlarning ma'nolarini, qudratini odamlarga aniq ifodalab

tushuntirib bering, shunda siz insoniyat olamini barcha anglashilmovchiliklarning yarmidan xalos qilgan bo‘lasiz”.

Bunda o‘qituvchining shirinsuxanligi mujassamlashgan notiqlik san‘ati hamda aktyorlik qobiliyatini namoyon qila olishini alohida e’tirof etish kerak. O‘qituvchi aktyordek tayyor tekstni yod olmaydi, biroq u har gal takrorlanmas vaziyatda ijod qiladi. So‘z bilan og‘zaki ta’sir o‘tkazish o‘qituvchidan fikrlarni, pedagogik qobiliyat texnikasini, ijodkorlikni talab qiladi.

O‘qituvchining imo–ishoralari va yuz harakatlari so‘z bilan og‘zaki ta’sir qilishni kuchaytiradi. YUz harakatlari va imo-ishoralar nutqda ovozning baland-pastligi bilan mos kelishi kerak. *Ogohlantiruvchi so‘zlar, notiqlik san‘ati asosida ta’sir etish, vazifani ijro etishga undovchi buyruqlar, ta’qiqlangan iboralarni ishlatmaslik, hazil orqali fikrini anglatish, o‘quvchining erkin mulohazalarini ma’qullash yoki nojo‘ya harakatlari uchun ayblash so‘zning og‘zaki ta’sir etuvchi komponentlaridir.* So‘z bilan imo-ishoraning va yuz harakatlarining birligi ma’lum qilinayotgan axborot hajmdorligi va ta’sirchanligini kuchaytirishi lozim. Har qanday sharoitda o‘qituvchi o‘quvchilar bilan sinfda uchrashishga maxsus hozirlik ko‘rishi foydalidir.

O‘qituvchi deyarli har bir harakatda jiddiy fikr yuritishi oqibatini tasavvur qilishi kerak. Darhaqiqat, o‘qituvchining har qanday hazili yoki bachkana qilig‘i darhol teskari reaksiya berishi mumkin. Hatto engil hazilga ham sinf o‘quvchilari qizg‘in javob beradi, ularning fikrini qaytadan “jamlab” diqqatini jalb etish va ish kayfiyatini yaratish keyin juda qiyin bo‘lishi mumkin.

So‘z bilan og‘zaki ta’sir qilishda o‘qituvchi nutqi nihoyatda muxtasar, ravon, va muloyim bo‘lishi, intonatsiyalar o‘z o‘rnida ishlatilishi kerak. So‘z bilan og‘zaki ta’sir o‘tkazish qudrati SHarq xalqlarida azaldan ma’lum bo‘lgan. Chunki, o‘qituvchining “Ma’noli va bejirim gapira bilishi, nutq daryosidagi maqbul va nomaqbul to‘lqinlarni ilg‘ay olishi, so‘zning orqa o‘ngini, munosib o‘rnini farqlay bilishi, nutqiy fahmu farosat, tahrli so‘z

odobi kabi fazilatlar Turonda inson umumiy axloqining, ma'naviy rasoligining tayanch ustunlaridan sanalgan", deb ta'kidlaydi olim N.Mahmudov.

Hozirgi davrda o'qituvchi faoliyatida uchraydigan kommunikativ munosabatlarda so'z bilan og'zaki ta'sir etish nihoyatda xilma xil bo'lib, bevosita pedagogik ta'sir ko'rsatishning nisbatan mustaqil ko'rinishini o'zida mujassamlashtiradi. Bilish, anglash, ekspressiv (his-tuyg'uga berilish holati), ijtimoiy an'anaviy muloqot, inson holatini so'zsiz tushunish, dilkashlik o'qituvchining pedagogik faoliyatida uchraydigan doimiy takrorlanib turadigan kommunikativ munosabatlarning turlaridir. Tarbiyaviy jarayonni tashkil etishda ularni nazarda tutish lozim.

Ayniqsa pedagogik ta'sir ko'rsatishni tashkil etishda so'zning ahamiyati bilan bog'liq bo'lgan pedagogik muomala madaniyatiga va tarbiyachining o'zbekona shirin so'zligiga alohida talablar qo'yiladi. So'zlashganda odob va ehtirom o'qituvchining pedagogik mahoratida uchraydigan muhim insoniy fazilati sifatida namoyon bo'ladi. Xushmuomalalik – o'qituvchi-tarbiyachining sinfda individual ish olib borish jarayonida ota-onalar hamda o'quvchilar bilan muloqotni aniq bir tarbiyaviy maqsadni ko'zlagan holda tashkil eta olishi va ta'lim-tarbiyaviy faoliyatni to'g'ri boshqara bilishidir. O'qituvchining kasbiy faoliyatida xushmuomalalikning yosh o'qituvchi amal qiladigan quyidagi mezonlarini alohida ajratib ko'rsatish o'rinlidir:

- o'quvchilarga so'z bilan og'zaki ta'sir qilishda shirinsuxanlik va insoniylik tuyg'ularini namoyish etish;
- so'z bilan og'zaki ta'sir etishning barcha bosqichlarida hissiy osoyishtalikning namoyon bo'lishi;
- o'zaro fikr almashishga doir sifatlar, ko'nikmalar va malakalarning mavjudligi;
- o'quvchining ta'lim va bilim olishga bo'lgan ishtiyoqini kuchaytirish;
- mustaqil fikr yuritish, o'z fikrini erkin bayon eta olish, insoniy qadr-qimmat tuyg'usini shakllantirish.

O'qituvchi kasbiy mahoratida muhim ahamiyatga ega bo'lgan va insoniy fazilat xushmuomalalikni o'zida shakllantirish uchun muntazam ish olib borishi zarur. O'qituvchi pedagogik faoliyatiga oid shaxsiy o'z-o'zini tarbiyalashning o'zaro fikr almashish va aloqadorlikka doir quyidagilarni tavsiya etish mumkin.

1. Kasbiy faoliyat jihatidan o'z-o'zini anglashni (muomalada o'zaro fikr almashishga doir sifatlarni, ijobiy va zaif tomonlarini aniqlashni) amalga oshirish va shu asosda o'zaro fikr almashish asosida o'z-o'zini tarbiyalash dasturini ishlab chiqish.
2. O'z kasbiy faoliyatiga quyidagi yo'nalishlarda baho berish maqsadga muvofiq: kishilar bilan bo'lgan muomaladan so'ng olingan taassurotlarni tahlil qilish, o'quvchilar bilan muomalaning so'nggi holatini o'rganib, muomala haqida o'zining yutuq va kamchiliklarini tahlil qilish, muomaladagi imkoniyatlaringizni atrofdagilar (o'qituvchilar jamoasi, ota-onalar, o'quvchilar) qanday baholashi haqidagi tasavvurlarga ega bo'lish.
3. O'zida insonparvarlikning asosiy xususiyatlarini rivojlantirish yuzasidan ixtisoslashtirilgan o'z-o'ziga ta'sir o'tkazuvchi "autogen" mashqlar asosida ishlash.
4. O'quvchilar va ota-onalar bilan turli jamoat ishlarini olib borish, bundan o'zaro fikr almashish faoliyatida ko'nikma va malakalar hosil bo'ladi.
5. So'z bilan og'zaki ta'sir o'tkazishda salbiy kayfiyatlarni engish tajribasini shakllantiradigan va xushmuomalalikni rivojlantiradigan vaziyatlar tizimini yaratish.
6. Xushmuomalalikda milliy an'ana va urf-odatlarimiz, o'zbekona muomala madaniyati, milliy ma'naviyatimiz nuqtai nazaridan yondashish.

Taklif etilgan ushbu tizim asosida pedagogik faoliyat olib borish o'qituvchi kasbiga oid shaxsiy fazilatlardan biri bo'lgan insonparvarlik va xushmuomalalikni shakllantiradi. O'qituvchi kasbiy faoliyati davomida nutqidagi so'z qudratini takomillashtirib boradi. U o'zbek tilining boy imkoniyatlaridan unumli foydalanish orqali so'z boyligini go'zal, ravon,

ifodali, ta'sirchan bo'lishiga intiladi. Zero, go'zal va ta'sirchan so'zlay bilish ham san'at. Bu san'atdan bebahra bo'lgan o'qituvchining kasbiy mahorati shakllanmaydi. Qaysi fanni o'qitishdan qat'iy nazar, o'qituvchining asosiy quroli so'z boyligidir, u so'z qudrati asosida kommunikativ qobiliyatini namoyish etadi. O'z ona tilida puxta, lo'nda va jarangdor gaplar tuza olish va uni nutqiy mahorat bilan ifodalash ta'lim muassasalarida o'rganilayotgan har bir fan o'qituvchisi uchun eng zarur kommunikativ qobiliyatlaridan biridir.

4-MAVZU: O'QITUVCHI FAOLIYATIDA MULOQOT MADANIYATI VA PSIXOLOGIYASI

REJA:

1. O'qituvchi kasbiy faoliyatida muloqot madaniyatining shakllanishi
2. Pedagogik muloqotda muomala madaniyati
3. Sharqona tarbiya va muosharat odobining muloqotga ta'siri
4. Muloqot asosida ma'naviy madaniyatni shakllantirish mezonlari va omillari.

O'qituvchi kasbiy faoliyatida muloqot madaniyatini shakllantirish muammosi kishilik jamiyatining ehtiyojlari va talablaridan kelib chiqqan holda hal qilinadi. SHu boisdan hozirgi davrda O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonunida kasb tanlash motivlari, kasbiy tayyorgarlik, kasbiy layoqat va kasbiy mahorat bilan cheklanib qolmaslikni, balki bo'lg'usi pedagog kadrlar shaxsiy faoliyatida kasbiy madaniyatni tarkib toptirish mutlaqo zarur ekanligi ta'kidlanadi. Respublikamizda o'qituvchilik kasbining o'ziga xos etnopsixologik fazilatlari, hislatlari, qobiliyatlari ish uslublari, pedagogik mahorat sirlarini egallash yo'llari, shaxslararo muloqot madaniyati yuzasidan turli davrlarda har xil ilmiy izlanishlar olib borilgan.

Muloqot madaniyatining tarbiyalovchi imkoniyatlarini ro'yobga chiqarish ko'p jihatdan o'qituvchining shaxsiy sifatlari bilan belgilanishini ta'kidlab o'tish lozim. Pedagogik muloqot madaniyatining har jihatdan to'g'ri tanlangan, o'qituvchining ma'naviy saviyasi, betakror xususiyatlariga

muvofiq keluvchi uslubi quyidagi vazifalar majmuini hal qilishga yordam beradi:

birinchidan, muloqotda har bir o'quvchiga alohida e'tibor va dilkashlik, sinf jamoasi bilan umumiy muloqot jarayonini soddalashtiradi, o'qituvchining erkin pedagogik faoliyati uchun zamin tayyorlaydi, ziddiyatli vaziyatlarni oson hal qiladi;

ikkinchidan, har bir o'quvchi bilan o'zaro munosabatni erkin muloqot asosida tashkil qilish, ularning yosh xususiyatlariga monand pedagogik va psixologik muloqot uslublarini tanlash, uning ruhiyatini bilishga, ichki dunyosiga "kirib borish"ga yo'l ochadi;

uchinchidan, pedagogik muloqotda o'qituvchining ma'naviy-axloqiy normalari muvaffaqiyatlar kaliti bo'lib, ta'lim-tarbiya samaradorligini oshiradi, muloqotning barcha bosqichlarida o'qituvchining o'z faoliyatidan qoniqish hissini xotirjamligini ta'minlaydi.

O'qituvchining o'quvchilar bilan muloqot madaniyati individual uslublarini shakllantirish metodikasi quyidagi bosqichlarni o'z ichiga oladi:

1. O'quvchilar bilan muloqot qilish madaniyatining individual shaxsiy xususiyatlarini o'rganishi. O'quvchilar shaxsiy xususiyatlarini mustaqil tahlil qilish, har tomonlama tavsif berish, o'qituvchining muloqotni to'g'ri tashkil etishi asosida amalga oshadi.
2. Shaxsiy muloqotda ro'y beradigan kamchiliklarni aniqlash va darhol ularga barham berish choralarini izlab topish: muloqotda qo'pollik, mensimaslik va boshqa salbiy holatlarni engish.
3. O'qituvchi o'zi uchun muloqot madaniyatining qulay bo'lgan uslublarini ishlab chiqishga doir faoliyatni ishlab chiqishi va o'z-o'zini kuzatish bilan yutuq va kamchiliklarni taqqoslash.
4. O'zining muloqot madaniyati uslublariga muvofiq keluvchi milliy an'ana va ma'naviyatimizga xos jihatlardan unumli foydalanish.

5. Muloqot madaniyatida pedagogik faoliyat qonuniyatlaridan chetga chiqmaslik, bu uslubni mustahkamlash (pedagogik amaliyot va malaka oshirish jarayonida).

Pedagogik faoliyatni endigina boshlayotgan yosh o'qituvchilar o'z kasbiy mahoratlarini oshirish maqsadida o'quvchilar bilan muloqot madaniyatini shakllantirish ustida muntazam ish olib borishlari zarur.

Ta'lim-tarbiyaviy jarayonni tashkil etishda pedagogik muloqot madaniyati o'qituvchi va o'quvchilarning bevosita o'zaro munosabatini ma'lum bir maqsad sari hamjihatlikka yo'naltiruvchi kuchdir. Bu o'rinda o'qituvchi quyidagi vaziyatlarni e'tiborga olishini alohida ta'kidlash lozim:

- o'qituvchining ilk tarbiyaviy faoliyatidan boshlab muloqot madaniyatiga rioya qilishi, bu jarayonda o'qituvchi va o'quvchilar jamoasi bilan har kungi muomalani vaziyatga qarab rejalashtirishi, har bir harakat, so'z ohangiga e'tibor, an'anaviy muloqotning eng yaxshi xususiyatlarini o'zlashtirishi;

- muloqot asosida sinf jamoasidagi turli vaziyatlarni qayd etish, o'quvchilar hatti-harakatining oldingi holati bilan, tarbiyaviy faoliyatdan keyingi holatini qiyoslab chiqib baho berish;

- o'z muloqot uslubi natijalarini tanqidiy nuqtai nazardan tahlil qilib, kamchiliklarni uzluksiz bartaraf etib borish. Zarur so'z, ovozdagi yoqimli ohang, hulq-atvorni vujudga keltirish;

- pedagogik muloqot madaniyatining samarali kechishi uchun uning shart-sharoitlarini bilib olishning o'zi kifoya qilmaydi, o'quvchilar bilan o'zaro muomalaning "ustoz-shogird" an'alariga xos boshlanishi va o'zaro fikr almashish asosida muhim vazifalarni hal qilish bilan muomala ob'ektining diqqatini o'ziga jalb qilish;

- muloqot ob'ekti, ya'ni o'quvchining diqqatini o'ziga jalb qilish deganda nimani anglash kerak? Buning ma'nosi o'qituvchi o'zining xushmuomalaligi, madaniyati, go'zal xulqi, muloqotda o'quvchilar qalbiga yo'l topa olishi bilan o'z mahoratini namoyish qilib, muloqot madaniyatining tashkiliy shakllariga ijtimoiy-psixologik negizni asos qilib olishidir.

Ko'rsatib o'tilgan vaziyatlar asosida pedagogik ta'sir ko'rsatish uchun o'qituvchining pedagogik muloqot madaniyatiga, etikasi va odob-axloqiga, dilkashligiga, muosharat odobiga alohida talablar qo'yiladi. Ushbu fazilatlar o'qituvchining sinf jamoasida, ota-onalar bilan muloqot qila bilishida, o'quvchilar bilan aniq maqsadni ko'zlagan holda tarbiyaviy faoliyatni tashkil etishida va ularni boshqara olishida muvaffaqiyatlar garovidir. Kasbiy faoliyatning noyob fazilati bo'lmish pedagogik muloqot madaniyatiga amal qiladigan yosh o'qituvchi quyidagi xususiyatlarni o'zida mujassamlashtirishi lozim:

- mamlakatimizning ijtimoiy-siyosiy talablari va ehtiyojlariga mos bo'lgan yuksak ma'naviyat darajasidagi qarashlar, kuchli va barqaror e'tiqod, davlatimiz ideallari, milliy g'oya va mafkurasiga sodiqlik, vatanparvarlik, fidoyilik tuyg'ulari shakllangan ijtimoiy-siyosiy faol shaxs;
- o'quvchilarga samimiy mehr-muhabbat, ularning har qanday ehtiyojlari, qiziqishlari, hatti-harakatlari motivlarini, xulq-atvorlarini tushunish ko'nikmasi va malakasining shakllanganligi;
- jamiyatda ro'y berayotgan hodisalar, jahonda ro'y berayotgan voqealar, tabiatga, borliqqa, shaxslararo, guruhlararo, millatlararo munosabatlarga nisbatan pedagogik kuzatuvchanlik, yangilikka, ijodiy izlanishga nisbatan intilish qobiliyatining mavjudligi;
- pedagogik faoliyatning barcha jabhalarida odamlarning hatti-harakatlari, munosabatlaridagi xususiyatlarni oqilona tushunish, o'z faoliyatiga nisbatan refleksiv munosabatni tarkib toptirish;
- har qanday favqulotda vaziyatlarga, jamiyatda ro'y berayotgan yangiliklarga nisbatan hamda ijtimoiy – iqtisodiy o'zgarishlarga omilkorlik va aql idrok bilan munosabatda bo'lish, o'z oldiga to'g'ri maqsad qo'ya olish, reja tuzish, bevosita nazorat qilish, boshqarish va o'z imkoniyatlarini namoyon eta olish;

- pedagogik faoliyatlarda, jamoatchilik tizimida muvaqqat guruhiiy munosabatlarda, ommaviy harakatlarda tashkilotchilik va boshqaruvchanlik qobiliyatini namoyish etishi;
- dunyoqarashi va tafakkur ko'lamining kengligi, dunyoviy bilimlarni bilishga nisbatan qiziqishining serqirraligi, ilmiy izlanishlarga moyilliligi, muayyan ilmiy salohiyat va pedagogik mahorat darajasini muntazam oshirib borishi;
- o'quvchilar bilan muloqotda layoqatliligi, nutq madaniyatining mantiqan ixcham, ma'noli, ta'sirchan kuchga egaligi, psixologik ta'sir o'tkazish bilan qurollanganligi.

Har bir o'qituvchi uchun o'quvchilarga to'g'ri, omilkor axborot uzatish va unga suhbatdoshini ishontira olishi kasbiy zaruriyat hisoblanadi. Bunda o'qituvchining muloqot madaniyati, ma'naviy olamining kengligi muhim ahamiyatga ega. O'qituvchining pedagogik faoliyati uzluksizdir, shu sababli u muloqot madaniyatini ham muntazam shakllantirib borishida quyidagi yo'nalishlarga e'tibor berishi lozim:

1. Yuksak pedagogik faoliyat nuqtai nazaridan o'z-o'zini anglashi, (muomalada o'zining o'zaro fikr almashishga doir sifatlarini, ijobiy va zaif tomonlarini bilishi) va shu asosda o'zaro fikr almashish yo'li bilan o'z-o'zini tarbiyalashi.
2. Kishilar bilan o'zaro munosabatda kommunikativ iqtidorini shakllantirib borishi, muloqot asosida to'g'ri bashorat qilish sezgilarini mashq qildirishi, muloqotda o'zining ideal tasavvurlarini, imkoniyatlarini boshqalar (o'qituvchilar jamoasi, o'quvchilar, ota-onalar) qanday baholashi haqidagi refleksiv tasavvurlarini tahlil qilishi.
3. O'zida muosharat odobining muhim xususiyatlarini rivojlantirish yuzasidan ixtisoslashtirilgan mashqlar asosida ishlashi.
4. O'quvchilar va ota-onalar bilan tarbiyaviy maqsadlarga qaratilgan turli jamoat ishlarini olib borishi, bunda o'zaro fikr almashish asosida pedagogik tashkilotchilik qobiliyatini takomillashtirib borishi.

5. Muloqot jarayonida paydo bo'ladigan salbiy holatlarni engish ko'nikmalarini shakllantirishi, dilkashlik va xushmuomalalikni rivojlantiradigan vaziyatlar tizimini yaratishi.

O'qituvchi muloqot madaniyati asosida faoliyat olib borgan taqdirda ham, o'quvchilar jamoasi orasida turli tushunmovchiliklar, ziddiyatlar paydo bo'lishi tabiiy hol. Har qanday tajribali o'qituvchining pedagogik muloqoti jarayonida o'ziga xos qiyinchiliklar yuzaga keladi. Sinfda sodir bo'ladigan har qanday pedagogik vaziyatga javobgar shaxs o'qituvchidir. Bu barcha davrlar pedagogik faoliyatida namoyon bo'ladigan tipik hodisa.

Ayniqsa, ushbu holat endigina o'z faoliyatini boshlagan yosh o'qituvchilarning pedagogik faoliyatida muammoli vaziyatlarni paydo qiladi. Yosh o'qituvchilarning o'quvchilar bilan olib boradigan ta'lim-tarbiyaviy faoliyatini doimiy nazorat qilish, ularga to'g'ri yo'nalish berish, barcha o'quv muassasalari pedagogik jamoatchiligiga, ustoz o'qituvchilar zimmasiga yuklatilishi lozim. Pedagogik faoliyatda xato va kamchiliklarga yo'l qo'yadigan o'qituvchining yoshiga va ish tajribasi ko'lamiga odatda o'quvchilar hech qachon e'tibor bermaydilar. Chunki, o'quvchilar yoshidan va tajribasidan qat'iy nazar barcha o'qituvchilarni ustoz deb ataydilar. O'zbekistonda ta'lim-tarbiya va pedagogik muloqotning o'ziga xos an'analari, milliyligimizga mos shakl va metodlari mavjud.

Zero, birinchi prezidentimiz I.A.Karimov asarlarida ta'kidlanganidek, *“Mamlakatimizning istiqlol yo'lidagi birinchi qadamlaridanoq, buyuk ma'naviyatimizni tiklash va yanada yuksaltirish, milliy ta'lim-tarbiya tizimini takomillashtirish, uning milliy zaminini mustahkamlash, zamon talablari bilan uyg'unlashtirish asosida jahon andozalari va ko'nikmalari darajasiga chiqarish maqsadiga katta ahamiyat berib kelinmoqda”*. Bu ulkan mashaqqatlar evaziga amalga oshirilib kelinayotgan ta'lim-tarbiya sohasidagi islohotlarning asosiy yo'nalishidir. Hozirgi zamon o'qituvchisidan hayot sinovlariga bardoshli bo'lish, millat qadriyatlarini anglash, jamiyatda o'zining

munosib o'rnini topish, yuksak ma'rifatli va ulkan salohiyatli bo'lish, eng so'nggi zamonaviy texnologiyalarni mukammal bilish talab etiladi.

O'qituvchi o'quvchilar bilan muloqot jarayonida yuz berishi mumkin bo'lgan turli ziddiyatli vaziyatlarni tezda bartaraf etishi uchun, avvalo o'z iqtidoriga, pedagogik mahoratiga tayanishi kerak. Pedagogik muloqot asosida erishiladigan yutuqlar o'qituvchining ijodiy mehnati mahsulidir. Bu mehnatning salbiy va ijobiy tomonlari bo'lishi shubhasiz. Faqat har bir vaziyatni oqilona baholash, uni to'g'ri rejalashtirish, tarbiyaviy jarayonlarda aql-idrok bilan muloqotni tashkil etishning o'zi kifoya.

O'qituvchi bilan o'quvchining muloqotda bir-birlarini o'zaro tushunmasliklari, muloqot vositalarining qashshoqligi, har bir o'quvchining ruhiyatiga qarab muomala qilinmasligi, barchaga bir xil majburiy itoatkorlik munosabati, o'quvchilarni tor doiradagi intizomga chaqiruvchi emotsional jihatdan salbiy tus berilgan buyruq shaklidagi muloqot doimiy ziddiyatlarni keltirib chiqaradi. Pedagogik muloqot usullari ustida ishlashning asoslangan tizimini tuzish uchun, har bir o'qituvchi o'zining muammolaridan, yo'l qo'yilgan kamchiliklaridan kelib chiqib, qiyinchiliklarni tahlil qilish bilan bartaraf etishi lozim.

Pedagogik muloqotga doir barcha mashqlarning umumiy yo'nalishini mavjud pedagogik vaziyatlarda malaka hosil qilish uchun, har bir muloqot ishtirokchilarining imkoniyatlarini ochishga ko'maklashuvchi uning shaxsiy hislatlarini rivojlantirib borishni ta'minlovchi vositalardan foydalanish taklif qilinadi. Muloqotga ba'zi o'quvchilarning sub'ektiv qarashlarini aniqlash, shu o'quvchi bilan muloqotni oqilona hal qilinishi zarur bo'lgan vazifalarni belgilash, uning xulqini tuzatish yoki unda shunchaki ishonch kayfiyatini yaratish kerak.

Mazkur vaziyatlarda o'zaro harakatlarning tizimli vositalari majmuasi quyidagicha belgilanishi mumkin:

- muloqot jarayonida tarbiyalanuvchi ob'ektning javob harakati imkoniyatlarini oldindan ko'ra bilish;

- ob'ektda psixologik to'siq va salbiy qarashlarni keltirib chiqaruvchi vositalarni qo'lga kiritish;
- vaziyatning o'zgarishiga qarab foydalanish mumkin muloqotlarning bir nechta modeliga ega bo'lish;
- o'quvchilar jamoasi fikrlarini tinglash, ularning mulohazalariga qo'shilish, ularga hamdardlik ko'nikmasini rivojlantirib borish;
- o'zaro muloqot natijalarini baholash va erishilgan yutuqlar hamda kamchiliklarni pedagogik-psixologik vositalar asosida taqqoslash.

Pedagogik faoliyat va pedagogik muloqot xarakteri o'qituvchining shaxsi, uning qarashlari nuqtai nazarlarida va xulqida namoyon bo'ladigan g'oyaviy siyosiy saviyasi, professional tayyorgarligi va bilishga intilishi bilan uzviy bog'liq. Bu asosiy hislatlardan tashqari o'qituvchining umumiy va boshqa qobiliyati, uning moyilligi xarakteri, muvaqqat psixik holatlari, shuningdek, to'plangan tajribasi muhim ahamiyatga ega. O'qituvchi shaxsining professional jihatlarini o'z-o'zini tarbiyalash yo'llaridan biri o'zining sifat va hislatlarini, shuningdek pedagogik faoliyat va muloqotlarining barqaror xususiyatlariga, o'qituvchi bilimining saviyasi va tarbiyalanganligi natijasida erishilgan natijalarini tahlil qilishga doir mashqlarda ham namoyon bo'ladi.

2. Pedagogik muloqotda muomala madaniyati.

Mustaqillikdan keyin amalga oshirilayotgan ta'lim tizimidagi islohotlar tufayli ulkan o'zgarishlar ro'y bermoqda. Odamlarning ongi, dunyoqarashi o'zgardi. Kadrlar tayyorlash sohasidagi davlat siyosati insonni intellektual va ma'naviy-axloqiy jihatdan tarbiyalash, uning har tomonlama rivojlangan shaxs sifatida namoyon bo'lishiga erishishni nazarda tutadi. Mazkur ijtimoiy talabning amalga oshirilishida, har bir fuqaroning bilim olishida, ijodiy qobiliyatini shakllantirishda, intellektual jihatdan rivojlantirishda o'qituvchining muloqot madaniyati va muomalasi muhim ahamiyatga ega. Shuning uchun ta'kidlash joizki, o'qituvchi kasbiga nisbatan talab va javobgarlik ham kuchaydi, ularning jamiyat oldidagi vazifalari yanada oshdi.

Buyuk ma'naviyatimizni tiklash va yanada yuksaltirish, milliy ta'lim-tarbiya tizimini takomillashtirish, uning milliy zaminini mustahkamlash, zamon talablari bilan uyg'unlashtirish, uni jahon andozalari darajasiga chiqarish, o'quvchilarda mustaqil va erkin fikr yuritish ko'nikmalarini hosil qilish kabi dolzarb vazifalarga javobgarlik o'qituvchilar zimmasiga yuklatildi.

Birinchi Prezidentimiz I.A.Karimov ta'kidlaganidek: *“Yosh avlodimizning qalbi va ongini asrash, ularni milliy va umumbashariy qadriyatlar ruhida tarbiyalash, farzandlarimizning dunyoda ro'y berayotgan siyosiy jarayonlarning ma'no-mazmuni va asl sabablarini chuqur anglashi, o'z atrofida sodir bo'layotgan voqealar haqida haqqoniy ma'lumotlarga, eng muhimi, o'z mustaqil fikriga ega, sodda qilib aytganda, oqni qoradan ajratishga qodir bo'lishiga erishish ta'lim-tarbiya va ma'naviy-ma'rifiy ishlarimizning asosiy sharti va mezon bo'lishi kerak... bugungi vaziyatda mustaqil ong va mustaqil fikrga ega bo'lgan shaxsni tarbiyalash masalasi nafaqat ma'naviy, kerak bo'lsa, muhim siyosiy ahamiyat kasb etadi”*. Bu vazifalarning bajarilishiga, ta'lim-tarbiya sohasidagi islohotlarning asosiy amalga oshiruvchisi bo'lgan o'qituvchining o'quvchilar bilan o'zaro muomalaga kirishish madaniyati orqali erishiladi. O'quvchi ma'naviy muhitining shakllanishi o'qituvchining yuksak axloq namunasi orqali namoyon bo'ladi. Bu o'rinda o'qituvchining shaxsiy va ijtimoiy harakati pedagogik muloqot madaniyati zahirida shakllanib, takomillashadi.

Pedagogik muloqotda o'qituvchining eng yaxshi fazilatlari va hatti-harakatlari o'quvchining ideali sifatida namoyon bo'ladi. O'quvchining o'qituvchi shaxsi haqidagi qarashlari, uning hatti-harakati, pedagogik mahorati ma'naviy madaniyatiga mos kelmasa, yaxlit pedagogik jarayonni mukammal tashkil etish ham ijobiy natijalar bermaydi. O'qituvchi sub'ekti bilan, o'quvchi ob'ekti o'rtasidagi qattiq avtoritar intizom ham o'zaro muloqot madaniyatiga salbiy ta'sir etadi, natijada o'quvchining ichki hissiyoti hamda shaxsiy fazilatlari rivojlanmaydi.

Pedagogik muloqot madaniyati o'qituvchi faoliyatini muvaffaqiyatga yo'naltiruvchi eng muhim vosita, bunda o'qituvchining muhim fazilati, uning muloqot madaniyatiga asoslangan muomalasidir. Muomala barcha falsafiy va psixologik fanlarda o'ziga xos ta'rifga ega. Pedagogikaning kategoriyasi sifatida **muomala** o'quvchilar qalbiga yo'l topa olish, ularga yondashish uchun mehrini qozonish, pedagogik nuqtai nazardan ta'lim-tarbiya jarayonida o'quvchilar bilan o'zaro aloqa bog'lashga qaratilgan o'qituvchining pedagogik qobiliyatidir.

O'qituvchi o'quvchilar bilan muomalaga kirishish asosida:

1. O'z ijodkorligini va pedagogik mahoratini namoyish qiladi.
2. Yosh avlodni milliy mafkuramiz va milliy madaniyatimiz ruhida tarbiyalaydi.
3. Sharqona udum va urf-odatlarimiz asosida barkamol shaxsni shakllantiradi.
4. O'zining ta'lim-tarbiyaviy imkoniyatlarini namoyish etgan holda, har bir o'quvchi qalbiga yo'l topadi.

Muomala o'qituvchi faoliyatining muhim tarkibiy qismi bo'lib, o'zida ulkan pedagogik imkoniyatlarni mujassamlashtiradi. Pedagogik muomalada o'qituvchi quyidagilarga qat'iy amal qilishi lozim:

- o'qituvchida tarbiyalash mahoratining shakllanganligi. Uning tarbiyaviy jarayonga oid so'z va ohangni tanlay bilishi va ta'sir o'tkaza olishi;
  - muomala ob'ekti bo'lmish o'quvchi diqqatini jalb qiluvchi nutq, pauza, harakat, imo-ishoralarni o'z o'rnida ishlatishi, tarbiyaviy ta'sirni bilishi;
  - o'quvchining ichki ruhiyatini, psixologik xususiyatlarini bilgan holda muomalaga jalb etishi, darsni boshlashdan oldin o'quvchilarni ta'lim va tarbiyaviy muloqotga tayyorlashi;
  - o'quvchiga og'zaki, o'zaro ta'sir ko'rsatishning tarbiyaviy usullarini bilishi.
- O'qituvchining nutqi ravon, o'quvchi ongiga ijobiy ta'sir qiladigan bo'lishi.

Nihoyat, o'qituvchining o'quvchilar bilan kundalik muomalasi shunga olib keladiki, u o'quvchilarning hatti-harakatlaridagi chuqur ma'no va haqiqiy sabablarni turli vaziyatlarda payqab oladi, buning uchun namuna sifatida

uning o'zi tez-tez qayd qilgan dalillardan va o'quvchilarning xulq-atvop usullaridan foydalanadi. O'qituvchining o'quvchilar bilan muomalasi tarbiyani boshqarish vositasi sifatida qaralib, birlashtiruvchi hamda o'rnini to'ldiruvchi vazifasini bajaradi. Muomala o'zaro munosabatlar doirasida sodir bo'ladi. Boshqarish vositasi bo'lgan muomala pedagogik faoliyatdan oldin sodir bo'ladi.

Pedagogik muloqot o'qituvchining pedagogik faoliyatida o'zaro axborot almashish jarayoni vazifasini bajaradi. O'qituvchi o'quvchilar bilan muloqot jarayonida bevosita o'z tarbiyalanuvchilari, umuman o'quvchilar jamoasi haqida, unda ro'y berayotgan turli ichki hodisalar haqida g'oyat xilma-xil axborotlarga ega bo'ladi va o'zining kelgusi ta'lim-tarbiyaviy rejalarini hamda pedagogik faoliyatini belgilaydi. SHu bilan birga, o'qituvchi muloqot asosida o'z tarbiyalanuvchilariga ma'lum bir maqsadga qaratilgan axborotlar tizimini ma'lum qiladi. Bunda o'qituvchi tomonidan yo'l qo'yiladigan arzimasi bir xatolik, adolatsizlik, qo'pollik o'quvchilar bilan o'zaro muloqot madaniyatining buzilishiga sabab bo'ladi va tuzatib bo'lmaydigan og'ir oqibatlarga olib kelishi mumkin. O'qituvchining o'quvchilar bilan o'zaro muloqot madaniyatiga erishishi natijasida quyidagi holatlar paydo bo'ladi:

- pedagogik muloqot orqali o'qituvchi tarbiyalanuvchi ob'ekt bilan o'ziga xos muomala muhitini yaratadi. Bunday muhitda o'qituvchi o'zining psixologik, mimik, pantomimik, notiqlik san'ati, ta'sir o'tkazish kabi qobiliyatlar tizimini namoyish etadi;
- o'qituvchining shirinsuxanligi, ochiq chehrali bo'lishi, samimiy muomalasi muloqotda ijobiy natijalarga erishish kalitidir;
- o'quvchilar jamoasi bilan muomalada o'qituvchining doimo psixologik bilimlarga tayanishi ta'lim-tarbiyaviy faoliyatda bir xil muvozanatni saqlaydi;
- o'qituvchi o'quvchilar jamoasi bilan o'zaro muloqotga kirishar ekan, yaxshi muomalasi bilan ular hissiyotida yashiringan eng nozik qatlamlarni ham anglab olishga qodir bo'ladi.

Mukammal shakllangan pedagogik muloqot madaniyati asosida ob'ekt va sub'ektning ichki hissiyoti bilan ular harakatlarining uyg'unlashuvi sodir bo'ladi. Ushbu o'zaro uyg'unlashuvni yuzaga keltiradigan muloqotning asosiy bog'lovchisi so'zdir. So'z – mazmunan o'qituvchining nutqida, ma'ruzasida, dialog, monolog va deklamatsiyalarida o'z ifodasini topadi.

Pedagogik muloqot madaniyati vositasida o'qituvchi har qanday axborotni qarab chiqar ekan, o'quvchining shaxsi va psixologik xususiyati haqidagi axborotlarning muhimligini alohida e'tiborga olishi lozim. Pedagogik muloqot madaniyati, o'qituvchini g'oyat xilma-xil sharoit va ko'rinishlarga moslashishiga imkoniyat yaratadi. Bular sirtdan qaraganda unchalik ahamiyatli bo'lmasada, o'quvchi ichki dunyosida sodir bo'layotgan, uni tushunish uchun juda muhim bo'lgan zarur ichki jarayonlar ko'rinishlarining alomatlarini bilib, ta'lim-tarbiyaviy faoliyat olib boradi.

O'qituvchi o'quvchining ichki dunyosini tushunib, muloqotga kirishishi lozim. O'qituvchining muloqot madaniyati asosida gapiradigan har bir so'zi, fikri, turli hodisa va jarayonlar o'quvchilar tomonidan har xil ko'rinishda tushuniladi, bu o'quvchining fikr-mulohazasiga, ichki dunyosining teranligiga, tafakkuri va dunyoqarashining kengligi bilan izohlanadi, bunda o'qituvchi mahoratining uchta jihatiga alohida e'tibor qaratiladi: hayotiy tajribasi; pedagogik faoliyat jarayonida egallagan ko'nikma va malakasi; muayyan o'quvchilar jamoasi bilan muomalada bo'lish tajribasi.

3. Sharqona tarbiya va muosharat odobining muloqotga ta'siri

Odamlarning mehr-oqibati, bir-birlariga nisbatan o'zaro hurmat e'tiborda bo'lishlari muloqot jarayonida namoyon bo'ladi. Xalqimizda azaldan muloqot salomlashish madaniyatidan boshlanadi. Salomlashish turli xalqlarda har xil amalga oshiriladi. Xalqimizda salomlashish axloqlilikning yuksak namunasi sifatida e'tirof etilib, uning negizida umuminsoniy qadriyatlarning ustuvorligi, shu millatning ruhiy xususiyatlari, o'zaro munosabatlarining ma'naviy asoslari, bo'lajak muloqotning xarakteri, o'zaro hamkorligi aks etadi. *“Qur'oni karim”*da

salomlashish odobi musulmon ahlining qat'iy majburiy burchi tarzida bayon etiladi: “Ey mo‘minlar, o‘z uylaringizdan boshqa uylarga to‘izn so‘ramaguningizcha va egalariga salom bermaguningizcha kirmangiz. Mana shu sizlar uchun yaxshiroqdir. SHoyad ushbu eslatmadan ibrat olsangizlar”.

Ajdodlarimiz madaniy va ma'naviy merosi, ular yaratgan so‘z, xalq tilining tuganmas boyligi yosh avlodni tarbiyalashda muhim ahamiyat kasb etadi. Bu o‘rinda Abu Nasr Forobiy, Abu Abdulloh al-Xorazmiy, Yusuf Xos Hojib, Ahmad Yugnakiy, Xisrav Dehlaviy, Abu Hamid G‘azzoliy, Kaykovus, Shayx Sa’diy, Alisher Navoiy, Zahiriddin Muhammad Bobur va boshqa Sharq va g‘arb donishmandlarining boy meroslarida farzandlarni tarbiyalash va kamolotga etkazish asosiy muammo sifatida targ‘ib qilingan.

Ular so‘zni va nutqni ta’lim-tarbiyada ilohiy ne‘mat va hikmat deb bilishgan hamda har bir so‘zning o‘z o‘rni va ahamiyati borligini, tarbiyada so‘zdan kuchliroq va qudratliroq narsa yo‘qligini, tilga e’tibor – elga e’tibor ekanligini, so‘z sehri mo‘‘jizalar yarata olishini ta’kidlab kelganlar. Bularning barchasi mudarris va shogirdlarning samimiy muloqoti jarayonida amalga oshirilgan. Mudarrislar barkamol va tarbiyalangan insonning o‘nta nishonasi borligini alohida ta’kidlashgan:

- birinchisi: xalq to‘g‘ri deb topgan narsaga noto‘g‘ri deb qaramaslik;
- ikkinchisi: yoshlikdan o‘z nafsiga erk bermaslik;
- uchinchisi: birovlardan aslo ayb qidirmaslik;
- to‘rtinchisi: yomonlik va omadsizlikni yaxshilikka yo‘yish;
- beshinchisi: agar gunohkor uzr so‘rasa, uzrini qabul qilish va
- kechirimli bo‘lish;
- oltinchisi: muhojirlar hojatini chiqarish;
- ettinchisi: doimo el g‘amini eyish;
- sakkizinchisi: aybini tan olish;
- to‘qqizinchisi: el bilan ochiq chehrali bo‘lish;

– o‘ninchisi: odamlar bilan doimo shirin muomalada bo‘lish.

Muloqot Sharqona tarbiyada axloq qo‘rki sanalgan. Muallim har bir o‘quvchining qanday dunyoqarashga egaligi, tafakkuri, bilim saviyasi, hayotga nisbatan munosabati odamlar bilan o‘zaro muloqotida namoyon bo‘lishini uqtirgan. Sharq mutafakkirlari merosida muloqot – azaldan insonlar o‘rtasidagi o‘zaro aloqa vositasi bo‘lgan. Muloqotning asosiy quroli til hisoblangan. SHuning uchun ham til – aloqa quroli sifatida ta’riflanadi.

Insonning tili shirin, muomala madaniyatiga ega bo‘lsa, qisqa vaqt ichida xalq orasida obro‘-e’tibor topadi. Ko‘p gapirish hech qachon kishiga obro‘ keltirmaydi. SHuning uchun ham o‘tmishda yashab o‘tgan mutafakkirlarimiz tilga, aytiladigan har bir so‘zga hurmat bilan, o‘ylab yondashish lozimligini uqtirib o‘tganlar. O‘qituvchi “so‘z aytishdan avval, har daqiqada so‘z ortidan keladigan oqibatlarni o‘yla”shi (*I.P.Pavlov*) kerak. Alisher Navoiy adabiy meroslarida muomala madaniyati, xushmuomalalik, tilning ahamiyati to‘g‘risida, shirinso‘zlik haqida noyob fikrlarni bayon qilgan. Bygungi kunda ham bu fikrlar o‘z ahamiyatini yo‘qotgan emas. «Til shirinligi – ko‘ngilga yoqimlidir, muloyimligi esa foydali. Shirin so‘z sof ko‘ngillar uchun acal kabi totlidir», - deydi Alisher Navoiy.

O‘quvchilar nutqini o‘stirishda o‘qituvchining til boyligi muhim ahamiyatga ega: bir tomondan, shirin tillilik o‘quvchini o‘qitish va tafakkurini rivojlantirishning muhim omili bo‘lib hisoblanadi. Bundan shunday xulosa kelib chiqadiki, o‘qituvchining til boyligi nutqining obrazli, chiroyli, jarangdor, namunali bo‘lishini ta’minlaydi, natijada o‘quvchi diqqatini o‘ziga jalb etadi. Zotan, til va nutqning teranligi, o‘qituvchining mahoratini, ma’naviy boyligini, o‘qituvchilik qobiliyatining qay darajada ekanligini ifodalaydigan o‘lchov, ko‘rsatkich hisoblanadi. Amerika shoiri Rolf Emerson: “Nutq qudratli kuch: u ishontiradi, undaydi, majbur qiladi”, deydi. SHarq mutafakkirlari ijodida til va nutq vositalari orqali notiq, voiz, badihago‘y, qissaxon kabi maxsus san’at ahillari va mudarrislar diniy, ta’lim-tarbiyaviy, islomiy aqidalarni ommaga singdirishgani, pand-nasihatlar qilishgani bayon

etiladi. Ushbu nutq sohiblari keng qamrovli bilimga, boy axborotga ega bo'lishgan.

Alisher Navoiy "Voiz olimning o'zi avvalo halol ish ko'ruvchi bo'lishini, uning nasihatidan chiqmaslikni" asarlarida bayon etgan. SHuning uchun til shirinligi va notqlik san'ati ustida ishlash, nutq madaniyatini takomillashtirib borish har bir o'qituvchining eng asosiy ijtimoiy burchi va mas'uliyati xicoblanadi. Ta'lim-tarbiya jarayonida nutqning ta'sir kuchi nihoyatda beqiyosdir. O'qituvchining tili nutqiy qobiliyati o'quvchilarning o'zlarini tuta bilishlariga, xulq-avtori va fikr yuritishlariga ulkan ta'sir etuvchi kuchli vositalardir. O'qituvchining "til boyligi va notqlik san'ati barcha zamonlarda yonma-yon yashab kelgan" (*A.P.Chexov*). Uning his tuyg'usi, intilishlari, iroda va e'tiqodi nutqida aks etadi. O'qituvchi til boyligi bilan o'quvchilarda xursandchilik, ruhlanish, muhabbat, Vatanga sadoqat, g'azablanish, nafratlanish hissiyotlarini uyg'otadi, bilim olishga undaydi. SHuning uchun o'qituvchi "tilning xalq o'tmishi, hozirgi va kelajak avlodni buyuk bir yaxlitlikka, tarixiy, jonli bir jipslikka aylantiruvchi eng hayotiy, eng boy va eng mustahkam vosita" (*K.D. Ushinskiy*) ekanligini unutmasligi kerak.

Kishilarning bir-birlari bilan o'zaro munosabatlarida shirinsuxanlik, go'zallik, so'zlashuv ohangidagi muloyimlik "Myosharat odobi" deyiladi. Muosharat odobi insonning go'dakligida ota-ona bag'rida, oilada shakllantirilishi kerak. "Qush uyasida ko'rganini qiladi", deyiladi xalq maqollarida. Oilada o'rganilgan muosharat odobining poydevori mustahkam bo'ladi. Bola maktabda, ulg'aygach esa, ijtimoiy muhitda ko'nikma hosil qilish jarayonida oilasida o'rganilgan muosharat odobining kuch-qudratini doimo his qiladi.

O'quvchilarga muosharat odobini shakllantirish uchun o'qituvchining o'zi avvalo xushmuomalaligini namoyish etib, o'quvchilar qalbiga yo'l topa olishi, mehribonligi, ular bilan hamdard, hamfikir bo'lib, o'rnak bo'lishi muhim ahamiyatga ega. SHarq mutafakkirlari asarlarida muosharat odobi turli ko'rinish va nomlarda bayon etiladi. Jumladan, Al Forobiyning "Fozil

odamlar shahri” asarida asosiy g‘oya – fozil kishilar obrazi. U kim bo‘lishidan qat’iy nazar shohmi, gadomi, oddiy fuqaromi fozil kishidir. SHaharning fozil kishilari bir-birlariga nisbatan hurmat va izzatda bo‘ladilar. Ota-ona va farzand, ustoz va shogird, do‘stlar, qarindoshlar o‘rtasida sharqona nazokat, mehr va ehtirom mavjud. Forobiy asarida bundan bir necha asr ilgari ham otabobolarimizning ma’naviyati naqadar yuksak bo‘lganligi va bu avlodlarga o‘rnak bo‘lishi ta’kidlanadi. Onore de Balzak “Xushmuomalalik va kamtarlik kishining chinakam ma’rifatli ekanligidan dalolat beradi”, deydi. Ingliz donishmandi Jon Libbok: “Odamlar bo‘odoblilik yordamida hattoki kuch bilan erishish mumkin bo‘lmagan g‘alabalarga erishishi mumkin”ligini aytadi. Demak, muosharat odobi nafaqat milliy an’analarimiz va urf-odatlarimizning ko‘zgusi bo‘lgan, balki dunyodagi barcha xalqlarning noyob insoniy fazilati sifatida e’tirof etilgan.

Insonning eng ulug‘, lekin murakkab va mashaqqatli faoliyatlaridan biri odamlar orasida, ya’ni jamiyatda o‘z o‘rnini topib yashashidir. By faoliyatning murakkabligi shundaki, ko‘pchilikka qo‘shilish, ular bilan ahil bo‘lib yashash uchun insonda shunga yarasha muomala va munosabat bo‘lishi kerak. Muomala va munosabatda o‘quvchilarning diliga to‘g‘ri kelmaydigan qo‘pol va dilozor munosabat olib boruvchi o‘qituvchilarni hech kim yoqtirmaydi. O‘quvchilar xushfe‘l, shirinsuxan, adolatparvar, muomalasi shirin o‘qituvchi va tarbiyachilarni dildan yoqtirishadilar va hurmat-e’tibor qilishadi. Insonlar orasida munosib o‘rinini topish, inoq va hamjihat bo‘lib yashash shartlaridan biri odamning kamtarligidir. Kamtarin inson hech qachon o‘zining yutug‘i bilan, badavlatligi bilan, ilm-hunari bilan maqtanmaydi, hamma vaqt kamgap, sodda bo‘ladi. Ammo insondagi kamtarlik samimiy bo‘lmog‘i zarur.

Shirin so‘z muloqotga kirishishning asosiy qurolidir. U inson qalbini ilitadi, qo‘pol co‘z inson kalbini jarohatlaydi. O‘qituvchining “aql-zakovati, fikri, his-tuyg‘ulari, bilimi va madaniy saviyasi, tafakkuri ma’lum darajada so‘zda ifoda etiladi. Muomala madaniyatida so‘z aqldan kuch, tildan ixtiyor

oladi” (Aziz Yunusov). Chunki soʻzning qudrati katta. Oʻqituvchi oʻz soʻziga, tiliga nihoyatda ehtiyotkor boʻlmogʻi lozim. Eng avvalo, oʻquvchilarga muomala madaniyatini, kattalar oldida oʻzini tuta bilishi, gapini boʻlmasligi, yoshi ulugʻlarga gap qaytarmaslikni oʻrgatish zarur.

Muloqot madaniyati hamma joyda kerak. Ish joyida, transportda, uyda biz kim bilan qanday muomala qilishni bilishimiz zarur. Oʻqituvchining qanchalik bilimli, aql-zakovatli ekanligi oʻquvchilar va ularning ota-onalari bilan olib boradigan muloqoti orqali namoyon boʻladi.

Odamlar butun ichki dunyosini, maqsadini, muomala va munosabatlarini bir-birlariga soʻz yordamida etkazadilar, amalga oshiradilar. SHu tufayli soʻzlashuv munosabatlari nihoyatda goʻzal va muloyim boʻlishini hayot taqozo etadi. Coʻzga boy, shirinsuxan kishilarning muomalalari yoqimli, ishi ham yurishgan boʻladi. Bunday kishilarni yoqtiradilar, hurmat qiladilar. Soʻzlashuv ham oʻziga xos sanʼatdir. Bu sanʼatning ildizi muosharat odobi boʻlib, uni mukammal oʻrganish har bir inson uchun zarur. SHy bilan birga, ona tilini mukammal oʻrganmoq va sof adabiy tilda oʻquvchilar bilan muloqot qilish oʻqituvchining notiqlik qobiliyatidir.

4. Muloqot asosida maʼnaviy madaniyatni shakllantirish mezonlari va omillari

Oʻzbekiston Respublikasining birinchi Prezidenti I.A.Karimov mustaqillikning dastlabki yillaridayoq mamlakatimizni rivojlantirishning maʼnaviy-axloqiy negizlari haqida oʻz fikrlarini bayon etgan: *“Mustaqil Oʻzbekistonning kuch-qudrat manbai – xalqimizning umuminsoniy qadriyatlarga sodiqligidir. Xalqimiz adolat, tenglik, ahil qoʻshnichilik va insonparvarlikning nozik kurtaklarini asrlar osha avaylab asrab kelmoqda. Oʻzbekistonni yangilashning oliy maqsadi ana shu anʼanalarni qayta tiklash, ularga yangi mazmun bagʻishlash, zaminimizda tinchlik va demokratiya, farovonlik, madaniyat, vijdon erkinligi va har bir kishini kamol toptirishga erishish uchun zarur shart-sharoit yaratishdir”*.

Darhaqiqat, O'zbekiston zaminida Sharq ma'naviy madaniyatining muhim jihatlari uyg'onish davrida rivojlangan bo'lib, bu davrda yashab ijod etgan al-Xorazmiy, al-Kindiy, Abu Nasr Forobiy, Abu Ali ibn Sino, Abu Rayhon Beruniy, Firdavsiy, Umar Xayyom, Yusuf Xos Hojib, Ahmad Yassaviy, Shayx Sa'diy, Tusiy, Mahmud Qoshg'ariy, Ahmad Yugnakiy, Lutfiy, Mirzo Ulug'bek, Abdurahmon Jomiy, Alisher Navoiy kabi ko'plab mutafakkirlarning ijodlari pedagogik tafakkur taraqqiyotida, insonning ma'naviy-axloqiy kamolotida, umumbashariy ma'naviy qadriyatlarning yuksalishida muhim bosqich bo'ldi. Ular Sharqona axloq-odob talablari asosida komil insonni tarbiyalashning ma'naviy asosini yaratishga muvaffaq bo'ldilar.

Ushbu davr ma'naviy qadriyatlari mazmunida avvalo, insonning ichki va tashqi holati, hissiyoti, mehnatga, turmushga munosabati, mehr-oqibati, muhabbati, sadoqati, bilim o'rganishga intilishi, ma'naviy kayfiyati, aql idroki, erki, insonni tabiatning eng buyuk mahsuli sifatida kuylash, tasvirlash, oliy axloqli, yuksak insoniy fazilatlarga ega bo'lgan adolatli jamoa vakilini tarbiyalash g'oyasi ilgari surilgan. Ularning yosh avlod ma'naviy madaniyatini tarbiyalashdagi ahamiyati ham naqadar bebaho ekanligini ta'kidlab, birinchi Prezidentimiz I.A.Karimov **“Yuksak ma'naviyat – engilmas kuch” nomli asarida** ma'naviyat tushunchasiga shunday ta'rif beradi: *“...Ma'naviyat – insonni ruhan poklanish, qalban ulg'ayishga chorlaydigan, odamning ichki dunyosi, irodasini baquvvat, iymon-e'tiqodini butun qiladigan, vijdonini uyg'otadigan beqiyos kuch, uning barcha qarashlarining mezonidir, desak menimcha tariximiz va bugungi hayotimizda har tomonlama o'z tasdig'ini topib borayotgan haqiqatni yaqqol ifoda etgan bo'lamiz”*. Demak, ma'naviy madaniyat manbalarida ilgari surilgan g'oyalarga amal qilish, ularni yosh avlodga o'rgatish va ongiga singdirish o'qituvchining jamiyat va Vatan oldidagi yuksak burchidir.

Inson o'z qadr-qimmatini va o'zligini umumta'lim maktablarida ta'lim-tarbiya jarayonida anglay boshlaydi. Ta'lim muassasalarida o'qituvchi

tomonidan o‘zaro muloqot asosida olib boriladigan quyidagi xususiyatlar negizida o‘quvchilarda muloqot orqali ma’naviy madaniyatni shakllantirish **mezonlari** (*O.Musurmonova*) ifodalangan:

- har bir insonning qiziqishlarini ko‘ra bilish, his etish va hurmat qilish;
- milliy-ma’naviy madaniyat manbalarini o‘rganish, o‘zligini anglashga ehtiyoj;
- inson hayotida mehnatning o‘rnini to‘g‘ri tushunish;
- insonparvarlik, mehr-oqibat, iymon, e’tiqod, milliy qadriyatlarni e’zozlash;
- Vatanga muhabbat, sadoqat, o‘z manfaatlarini jamiyat, xalq manfaatlaridan yuqori qo‘ymaslik;
- ota-ona, qarindoshlar va boshqa atrof-muhitidagi kishilarga nisbatan muruvvatli, saxovatli bo‘lish.

O‘qituvchi ta’lim-tarbiyaviy jarayonda o‘quvchilar ma’naviy madaniyatini shakllantirishda muloqotning cheksiz imkoniyatlaridan foydalanib ong va faoliyat birligini ta’minlashi taqozo etiladi. Ma’naviy ong o‘quvchining dunyoqarashi, bilimi, his-tuyg‘usi, idroki, irodasi va diqqatining majmuasi bo‘lib, u o‘qituvchining pedagogik mahorati negizida ta’lim-tarbiyaviy faoliyat asosida shakllantiriladi. O‘z navbatida ong ham faoliyatga ta’sir ko‘rsatadi va uni tartibga soladi.

O‘quvchi tarbiyaviy muhitda uyushtirilgan ma’naviy faoliyatda ma’naviy madaniyat muammolarini erkin, ongli va adolatli echa olishga intilishi ta’minlanishi kerak. O‘qituvchi bilan o‘zaro muloqot jarayonida o‘quvchi ongli ravishda o‘z munosabatlarini bildirishga, to‘g‘ri xulosa chiqara olishga, milliy g‘urur asosida ularni avaylashga, asrashga, sevishga, umrboqiyiligini ta’minlashi ma’naviy burchi ekanligiga o‘rgatiladi.

O‘zbekiston Respublikasining birinchi Prezidenti I.A.Karimov o‘zining “Yuksak ma’naviyat – engilmas kuch” nomli asarida: *“Ma’naviyatni shakllantirishga bevosita ta’sir qiladigan yana bir muhim hayotiy omil – bu ta’lim-tarbiya tizimi bilan chambarchas bog‘liqligidir. Ta’limni tarbiyadan, tarbiyani esa ta’limdan ajratib bo‘lmaydi – bu sharqona qarash, sharqona*

hayot falsafasi. ....Ma'naviyatni tushunish, anglash uchun avvalo insonni tushunish, anglash kerak. Shuning uchun ham o'zligini, insoniy qadriyatlarini anglab etgan har qanday odam bu haqda o'ylamasdan yashashini tasavvur qilish qiyin", – deb ta'kidlaydi.

Ma'naviy madaniyatning muhim belgilarini shakllantirishda, ta'lim-tarbiya tizimini ma'naviy muhit, ma'naviy faoliyat va ma'naviy anglash bosqichlaridan iborat andozalar asosida tashkil etishda ushbu mezonlar talablariga rioya qilish belgilangan maqsadni samarali amalga oshirish imkoniyatini beradi. Bunda o'qituvchining muloqoti asosida o'quvchilar ma'naviy madaniyatini shakllantirish jarayoniga ta'sir etuvchi quyidagi **omillar** ham muhim ahamiyatga ega:

1. O'quvchi ma'naviy faoliyat asosida o'zligini anglashni shakllantirish uchun ma'lum bir muhitda ma'naviy qadriyatlar bilan harakat orqali muloqotga kirishadi. Harakatsiz muhit va faoliyat bo'lishi mumkin emas. Shuning uchun o'quvchilar ma'naviy madaniyatini shakllantirish samaradorligini *ma'naviy harakat omili* ta'minlaydi.
2. Ma'naviy qadriyatlarning mohiyati, ma'naviy-axloqiy tajriba, o'qituvchining ta'sirchan nutqiy muloqoti vositasida o'quvchi ongiga singdiriladi. *Nutqiy aloqalar* tarbiya jarayoni ob'ektlari va sub'ektlari orasida kechadi va o'quvchi ma'naviy madaniyatini shakllantiruvchi *omil* bo'lib xizmat qiladi. O'quvchining xulq namunasi, ma'naviy harakati, nutqiy aloqalar samaradorligi o'qituvchi va o'quvchining muloqoti asosidagi faoliyat munosabatlari bilan belgilanadi.
3. Ma'naviy qadriyatlarning tarbiyaviy mohiyatidan ta'sirlanish va amaliy faoliyatda ularga tayanish, umuminsoniy qadriyatlar darajasiga ko'tarilishini ta'minlab, o'quvchi ma'naviy madaniyatini tarbiyalashdagi ahamiyatini takomillashtirish ta'lim-tarbiya jarayonining ishtirokchilaridan (o'qituvchi va o'quvchi) doimiy ijodkorlikni talab qiladi. *Ijodkorlik* – milliy-ma'naviy qadriyatlar asosida o'quvchi ma'naviy madaniyatini shakllantirishda *muhim*

omil hisoblanadi. O'qituvchi ta'lim-tarbiya jarayonida uning imkoniyatlaridan keng va samarali foydalanadi.

4. O'quvchi ma'naviy madaniyatini shakllantirishning muvaffaqiyati *o'qituvchining muloqot olib borish psixologik taktikasi omillariga* ham bog'liq. Ushbu omilni harakatlantiruvchi sharoitlar:

- o'qituvchining pedagogik-psixologik bilimlar va maxsus fanlar integratsiyasi bo'yicha chuqur bilimga ega bo'lishi;
- mutaxassisligi bo'yicha kasbiy mahorati;
- o'quvchilar bilan o'zaro do'stona muloqot madaniyati;
- o'quvchilarning ruhiy holatini tez bilib olishi;
- o'qituvchi ma'naviy madaniyatining shakllanganlik darajasi;
- ta'lim-tarbiyaning zamonaviy usul va metodlarini tanlay bilishi;
- zamonaviy pedagogik va axborot texnologiyalari to'g'risida chuqur ma'lumotlarga ega bo'lishi;
- o'qituvchining pedagogik jamoa orasidagi hurmat – e'tibori.

5. O'qituvchi muloqot asosida *o'quvchilarda ham ijodkorlik omilini* takomillashtirib boradi. O'quvchida uning sifatleri quyidagi belgilar bilan namoyon bo'ladi:

- ma'naviy qadriyatlarni, an'analarni o'zlashtirishga qiziqishda ehtiyoj va talabning kuchliligi;
- o'rganilayotgan fanlar asoslarini egallashga ijobiy munosabat;
- ma'naviy madaniyat saviyasi, dunyoqarashi;
- o'z-o'ziga nisbatan talabchanlik;
- tabiatga, atrof-muhitga ongli munosabat;
- yangiliklarni va axborot texnologiyalarini o'rganishga qiziqish;
- ijtimoiy va shaxsiy faolligi;
- nazariy bilimlarni amaliyotda qo'llay olish ko'nikmasi;
- tashabbuskorligi va ijodkorligi.

O'quvchilarda ma'naviy madaniyatni shakllantirish jarayonining muvaffaqiyatli borishi ta'lim mazmuniga asoslanib, o'qituvchi va

o'quvchining o'zaro hamkorlikdagi faoliyatini to'g'ri tashkil etish saviyasiga bog'liq. Bu quyidagi faoliyat turlarini mukammal bilishni taqozo etadi:

Birinchidan, o'zaro hamkorlikdagi faoliyat ijodkorlikni, mas'uliyatni, faollikni va eng asosiysi muloqot madaniyatiga rioya etishni talab qiladi.

Ikkinchidan, har bir darsda o'qituvchi ham, o'quvchi ham belgilangan maqsadni aniq qo'ya bilishi, amalga oshiriladigan vazifalarni to'g'ri belgilab olishi lozim.

Uchinchidan, dars jarayonida bilimlar mazmunining ilmiyligi, uzluksizligi, izchilligi va tarbiyaviy xarakteri, o'qituvchining notiqlik san'ati asosida bayon etish shaklining mukammalligi, qiziqarliligi o'quvchilarda ta'limiy va tarbiyaviy tomondan o'rganiladigan qadriyatlarga qiziqishni kuchaytiradi, ularda tarixiy, adabiy, milliy va diniy xarakterdagi milliy qadriyatlar bo'yicha o'z bilim va ko'nikmalarini oshirish ishtiyoqi rivojlanadi.

To'rtinchidan, o'qituvchining pedagogik mahorati, nazariy va uslubiy tayyorgarligi, o'z kasbiga, faniga munosabati, olib boradigan darsi andozasini va uning natijasini oldindan ko'ra bilish, har bir dars samaradorligini ta'minlovchi texnik va texnologik belgilardan biridir.

Beshinchidan, dars jarayonida o'quvchilar jamoasiga erkin fikr yuritish, o'z fikr-mulohazasini erkin bayon etishga imkoniyat yaratish, o'quvchilar jamoasi fikriga tayanish, ularning fikr-mulohazalari, istak-xohishlarini e'tiborga olish, o'quvchilarning mustaqil ishlaridan keng foydalanish zarur.

Oltinchidan, o'quvchilar bilimiga, xulqiga beriladigan bahoning xolisona va adolatli bo'lishi barcha ta'lim va tarbiyaviy faoliyatni to'g'ri tashkil etilishiga ijobiy ta'sir etuvchi omil ekanligini unutmaslik kerak.

Xulosa qilib ta'kidlash joizki, ta'lim va tarbiya jarayonida o'quvchilar ongiga muloqot asosida milliy qadriyatlar va ma'naviy madaniyatni shakllantirish, o'qituvchi va o'quvchining o'zaro muloqotini hozirgi zamon pedagogik talablari asosida mukammal tashkil etilishini ta'minlaydi.

5-MAVZU: O‘QITUVCHI VA O‘QUVCHI O‘RTASIDAGI MULOQOT

REJA:

1. Pedagogik muloqot va uning vazifalari.
2. O‘qituvchining muloqot uslubi.
3. O‘qituvchining pedagogik nazokati.

Mavzuga oid tayanch iboralar va tushunchalar.

Muloqot, pedagogik muloqot, pedagogik muloqot funksiyasi, pedagogik muloqot tuzilishi, modellashtirish, munosabat stili (uslubi), avtoritar uslub, demokratik uslub, liberal uslub, pedagogik muloqot stili, muloqot-dialog, pedagogik nazokat.

Mavzuga oid muammolar:

1. Pedagogning sinf bilan hamkorlik o‘rnatishi uning qanday muloqotda bo‘lishiga bog‘liq. Muloqotning qanday uslublarini bilasiz va sizningcha eng maqbul uslub deb qaysi sanaladi? Fikringizni izohlang.
2. O‘qituvchining muloqot uslublarini aniqlang, bir-biri bilan taqqoslang. Muloqotning qaysi uslubi o‘quvchilar uchun ma’qul hisoblanadi? O‘quvchining shaxsiy xususiyatlari muloqotda e’tiborga olinadimi? Agar e’tiborga olinsa, qanday qilib?
3. Pedagogik muloqotda pedagogik taktning o‘rnini nimada deb sanaysiz? Pedagogik taktga to‘la amal qiladigan va amal qilmaydigan o‘qituvchilarni kuzatganmisiz? Ularni solishtirib, tahlil qiling va natijasini baholashga harakat qiling.

1-savol bo‘yicha darsning maqsadi:

Muloqot haqida tushuncha berish, pedagogik muloqotning vazifalarini tushuntirish. Muloqotning inson hayotidagi ahamiyatini ko‘rsatib berish. Muloqotga kirishish ko‘nikmalarini shakllantirish. Pedagogik muloqotni oddiy munosabatlardan farqlashga o‘rgatish.

Identiv o'quv maqsadlari:

1. Pedagogik muloqotning kishilar orasidagi o'zaro munosabatlardan farqini ajratadi.
2. Pedagogik muloqot bajaradigan vazifalarni tekshirib ko'radi.
3. Pedagogik muloqot turlarini sharxlaydi.

1-savol bayoni:

Muloqot-pedagogik faoliyatning muhim kasbiy qurolidir. Pedagogik muloqot- o'qituvchi va o'quvchilarning qulay psixologik muhit yaratishga yo'naltirilgan dars va darsdan tashqari vaqtdagi professional muloqotdir.

Noto'g'ri pedagogik muloqot – qo'rqinch tug'ilishiga diqqatni, xotirani, ishchanlikni pasayishiga, nutqni rivojlantirishni buzilishiga, natijada steriotip (bir xil) fikrlashga, mustaqil fikrlashning pasayishiga olib kelishi mumkin. Oqibat natijada o'qituvchiga, keyin esa predmetlarga nisbatan salbiy munosabatlarni qaror toptishiga sabab bo'ladi.

Pedagogik muloqot funksiyalari.

Pedagogik muloqot ijtimoiy-psixologik jarayon sifatida quyidagi funksiyalar bilan xarakterlanadi:

Shaxsni anglab etish, axborot almashinuvi, faoliyatni tashkil etish, rollarni almashinuvi, hamdard bo'lishlik, o'z mavqeini anglab etish.

Muloqotning axborot funksiyasi, ma'naviy fikrlar va materiallarni almashishni ta'minlagan holda, birgalikda izlanishga, o'ylashga, o'quv-tarbiya jarayonining ijobiy motivlarini yaratishga sharoit ochib beradi.

SHaxs faoliyati sharoitni yaratgan holda, shaxs tomonidan bajariladigan rolli muloqot, undagi u yoki bu ijtimoiy xulq-atvor o'rnini belgilaydi. Ijtimoiy rollarni almashinuvi shaxsning ko'p qirrali namoyon bo'lishini, «niqobni tashlash», kishini kishi tomonidan idrok qilish jarayoniga yordam bergan holda, boshqaning rolga kirish imkoniyatini ta'minlaydi.

Pedagogik muloqotning tuzilishi.

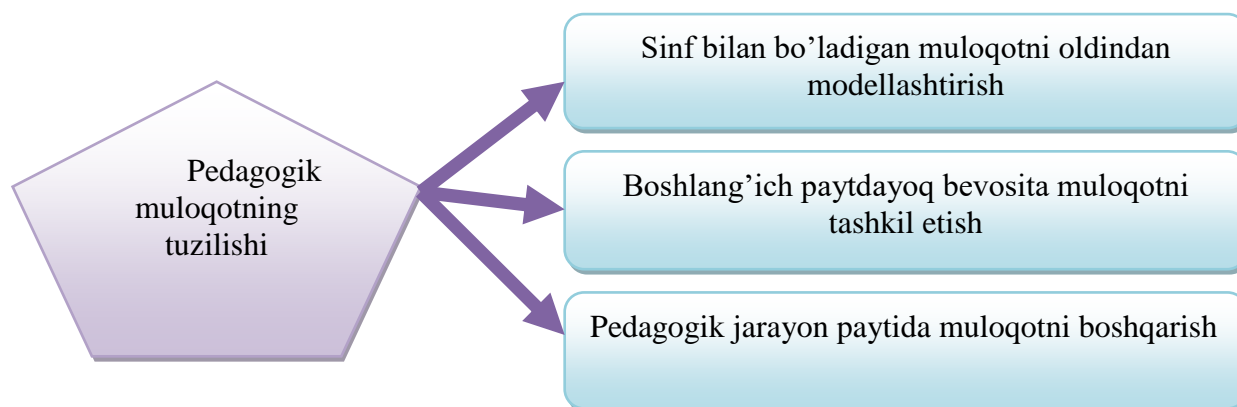
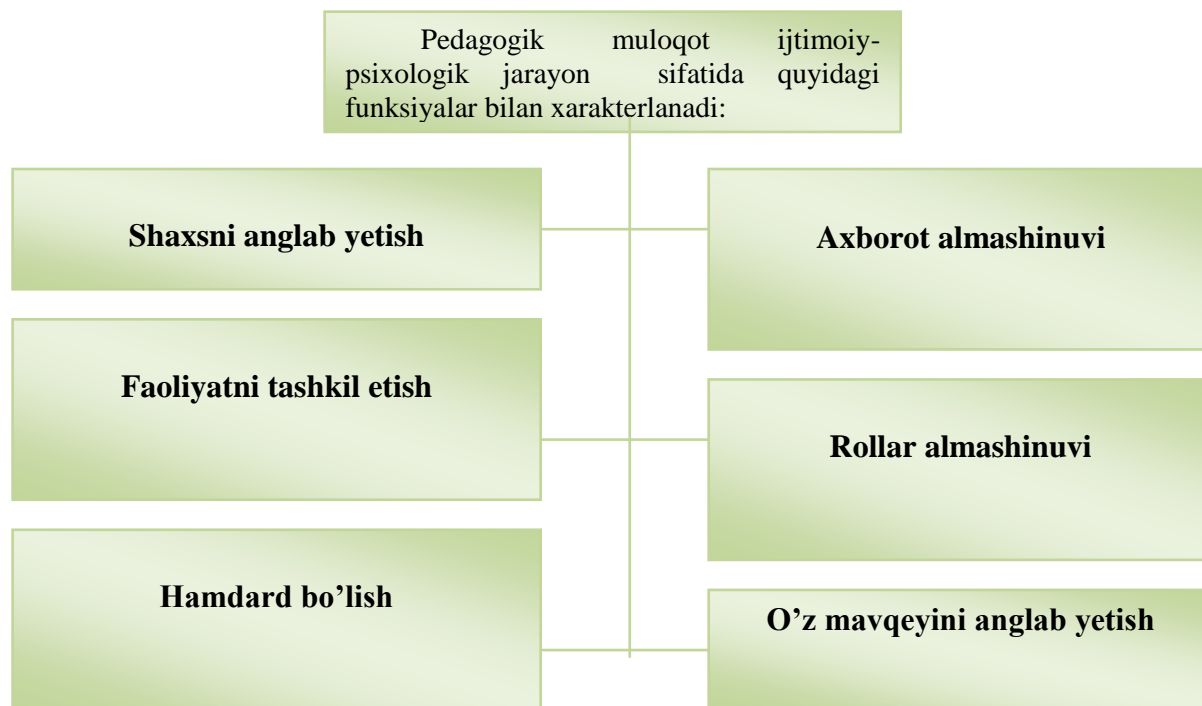
Professional pedagogik jarayon tuzilishiga quyidagilar kiradi:

1. Sinf bilan bo'ladigan muloqotni oldindan modellashtirish (andozasini oldindan tayyorlash).
2. Boshlang'ich muloqot paytidayok bevosita muloqotni tashkil etish.
3. Pedagogik jarayon paytida muloqotni boshqarish.

Nazorat savollari:

1. Muloqot, muloqot mahorati, muloqot madaniyati, pedagogik muloqot tushunchalarining mohiyatini so'zlab bering.
2. Pedagogik muloqot:
  - A. O'qituvchining dars o'tish usuli.
  - B. Tarbiya berish vositasi.
  - V. O'qituvchining o'quvchi bilan muomala qilishida yoqimli psixologik iqlim yaratishi.
  - G. Ta'lim-tarbiyaning samarali bo'lishini ta'minlaydigan sharoit hosil qilish.
  - D. O'qituvchilar uchun pedagogik faoliyat samaradorligini oshirish yo'li.
3. Pedagogik muloqotning asosiy vazifalarini tahlil qiling.
4. Pedagogik muloqot turlariga hayotiy misollar keltirgan holda dalillab bering. Fikringizni yozma bayon eting.

2-savol bo'yicha darsning maqsadi:

Talabalarga muloqotga kirishish haqida ma'lumot beriladi. Muloqot turlari izohlanadi. Pedagogik muloqotning samarali yo'llari tahlil qilinadi. O'zgalar bilan muloqotga kirishganda, eng ta'sirchan yo'llardan foydalanishga o'rgatiladi. «Pedagog-talaba» munosabatlaridagi muloqot turlarini baholashga odatlantiriladi.

Identiv o'quv maqsadlari:

1. Muloqotning munosabat va o'zaro ta'sir ko'rsatish turlarining farqini ajratadi.

2. Pedagogik muloqotning avtoritar, demokratik va liberal uslublarini taqqoslaydi.

3. Pedagogik muloqot uslublarini qo'llaydi.

2-savol bayoni:

Muloqot o'z navbatida ikki xil tomonga ega: munosabat va o'zaro ta'sir. Bu xuddi aysbergning suv osti va suv usti qismlariga o'xshaydi. Bunda ko'rinadigan tomoni- nutq va nutqsiz xatti-harakatlar, ko'rinmaydigan ichki tomoni – ehtiyojlar, motivlar, qiziqishlar, hissiyot va h.k.

Tekshirishlar shuni ko'rsatadiki, pedagogning bolalarga doimo ijobiy munosabati o'quv ishidagi va xulq-atvordagi kamchiliklarga ishini bilgan holda yondoshish, xotirjam va tekis ohangda o'quvchilarga murojaat qilish, o'quvchilarni erkin, xushmuomala, ishonuvchan bo'lishiga olib keladi. O'quvchilarga salbiy munosabatda bo'lish («sinflaring jonimga tegdi»), o'qituvchining tuturuqsiz pozitsiyasi (kayfiyatiga qarab o'zgarishi)unga bo'lgan ishonchsizlik va odamovilik, laganbardorlik kabi xususiyatlarni keltirib chiqaradi.

Psixologiyada jamoa a'zolari bilan muloqotda bo'lish texnikasini tahlil qilgan holda har xil rahbarlik qilish turlari ishlab chiqilgan. O'qituvchi ham o'z ta'sirini amalga oshiruvchi rahbar hisoblanadi. Rahbarlikning asosan uchta uslubi uchraydi.

Avtoritar uslub.

O'qituvchi bir o'zi guruh faoliyati yo'nalishini aniqlaydi, kim-kim bilan o'tirish, ishlash kerakligini ko'rsatadi, o'quvchilar tomonidan bo'ladigan har qanday tashabbuskorlik bo'g'iladi, o'quvchilar har xil gumonlar dunyosida yashaydi.

Demokratik uslub.

Demokratik uslub jamoatchilik fikrlariga tayangan holda ish yuritishda ko'rinadi. O'qituvchi faoliyat maqsadlarini har bir o'quvchi ongiga etkazishga harakat qiladi.

Liberal uslub.

Bu uslub-tartibsizlik, boshboshdoqlik va beparvolikdan iborat.

O'qituvchi jamoa hayotiga aralashmaslikka harakat qiladi. Faollik ko'rsatmaydi. Savollar nomiga ko'rib chiqiladi. Bu erda obru haqida so'z bo'lishi mumkin emas.

Pedagogik muloqot uslubi.

Munosabat uslubi va bolalarga rahbarlik qilish jarayonidagi o'zaro ta'sir xarakteri birgalikda pedagogik muloqot uslubini tashkil etadi.

Bular quyidagilar:

- Birgalikdagi ijodiy faoliyatga, qiziqishga asoslangan muloqot.
- Dustona munosabatga asoslangan muloqot.
- Muloqot-masofa.
- Muloqot-cho'chish.
- Muloqot-hazil.

Nazorat savollari:

1. Muloqotning munosabat ko'rinishlarini aniqlang.
2. Odamlarni muloqotga kirishishga da'vat etish turini aytib bering.
3. Qaysi uslubda har bir o'quvchining imkoniyatlari va qobiliyatlari hisobga olinadi?
4. Hamkorlikda ijodiy faoliyat yuritish va dustona munosabat asosidagi muloqot usullarining uzviy bog'liqligi va tafovutlarini izohlab bering.
5. Masofa saqlab mulohazada bo'lish, qo'rqitish, mazax qilish orqali muloqot qilishni qanday baholaysiz? Fikringizni misollar bilan yozma bayon eting.

3-savol bo'yicha darsning maqsadi:

Talabalarga pedagogik nazokat haqidagi nazariy bilimlarni tushuntirish, o'qituvchilar faoliyatidagi nazokat ko'rinishlarini qadrlashga odatlantirish.

Talabalarni nazokatli bo'lishga yo'naltirish.

Identiv o'quv maqsadlari:

1. Nazokat tushunchasining mohiyatini aytib beradi.
2. Pedagogik nazokatning oddiy nazokatliklikdan farqini aniqlaydi.
3. Pedagogik nazokatni egallashning shartlarini tavsiflaydi.

3-savol bayoni:

“Takt” so‘zining lug‘aviy ma‘nosi “tegish nuqtasi”, degan ma‘noni bildiradi. Bu axloqiy tushuncha bo‘lib, odamlar orasida o‘zaro munosabatlarni yo‘lga qo‘yishga yordam beradi. Pedagogik nazokat (takt) umumiy nazokat tushunchasidan farq qilgan holda, faqatgina o‘qituvchining shaxsiy xususiyatlarini ko‘rsatib qolmasdan, (hurmat, bolalarni sevish, xushmuomalalik) o‘quvchiga to‘g‘ri yondoshish yo‘lini tanlashda, ya‘ni bu tarbiyalanuvchi bolalarga amaliy ta‘sir ko‘rsatadigan vositadir.

Demak, pedagogik nazokat bu- o‘qituvchining o‘quvchilarga maqsadga muvofiq ta‘sir ko‘rsatishi, mohirona, samarali muloqot o‘rnatish me‘yoridir. Pedagogik nazokat o‘quvchilar bilan muloqotda haddan oshib ketishga (chegaradan chiqib ketishga) yo‘l qo‘ymaydi. Tarbiyaviy vositalardan foydalanishda albatta me‘yor qoidasiga rioya qilish kerak bo‘ladi. Xuddi tibbiyotda dorini retsept bo‘yicha tegishli miqdorda qabul qilish kerakligi kabi, o‘qituvchi so‘zi ham me‘yorida bo‘lishi kerak. Me‘yoridan ortiqchalik teskari natijalarga olib keladi. Haddan tashqari talabchanlik- quloq solmaslikka, ko‘ngilchanlik – qo‘pollikka olib kelishi mumkin.

Dars jarayonida pedagogik takt.

O‘qituvchi va o‘quvchilar orasidagi kelishmovchiliklarni tahlil qilish shuni ko‘rsatadiki, bo‘larning asosiy sabablaridan biri – ularni tashqi ko‘rinishiga, aqliga, qobiliyatlariga qo‘pol holda tanbeh berishda ko‘rinadi.

Pedagogik faoliyatda quydagilarga amal qilinsa ma‘qul bo‘ladi:

1. O‘quvchilarga samarali ta‘sir ko‘rsatish uchun o‘qituvchi o‘z shaxsini to‘g‘ri baholay olishi kerak.
2. O‘qituvchi va o‘quvchi orasidagi munosabatlar, o‘zaro hurmat, o‘quvchi va pedagog aloqasini mustahkamlash asosida qurilmog‘i kerak.
3. Pedagogga o‘z mavqeini mustahkamlash uchun sharoit yaratish ham kerak bo‘ladi, ya‘ni o‘quvchi shaxsining kuchli tomonlarini, qiziqishlarini, ishbilarmonligi, bilimdonligi, dunyoqarashi kengligi va h.k larni burttirmasdan ko‘rsata bilish kerak.

4. Bolalardagi ozgina yutuq, oldinga siljishni payqagan holda maqtash kerak bo'ladi. Bir o'quvchini maqtagan holda, tenbeh beriladigan bo'lsa alohida aytish lozim.

5. Ish jarayonida ko'zda tutilgan siljish amalga oshmayotgan taqdirda ham o'quvchilardan shikoyat qilavermaslik kerak.

6. O'quvchilar bilan bo'lgan muloqotda shuni esda tutmoq lozimki, hamkasablarining obruyini qadrlash kerak bo'ladi.

Nazorat savollari:

1. Pedagogik nazokatning mohiyati va asosiy xususiyatlarini og'zaki bayon eting.
2. Nazokat insonlar hayotida qanday vazifani bajaradi?
3. Pedagogik nazokatni qanday tushunasiz?
4. Nazokat va pedagogik nazokat tushunchalarini qiyosiy tahlil qiling.

Mavzu bo'yicha echimini kutayotgan ilmiy muammolar:

1. O'qituvchi faoliyatida pedagogik muloqotning o'rni ilmiy asoslash.
2. Pedagogik nazokatni shakllantirish yo'llarini ishlab chiqish.
3. Turli uslublarda muloqot o'rnatish ko'nikmalarini rivojlantirish yuzasidan tavsiyalar yaratish.

Mustaqil ish topshiriqlari:

1. Pedagogik muloqotning ahamiyatini izohlang.
2. O'qituvchi muloqat uslublarini ta'riflang.
3. O'zingiz bilgan biror o'qituvchining muloqat mahoratini tahlil qilib chiqing.
4. O'z faoliyatingizda muloqatga qanchalik e'tibor berishingizni tekshiring.
5. O'z muloqat mahoratingizni shakllantirish yuzasidan amallarni bajarib ko'ring.
6. Pedagogik nazokatning mohiyatini tahlil qiling.

Mavzu bo'yicha asosiy xulosalar:

1. Pedagogik muloqot- o'qituvchi va o'quvchilarning qulay psixologik muhit yaratishga yo'naltirilgan dars va darsdan tashqari vaqtdagi professional muloqotdir.
2. Pedagogik muloqot ijtimoiy-psixologik jarayon sifatida quyidagi funksiyalar bilan xarakterlanadi: shaxsni anglab etish, axborot almashinuv, faoliyatni tashkil etish, rollarni almashinuv, hamdard bo'lishlik, uz mavqeini anglab etish.
3. Pedagogik nazokat bu- o'qituvchining o'quvchilarga maqsadga muvofiq ta'sir ko'rsatishi, mohirona samarali muloqot o'rnatish me'yoridir.
4. Rahbarlikning asosan uchta uslubi uchraydi:

Avtoritar uslub.

Demokratik uslub.

Liberal uslub.

Bularning barchasi pedagog uchun ham xosdir.

Asosiy adabiyotlar ro'yxati:

1. Avloniy A. Turkiy guliston yoxud axloq T., 1996. 22 b.
2. Osnovo' pedagogicheskogo masterstva. M., 1989. 27-32 s.

Qo'shimcha adabiyotlar:

1. G'oziev. E. Pedagogik psixologiya asoslari. T., 1997. 36 b.
1. Choriev R. Pedagogik mahorat –ta'lim tarbiya sifati kafolati. Xalq ta'limi. 1-son. 2004 yil

6-MAVZU: PEDAGOGIK NAZOKAT VA ODOB-AXLOQ

REJA:

1. Pedagogik nazokat haqida tushuncha
2. Pedagogik nazokatning mohiyati va xususiyatlari
3. O'qituvchi nazokatida dilkashlik va pedagogik takt

O'qituvchining o'quvchilar muhitiga uzviy ravishda qo'shilib keta olishi nihoyatda qiyin jarayon. Lekin uning pedagogik faoliyati bevosita o'quvchilar orasida olib boriladi. O'zaro munosabatlarni ishonch va do'stlik tuyg'ulari bilan mustahkamlab borish o'qituvchidan jiddiy psixologik tayyorgarlikni talab qiladi. Buning uchun o'qituvchi avvalo, turli xarakterdagi o'quvchilardan iborat bo'lgan, sinf jamoasida tez-tez o'zgarib turadigan pedagogik vaziyatlarga darhol o'z munosabatini bildirishi va unga odilona baho berishi kerak. U o'quvchilar hatti-harakatini to'g'ri idrok etishi, vaziyatlarni oldindan ko'ra bilishi, tarbiyaviy metodlarni o'z o'rnida qo'llashi, o'quvchilar bilan muomalada bosiqlik, sabr, milliy an'ana va turmush tarzimizdan kelib chiqqan muruvvat va himmat, odamiylik va mehr-oqibat tuyg'ularini ko'rsata olishi shart. Bu vazifalar o'qituvchining zimmasiga yuklanadigan va u rioya qilishi lozim bo'lgan **pedagogik nazokat** deb atalmish faoliyatning zarur shartidir.

Pedagogik nazokat – o'qituvchi axloqiy-ma'naviy qiyofasini namoyon etuvchi me'yor tuyg'usi yoki xulq va odob qoidalariga rioya qilishi demakdir. Pedagogik nazokat o'qituvchining o'quvchilar bilan o'zaro munosabatini tashkil qilish vositasi. Psixologik til bilan aytilganda, nazokat insonning bir qolipdagi barqaror tasavvurlarida mujassamlashgan shaxsiy insoniy hislatlarining yig'indisidir.

Pedagogik nazokat me'yorlari o'qituvchidan avvalo komil insonga xos hislatlarga ega bo'lishni talab qiladi. Zero, ta'lim-tarbiya tizimini isloh qilishning asosiy maqsadlaridan biri komil inson tarbiyasi bo'lib, u davlat siyosatining ustuvor yo'nalishi deb e'lon qilingan. O'ngi yuksak, mustaqil

fikrlay oladigan, xulq-atvori bilan o'zgalarga ibrat bo'ladigan bilimli, ma'rifatli yoshlarni tarbiyalab voyaga etkazish o'qituvchi zimmasida. SHunday ekan, hozirgi demokratik jamiyat o'qituvchisining o'zi avvalo komil inson bo'lishi, mukammal bilimlar sohibi, etuk insoniy fazilatlar egasi bo'lishi zarur. O'qituvchi xulq-atvorida pedagogik nazokat ma'lum bir muddatda shakllanib tugaydigan jarayon emas, uning omillari ham jamiyat taraqqiyoti natijasida uzluksiz sayqallanib boradi:

- pedagogik nazokat o'qituvchining butun pedagogik faoliyatida sayqallanib, takomillashib boruvchi jarayon;
- pedagogik nazokat odatda tugallangan shaklga ega bo'lmay, insoniy fazilatlar evaziga uzluksiz boyib boradi;
- o'qituvchi pedagogik nazokatning tarkibiy qismlarini ijtimoiy muhitga va odamlarning yashash tarziga, urf-odatiga qarab o'zgartirishi mumkin;
- o'qituvchi pedagogik nazokatning nozik qirralarini chuqur egallashga doimo intilishi talab etiladi;
- pedagogik nazokatni o'qituvchi har bir o'quvchi bilan o'zaro munosabatda o'zi uchun eng qulay shaklga keltirib, ma'lum bir muvozanatda saqlashi lozim.

O'qituvchi pedagogik nazokatga ta'lim va tarbiya jarayonidagi har bir vaziyatga adolatli baho berishi bilan, o'quvchilarning hatti-harakatini to'g'ri idrok etishi, sabot, o'zini tuta bilish, sabr-toqat, sezgirlik, vijdon, oriyat kabi xususiyatlarni o'zida mujassamlashtirishi bilan erishadi. O'qituvchining o'quvchilar bilan muomalasi, pedagogik faoliyatda o'z kasbini sidqidildan sevishi, halolligi, rostgo'yligi, axloqiy pokligi, odamiyligi, kamtarligi pedagogik nazokatning zarur talabidir. O'z kasbini sevgan o'qituvchigina butun kuch g'ayratini, qalb nuri va dil haroratini shu ishga bag'ishlaydi va o'z faoliyatida yaxshi natijalarga erishadi. Bolalarni sevish, ularga mehr-muhabbatli bo'lish o'qituvchi axloqiy qiyofasida muhim ahamiyatga ega. O'qituvchining mehribonligida talabchanlik va qattiqqo'llik hislatlari mujassamlashgan bo'lishi kerak.

O'qituvchi deyarli har kuni o'quvchilar bilan uchrashadi, savol-javob qiladi, ularning yaxshi xulq va ezgu ishlarini ma'qullaydi, bilimlarini baholaydi, nojo'ya hatti-harakatlari uchun tanbeh berib, lozim bo'lganda tarbiyaviy metodlarni qo'llaydi.

Pedagogik nazokat doimiy izlanishni, ijodkorlikni talab qiladi. Doimiy ijodiy izlanishda bo'lgan o'qituvchi tadqiqotchilik ko'nikma va malakalariga ega bo'ladi, ilm-fan muammolari, tarbiya etikasi va psixologiyasi yuzasidan erkin fikr yurita oladi. Xullas, bo'lajak o'qituvchi pedagogik odob va axloq qoidalarini o'zining dunyoqarashi va axloqiy tajribasi bilan boyitib borishi zarur.

O'qituvchi o'quvchilarning kattalar bilan muloqotga kirishish tizimiga ma'lum darajada kirib borib, ularning ichki qoidalarini o'rganishga harakat qilishi kerak. Bu narsa o'quvchilar bilan suhbatlashish orqali, fe'l-atvorini o'rganish, tengdoshlari va kattalar bilan munosabatlarini kuzatish, ular hayotidagi turli voqealar va muammolarni birgalikda tahlil qilish, ular muhitida ro'y berayotgan hodisalarga nisbatan fikr-mulohazalarini bilish asosida amalga oshadi. Bunda u o'quvchilar jamoasida ro'y berib turadigan, tashqi tomondan kuzatganda aslo bilib bo'lmaydigan yashirin hodisalar va voqealarni o'rganish imkoniyatiga ega bo'ladi. Natijada o'qituvchi ta'lim-tarbiyaviy jarayonda o'z oldida turgan vazifalarni hal etishda o'quvchilarning o'zlarini ham jalb qila oladi.

Ijobiy natijalarga erishish uchun, o'qituvchi o'quvchilarning **ishonchini** qozona olishi shart. YOsh o'quvchi "do'st"lar ishonchini qozonish yoki ishonchiga kirish uchun pedagogik nazokat imkoniyatlarini o'z o'rnida qo'llay olishi lozim. O'zaro ishonch munosabatlari o'rnatilgach, o'quvchilar og'ir damlarda o'qituvchidan yordam so'rab murojaat qiladilar, o'z mulohazalarini u bilan baham ko'radilar. O'zaro ishonch norasmiy munosabatlarda ham o'qituvchiga o'quvchilarning ba'zan anglab bo'lmaydigan ichki dunyosini ko'rish imkoniyatini beradi. O'quvchilar bilan munosabatlarda pedagogik nazokatni qo'llash natijasida:

- o'qituvchi o'quvchilarning xarakterini, ichki dunyosini yaxshi bilib oladi, shundagina o'quvchilar bilan munosabatda xushmuomalali bo'lish imkoniyatlari paydo bo'ladi;
- o'qituvchi o'quvchilar bilan chin ko'ngildan bir-biriga yaqin bo'ladi, ba'zi daqiqalarda eshitmasligi kerak bo'lgan ularning gaplarini eshitmasdan o'tib ketishi mumkin, negaki o'zgalarning unga qaratilmagan gapini tinglash odobsizlikdir;
- o'qituvchi ba'zan o'quvchilar jamoasining kundalik ishlariga aralashmasligi, jamoada ro'y beradigan ba'zi ko'ngilsiz hodisalarni ijobiy hal etishni ular zimmasiga havola etishi mumkin.

Bularning hammasi o'qituvchining o'quvchilar bilan bo'ladigan kichik ixtiloflariga, kelishmovchiliklarga barham beradi.

Har qanday mutaxassis odob va axloq namunalariga ega bo'lishi tabiiy, lekin pedagogik nazokat va odoblilik mutlaqo o'zgacha harakatni va muomalani talab qiladigan mahoratdir. Chunki bu hislatlar faqatgina pedagogik qobiliyat va iste'dodga ega bo'lgan o'qituvchida yillar davomida shakllanadi.

2. Pedagogik nazokatning mohiyati va xususiyatlari

O'qituvchining pedagogik nazokati mohiyatida avvalo etnopedagogik tuyg'ular, milliy qadriyatlar, urf-odat va an'analar, o'zbekona tavoze va muomala madaniyati, o'quvchilar jamoasiga singib keta oladigan har qanday ijtimoiy muhitga moslashuvchi individual qobiliyatlar, kasbiy bilim, ko'nikma va malakalar mujassamlashgan bo'ladi.

Hozirgi kunda informatsion jarayonning jadal rivojlanishi o'quvchi ruhiyatiga keskin ta'sir qiladi. Ularning psixologik xususiyatlarini, ruhiy holatini bir maromda ushlab turish uchun o'qituvchidan kuchli iroda, muomala madaniyati bo'lish va bosiqlik, pedagogik mahoratning keng imkoniyatlaridan foydalanish talab qilinadi. YOsh avlod tarbiyasida o'qituvchi eng qiyin vaziyatlarda ham pedagogik mahoratning quyidagi holatlariga rioya qilishi va unga o'zini moslashtirishi lozim:

- emotsional his-tuyg'ular va kechinmalarda, stress va affekt holatlarida o'zini boshqara olish qoidalariga rioya qilish;
- o'zining xulq-atvor xususiyatlarini doimiy bir muvozanatda saqlagan holda qo'llash;
- bachkana qiliqlar, ortiqcha hatti-harakatlar, pedagogik etikaga to'g'ri kelmaydigan bema'ni so'zlardan o'zini qat'iy tiyish;
- o'qituvchiga xos notiqlik san'ati sirlarini puxta egallash, o'quvchi shaxsiga og'ir ta'sir etadigan, uning ruhiyatini jarohatlaydigan iboralarni ishlatmaslik, muomalada, jazo metodlaridan foydalanishda qo'pol va dag'al so'zlar qo'llamaslik;
- dars jarayonida hissiy, aqliy bilim berishda belgilangan muayyan psixologik va fiziologik me'yorlarga asoslanish, manmanlikka yo'l qo'ymaslik, o'z holatidan boshqa holatga o'tishdan saqlanish;
- o'qituvchilar jamoasi va o'quvchilar bilan, ota-onalar hamda notanish kishilar bilan munosabatda kommunikativ qobiliyatning rasmiy va qat'iy muomala hamda ishbilarmonlik uslublariga asoslanish.

Pedagogik nazokatni egallash tartibi. Pedagogik nazokat pedagogik mahorat bilan birga yillar davomida ustozlar tajribasini o'rgangan holda va o'z hayotiy hamda kasbiy faoliyati tajribalaridan kelib chiqib shakllantirilib boriladi. O'qituvchining ma'naviy etuklik darajasi, nazokat sirlarini o'rganishda o'quvchilar bilan muloqot qilish ko'nikma va malakalarini egallashi, maxsus psixologik bilimlarga ega bo'lishida, o'z ustida tinimsiz mehnat qilishi natijasida erishiladi. Avvalo bu bilimlar o'quvchilar psixologiyasini (va bolalarning individual xarakterini) bilish bilan bog'liq.

Axloq asoslarini bilish, hatti-harakatlarda axloqiy ma'noni kasb ettirish ham katta ahamiyatga ega. SHu bilan birga o'quvchi ruhiyatiga ijobiy-tarbiyaviy ta'sir etish yo'llarini bilish o'qituvchilarning kundalik faoliyatiga aylanishi lozim:

- o'quvchilarni chin ko'ngildan sevisht, o'z muhabbatini o'zaro munosabatda ko'rsata olish;

- o'quvchilar xulqi va ruhiyatidagi yashirin ichki tuyg'ularni anglashga harakat qilish, ko'rish va kuzatish;
- sinf jamoasidagi har qanday sharoit va muhitga moslashish;
- sinf jamoasi bilan o'zaro hamkorlikni, ta'lim-tarbiyaviy maqsadga muvofiq yo'lini tanlash;
- o'quvchilar bilan norasmiy suhbatlarda o'z ichki hissiyotini sezdirmaslik, aksincha ular ishonchini qozonish.

Pedagogik nazokatning asosiy xususiyati shundan iboratki, o'qituvchiga muloqotni ijobiy hissiyotlar asosida qurishga, bolalar bilan psixologik hamkorlikka kirishish uslublarini saqlashga yordam beradi. Pedagogik nazokat xususiyatlari hozirgi kunda quyidagi vaziyatlarda muvaffaqiyat poydevori hisoblanadi:

- o'qituvchi pedagogik nazokat talablariga amal qilib, o'zida muloqotning erkin demokratik asosini shakllantiradi;
- sinf jamoasida ongli intizomni vujudga keltiradi; o'quvchilar bilan haqiqiy muloqot madaniyatiga erishadi;
- o'qituvchi sinfda yakka (avtoritar) hukmronlikdan, erkin muloqotga o'tib, demokratik prinsiplar asosida pedagogik faoliyatga kirishish shaklini qo'llaydi;
- o'quvchilarni ongli ravishda tartib-intizomga muloqot asosida o'rgatadi.

Pedagogik nazokat asosida o'qituvchi o'quvchilar bilan muloqotda qarama-qarshilikka yo'l qo'ymasligi o'zaro munosabatni to'g'ri tashkil etishga yordam beradi. Ma'lumki, o'qituvchining fikr-mulohazalarida nisbiylik va sub'ektivlik alomatlari ham mavjud. U hammaga birdek, to'g'ri munosabatda bo'la olmasligi tabiiy holdir, lekin u mohiyatan barcha o'quvchilarga holis niyatli, yaxshilik qilishga intiluvchi, adolatli kishi ekanligiga ishonch uyg'otishi kerak. Bu holat pedagogik nazokatning muhim xususiyatidir.

3. O'qituvchi nazokatida dilkashlik va pedagogik takt.

Pedagogikada axloq va odobning muhim xususiyatlaridan biri bo'lmish dilkashlik insonning atrofdagi odamlar bilan barqaror, yaqin munosabatda bo'lishga intilishi deb ta'riflanadi. Bu intilish o'qituvchining o'quvchilar va atrofidagi kishilar bilan tez aloqa o'rnatish olishi va belgilangan maqsadga erishishini ta'minlaydi. Albatta bu jarayon birdaniga sodir bo'lmaydi, ayniqsa yosh o'qituvchilardan psixologik bilim, kishilar bilan muloqotda xushmuomalalik, ehtiyotkorlik talab qilinadi. Psixologlar o'qituvchining dilkashlik xususiyati ikki toifadagi odamlar xarakterida mujassamlashtirgan deb ta'kidlaydilar:

Birinchisi, *ekstravert* shaxslar: Ular barcha ishlarda faol, jiddiy va vazmin, osoyishtalikka va tashqi ta'sirchanlikka moyil kishilardir.

Ikkinchisi, *introvert* shaxslar: Ular faqat o'z ichki olamiga beriluvchan, atrofidagi odamlarga aralashmaydigan, o'z-o'zini nazorat qilishga, doimo ichki xavotirga moyil kishilardir.

Pedagog olimlar o'qituvchining dilkashligi ekstravert yoki introvert xususiyatlarga ega bo'lgan shaxslar xarakterining birlashuvida paydo bo'lishini ta'kidlaydilar. Biroq, ko'pincha pedagogikada ekstravert tipdagi shaxslar dilkash insonlar sifatida e'tirof etilganlar. O'qituvchida ushbu hislatlarning mavjudligi, uning pedagogik nazokat qoidalariga rioya qilib dilkashlik xususiyatlarini rivojlantirishi pedagogik mahorat sirlarini takomillashtirish zamini va shartidir.

Dilkashlik munosabatini doimiy ravishda o'z kasbiy faoliyatida mujassamlashtirgan o'qituvchi quyidagilarni unutmasligi kerak:

- sinf jamoasiga nisbatan bir qolipdagi fikrlarning muayyan tizimiga ega bo'lishi;
- o'quvchilar bilan doimo erkin muloqot qila olishi, har bir o'quvchiga individual shaxs sifatida yondashishi;
- birorta ham o'quvchisining yomon bo'lishiga, ularning hurmat e'tiborini qozonmasligi mumkin emasligiga ishonch hosil qilishi;

- biror o'quvchiga nisbatan ishonchsizlik, salbiy munosabat sinf jamoasi bilan o'zaro yaxshi munosabatni yo'lga qo'yilishiga halaqit qilishini bilishi;
- o'quvchilar bilan muloqotda haddan tashqari masofani (subordinatsiya) saqlash mumkin emasligi;
- sinf jamoasida sodir bo'ladigan kulgili vaziyatlarda o'qituvchining o'ta jiddiy va qat'iy bo'lishi jamoadagi qaltis ahvolni murakkablashtirib yuborishini unutmasligi;
- har bir o'quvchiga beriladigan xolisona va adolatli baho (ijobiy yoki salbiy) o'qituvchi va o'quvchi orasidagi munosabatni mustahkamlaydigan ko'priklar ekanligini unutmaslik.

O'qituvchining kasbiy pedagogik faoliyatida dilkashlik fazilati o'quvchilar jamoasi bilan qizg'in, muvaffaqiyatli muloqotga kirishib ketishida namoyon bo'ladi. Avvalo, o'qituvchi o'zining kasbiy-pedagogik dilkashlik fazilati haqida va uning nima ekanligini va tarkibiy qismlari nimalardan iboratligi to'g'risida aniq ma'lumotga ega bo'lishi lozim. Avvalo o'qituvchi o'zining kasbiga xos bo'lgan shaxsiy fazilatlari nuqtai nazaridan e'tibor berib, dilkashlikning qanday jihatlarini o'zida shakllantirish lozimligini aniqlashi, va o'z-o'zida kommunikativ hislatlarni tarbiyalashning shaxsiy rejasini tuzishi kerak.

Pedagogik kommunikatsiyaning o'qituvchi kasbiy faoliyatidagi ahamiyati shundan iboratki, unda o'qituvchining yuksak kommunikativ madaniyati qay darajada ekanligi namoyon bo'ladi. O'qituvchining kommunikativ madaniyati o'z navbatida turli pedagogik vaziyatlarda paydo bo'ladigan oddiy insoniy dilkashlik xususiyatiga tayanadi. *Har birimizda, o'z shaxsiy muloqotimizning va o'zgalarning biz bilan olib boradigan shirin xushmuomalali muloqotidan ko'plab ajoyib taassurotlar xotiramizda saqlanadi. O'zaro muomalada dilkashlik fazilatlarini namoyish etadigan ko'plab pedagog ustozlarni bilamiz. Ular har qanday vaziyatlarda kishilar bilan bemalol muloqotga kirishib keta oladilar. Biroq, muloqotda butun suhbat jarayonini faqat o'ziga qaratib, kommunikatsiyaning qoq markazida*

faoliyat ko'rsatishni istovchi o'qituvchilarni ham bor. Hayotda yana shunday o'qituvchilar uchraydiki, ular muloqotda kamgap, suhbatda istar-istamas ishtirok etishadi, mutlaqo faol kommunikativ rolni bajarishmaydi. Faqat kommunikativ xulqi bilan suhbatdoshini qo'llab turadi. Ba'zan hech kim bilan umuman muloqotga kirisha olmaydigan tund toifali o'qituvchilar ham uchraydi. Ammo, pedagogik faoliyatda muloqotdagi xushmuomalalilik nafaqat insoniy fazilat sifatida, balki o'qituvchilik kasbini tanlagan har bir kishining **kasbidagi yuksak shaxsiy fazilati** sifatida namoyon bo'ladi. Xushmuomalalilik, SHarq mutafakkirlari ijodida yuksak odob namunasi sifatida tasvirlangan. Dilkashlik, o'qituvchi uchun ajoyib bezak hisoblanadi va muosharat odobi sifatida talqin qilinib, kishilar ongiga singdirilgan.

Xushmuomalalilik va dilkashlik shaxsning insoniy fazilati sifatida o'qituvchining ham kasbiy faoliyatidagi yuksak fazilatlaridan biriga aylanib, o'qituvchining pedagogik muloqoti unumdorligini ta'minlaydi. Pedagogika oliy o'quv muassasalarida bo'lajak o'qituvchilarni kasbga tayyorlashda, xushmuomalalilik va dilkashlikni shakllantirish uchun maxsus tayyorgarlikdan o'tishni taqozo etadi. O'qituvchining dilkashligi – uchta tarkibiy qismni birlashtiruvchi jarayondir:

- muloqotda zaruriyatning mavjudligi;
- muloqotdan keyin, muloqot paytida, muloqotgacha yaxshi kayfiyat;
- kommunikativ ko'nikma va malakalarga ega bo'lish.

Ushbu ta'rifda muloqotning o'qituvchi kasbiy faoliyatidagi ijodiy jihatlari ko'rsatilgan. Biroq, muloqot uchun zaruriyat hamisha mavjudligi – umuminsoniy xususiyat bo'lib, u barcha kasb egalariga taalluqlidir.

Hozirgi kunda ta'lim-tarbiyaning insonparvar, demokratik xarakterda ekanligi, o'quvchilarni erkin, mustaqil fikr yuritishga va ongli intizomga o'rgatish, intellektual va ma'naviy-axloqiy jihatdan tarbiyalash, o'qituvchidan chuqur bilimga, kasbiy malaka va ko'nikmalarga, yuksak axloqiy fazilatlarga ega bo'lishni talab qiladi. SHu jihatdan o'qituvchining o'quvchilar bilan

munosabatida “Pedagogik takt” muhim pedagogik qobiliyat sifatida e’tirof etiladi.

Takt so’zi azaldan pedagogikada tarbiyaviy ta’sir etish ma’nosini bildiradi va o’quvchilar bilan o’zaro munosabatni boshqarishga yordam beruvchi axloqiy kategoriya sifatida ta’riflanadi. O’quvchilar bilan muloqot jarayonida ro’y beradigan eng og’ir vaziyatlarda ham pedagogik takt o’qituvchidan mutlaqo bosiqlikni, suhbatdoshiga nisbatan hurmat va ehtiromni talab qiladi.

Pedagogik takt – o’qituvchi kasbiy mahoratining asosi bo’lib, o’quvchilarga barcha demokratik talablar asosida pedagogik ta’sir o’tkazish, muloqotni insonparvarlik tuyg’ulari asosida o’rnatish o’lchovi, o’quvchilarda mustaqil fikr yuritishni hamda ongli intizomni tarkib toptirish ko’nikmalarini hosil qilish shaklidir. Pedagogikada o’qituvchining o’quvchilar bilan munosabati ularning yosh xususiyatlariga qarab belgilanishi va bu qonuniyatga amal qilinishi qat’iy talab etiladi. SHunday ekan, o’qituvchi ta’lim–tarbiya jarayonida hali to’liq shakllanmagan, ta’sirlarga va ruhiy kechinmalarga tez beriluvchi, ota–onasining sevimli farzandi bo’lgan murg’ak qalb egalari bilan muloqot qilayotganligini aslo unutmasligi kerak.

O’quvchilar bilan muloqotda pedagogik taktga zid bo’lgan qo’pollik, adolatsizlik, qo’rqitish, haqorat, mensimaslik, noo’rin jazolash usullarini qo’llash va boshqa ular shaxsiga salbiy ta’sir qiladigan turli jargon so’zlar ishlatish o’quvchilar qalbini umuman tuzalmaydigan darajada jarohatlab qo’yishi, yoki o’qituvchining obro’siga putur etkazishi mumkin. O’qituvchi va o’quvchi o’rtasidagi bunday qarama-qarshiliklar ko’pincha dars va darsdan tashqari jarayonlarda sodir bo’ladi. Bunda ayniqsa yosh o’qituvchilarning pedagogik takt sirlarini bilmasligi, tajribasizligi pand beradi.

O’qituvchining taktik mahorati birdaniga shakllanib qolmaydi, u yillar davomida pedagogik faoliyatda, ustozlar tajribasini o’rganishda, dars jarayonida, sinfdan tashqari faoliyatda va tarbiyaviy soatlarda o’quvchilar bilan muloqotda takomillashib boradi. Dars jarayonida pedagogik

mahoratning asosi bo'lmish pedagogik taktga ega bo'lish o'qituvchi uchun juda zarurdir.

Kommunikativ jihatdan o'z-o'zini tarbiyalash tizimi individual, berilgan tavsiyalar inobatga olingan holda ishlab chiqilgan bo'lishi kerak. Tabiiyki, muloqotga oid ko'p narsalarni har qanday o'qituvchi o'zining shunchaki sog'lom tafakkuri va tajribasi bilan ishlab chiqishi mumkin. Masalan, boshqalar bilan muloqotda tabiiy noqulaylikni his qiladigan odamlar, bunday muloqotdan keyin o'z tajribasini ongli ravishda orttirishi, psixologik to'siqlarni ma'lum bir maqsadni ko'zlab bartaraf etishi lozim. Buning uchun yosh o'qituvchi turli seminarlarda, yig'ilishlarda, o'qituvchilar davrasida ko'proq chiqish qilishga intilishi, hamkasblari va kishilar bilan muloqot qilishning har bir imkoniyatidan foydalanishi kerak. Masalan, birorta muammo haqida bir nechta hamkasblaringiz bilan gaplashish vazifasini qo'ying. Yoshi ulug', tajribali o'qituvchilarga o'zingizni qiziqtirgan muammoli savollar bilan murojaat qiling, do'kon sotuvchisining xaridorlar bilan muomalasidagi hatti - harakatini sharhlab bering va hokazo. Ko'chada yo'lovchining savoliga javob berganingizda, u bundan qoniqish hosil qilganini tushunishga harakat qiling. Har safar darsga tayyorgarlik ko'rib, yangi materialni tushutirishda nafaqat pedagogik vositalar va metodlarni qanday qo'llashni, balki sinf jamoasi bilan qanday muloqotga kirishish haqidagi fikr xayolingizni band qilsin. O'quvchilar bilan maktabdan tashqari ta'lim va tarbiya jarayonida muloqot qilish haqida o'ylang. Sizga ajoyib taassurot qoldirgan, yaxshi kayfiyat bag'ishlagan muloqotdagi vaziyatlarni aslo unutmang. O'quvchilar bilan muloqotdagi ba'zi muvaffaqiyasizliklarni tahlil qilishga urining. Xatolaringizni tan oling va ko'ra biling, sizga qoniqish bag'ishlashi uchun navbatdagi muloqotlarni qanday tashkil qilishni o'ylang.

Sizga muloqotda noloyiq inson ekanligingizni aytishsa, aslo ruhiy tushkunlikka tushmang. Xulqingiz, hatti-harakatlaringiz, hayot va ish tajribangiz bilan shaxsiy xususiyatlaringiz buning aksi ekanligiga, muloqotda dilkashlik va xushmuomalalilik fazilatlari sizda mavjudligiga o'zingizni

ishontirishga harakat qiling. Tajribalar asosida o'z ustingizda tinimsiz ishlash, muloqotda dilkashlikni kasbiy jihatdan ahamiyatli xususiyatlarini rivojlantirish, kommunikativ qobiliyatlarni takomillashtirish, pedagogik kasbiy ko'nikma va malakalarni shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Agarda ta'lim va tarbiyadan ko'zlangan maqsad shaxsning shaxsga ijobiy ta'siri ekan, demak, aynan o'quvchilar bilan o'zaro hamkorlik sharoitida o'qituvchi ularning ma'naviy dunyosiga kirib borishi kerak.

Mavzuga oid adabiyotlar

1. "Barkamol avlod O'zbekiston taraqqiyotining poydevori" T. 1997. 10-12 b.
2. I.A.Zyazyun «Osnovo' pedagogicheskogo masterstvo» M. 1989. 26-28 b.
3. Choriev R. Pedagogik mahorat –ta'lim tarbiya sifati kafolati. Xalq ta'limi. 1-son. 2004 yil.

7-MAVZU: PEDAGOGIK TEXNIKA HAQIDA TUSHUNCHA, PEDAGOGIK TEXNIKANI SHAKLLANTIRISH USHLUBLARI

REJA:

1. Pedagogik texnika haqida tushuncha.
2. O'qituvchining tashqi qiyofasi va hissiyotini boshqarishi.
2. Gapirish texnikasi.
3. Pedagogik texnikani egallash yo'llari.

Mavzuga oid tayanch tushuncha va iboralar.

Pedagogik texnika, tashqi qiyofa, hissiyot, mimika, pantomimika, texnologiya, asab tizimi, gapirish texnikasi, talaffuz, nafas olish, tovush maromi.

Mavzuga oid muammolar:

1. Pedagogik texnikaning pedagogik mahoratga erishishdagi ahamiyatini tahlil qiling. O'qituvchi faoliyatida tana harakatining, yuz harakatining, gapirish texnikasining va o'qituvchining hissiyotini jilovlay olishning

ahamiyatini ko'rsating. SHularning orasida eng ahamiyatlisini aniqlang va nima sababdan shunday xulosaga kelganingizni izohlang.

2. Pedagogik texnikaning tarkibiy qismlarini o'rganib chiqing. Siz pedagogning faoliyatida qay birini ustun deb hisoblaysiz?

3. Pedagogik texnika ikki asosiy guruhga ajratiladi. Har ikkala guruhga doir ko'nikmalarni bir-biri bilan taqqoslang. Ular o'rtasidagi bog'liqlikni va farqni ajratib ko'rsating.

1-savol bo'yicha darsning maqsadi:

1. Talabalarga pedagogik texnika haqida umumiy tushunchalarni va qoidalarni bayon etish.

2. Pedagogik texnikaning o'qituvchilik faoliyatidagi o'rnini ko'rsatib berish.

3. Pedagogik texnikani egallashga qiziqish uyg'otish.

4. Pedagogik texnika elementlarini muntazam mashq qilib borishga odatlantirish.

Identiv o'quv maqsadlari:

1. Pedagogik texnikaning mohiyati va o'qituvchi faoliyatidagi ahamiyatini so'zlab beradi.

2. Pedagogik texnikaning tarkibiy qismlarini guruhlashtiradi.

3. Pedagogik texnikani tarkib toptirishda malakalar hosil qilishni dalillaydi.

1-savol bayoni:

Pedagogik texnika o'qituvchi faoliyatining ichki mohiyati bilan tashqi ko'rinishini birlashtiruvchi vositadir.

Boshqacha qilib aytganda, o'quvchi bilan muloqotda bo'lishning usullari va vositalarining yig'indisidir. Bular o'qituvchiga murakkab va nozik pedagogik vazifalarni hal qilish imkonini beradi.

Pedagogik texnikaning tarkibiy qismlarini 2 guruhga bo'lish mumkin:

1-guruhga pedagogning o'z xulqini boshqarishi kiradi. Unga tanani boshqarish (mimika va pantomimika), hissiyot va kayfiyatni boshqarish (asabiylashmaslik, yaxshi kayfiyat hosil qilish), ijtimoiy-ruhiy qobiliyatlar

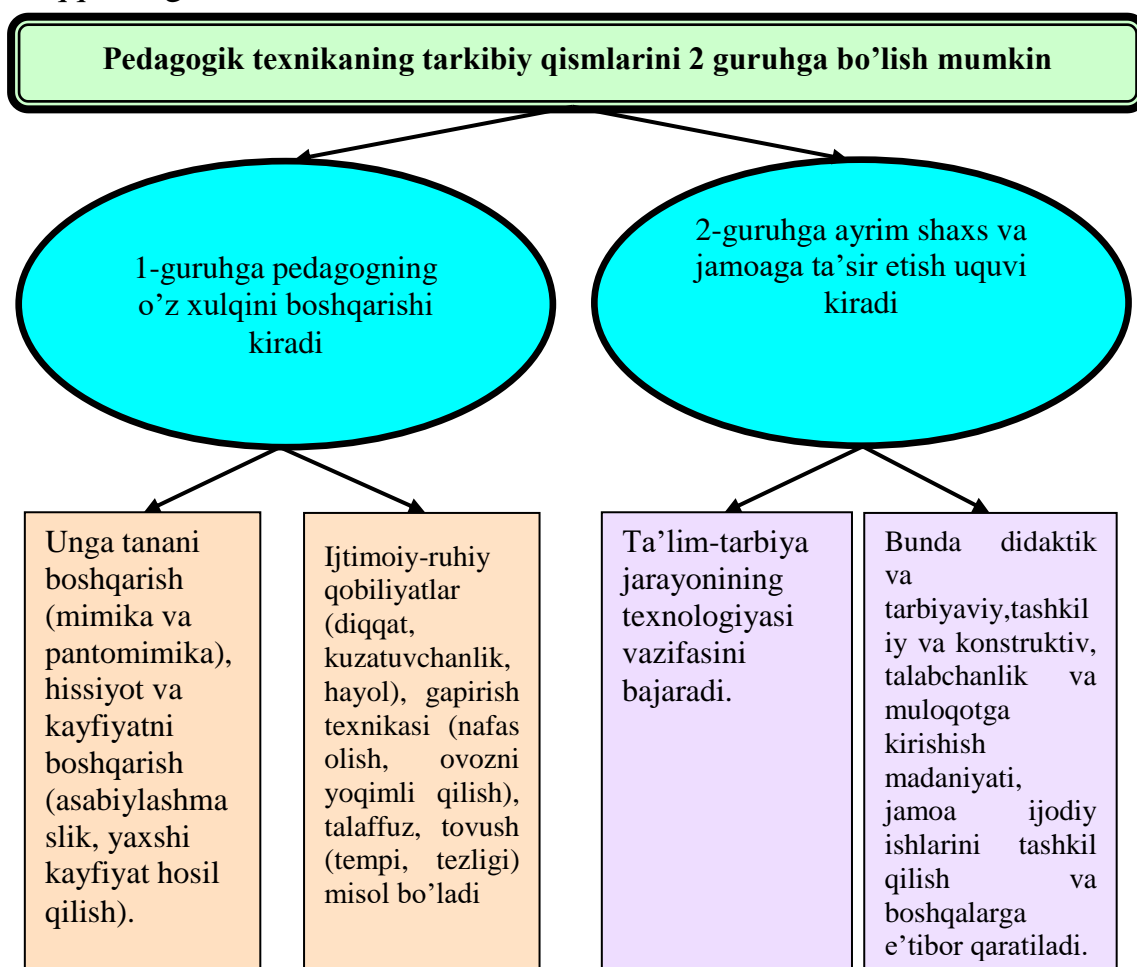
(dikkat, kuzatuvchanlik, xayol), gapirish texnikasi (nafas olish, ovozni yoqimli qilish, talaffuz, tovush (tempi) tezligi) misol bo'ladi.

2-guruhga ayrim shaxs va jamoaga ta'sir etish uquvi kiradi. Ta'lim-tarbiya jarayonining texnologiyasi vazifasini bajaradi. Bunda didaktik va tarbiyaviy, tashkiliy va konstruktiv, talabchanlik va muloqotga kirishish madaniyati, jamoa ijodiy ishlarini tashkil qilish va boshqalarga e'tibor qaratiladi.

Pedagogik texnika shakllanishi shaxsning unchalik payqab bo'lmis sifatlariga ham rivojlantiruvchi ta'sir ko'rsatadi. CHunonchi, nutqning ifodali, savodli, sof bo'lishi ustida ishlash fikrlashning ravon bo'lishiga ta'sir qiladi. Psixik faoliyatni mustaqil tartibga solish usullarini egallash fe'l-atvorda bo'lgan hissiy vazminlikning rivojlanishiga olib keladi.

Nazorat savollari:

1. Pedagogik texnika tushunchasining mohiyatini o'rganish.
2. Pedagogik texnikaning o'qituvchi faoliyatidagi ahamiyatini aytib bering.
3. Pedagogik texnikaning tarkibiy qismlarini o'rganib, bir-biri bilan taqqoslang.

Identiv o'quv maqsadlari:

1. Tashqi qiyofa va hissiyotni boshqarishni tushuntiradi.
2. Yuz harakati, gavdani tutish va boshqarish hamda tovush texnikasini izohlaydi.
3. O'qituvchi tashqi qiyofasi va hissiyotining o'quvchilar ta'lim-tarbiya olishlaridagi ahamiyatini baholaydi.

2-savol bayoni:

Murabbiyning tashqi qiyofasi, turli holatlarda o'zini tutishi, his-hayajonini boshqarishi yoshlarning ta'lim va tarbiya olishlarida ulkan ahamiyatga ega.

O'qituvchining tashqi qiyofasi deganda, uning tana tuzilishi, qaddi-qomati, bo'y-basti bilan bir qatorda, gavdasini tutishi, kiyinishi, shaxsiy gigiena qoidalariga amal qilishi, harakatlari, yurish-turishi tushuniladi. Bunda yuz harakatlarning ta'sirchanligi, gavda va ayrim a'zolarining o'zaro muvofiq harakatlanishi, gapirganda so'z va harakatning uyg'unligi e'tibordan chetda qolmasligi kerak.

O'qituvchining tashqi qiyofasida mavjud bo'lgan hamma narsa bir maqsadga qaratilishi, ya'ni yoshlarning komil inson bo'lib shakllanishiga yo'naltirilishi zarur.

O'qituvchining tashqi qiyofasi, ochiq chehrasi, g'ayrat-shijoati, ruhan tetikligi, so'z va harakatlarning chuqur o'ylab bajarilishi, hech qachon o'zini «yo'qotib» qo'ymasligi, har qanday sharoitda o'zini munosib tutishi bilan yanada ta'sirchanroq bo'ladi.

Hissiy holatni boshqarish.

Har bir inson o'ziga xos hissiy xususiyatlarga ega bo'lib, u sharoitga qarab ichki va tashqi omillarning ta'sirida o'zgarib turadi. Bu bir tomondan individual-ruhiy imkoniyatlarga bog'liq bo'lsa, ikkinchi tomondan o'z-o'ziga ta'sir etish va o'zini boshqarish qobiliyati asosida namoyon bo'ladi.

Tana harakati.

Tana harakati o'qituvchini o'quvchilar oldida xushbichim, ko'rkam, yoqimli qilish bilan birga, ta'lim-tarbiyaviy mazmunga ham ega bo'ladi. Qaddi-qomatni tik tutib, ishonchli qadam bosish, o'qituvchining o'ziga, bilim va mahoratiga ishonchni ifodalaydi. Bo'shangliq boshning egikligi, sudralib qadam tashlash, bukchayish o'ziga ishonchsizlik va befarqlikni anglatadi.

Yuz harakati.

O'quvchilarga ta'sir etishning kuchli vositalaridan biri, o'qituvchining yuz harakatlaridir. YUz harakatlar ba'zan so'z bilan ifodalash qiyin bo'lgan hissiyotlarni o'quvchilarga etkazishi mumkin. Aksariyat hollarda yuz harakati so'zning ta'sirchanligini oshirishga xizmat qiladi.

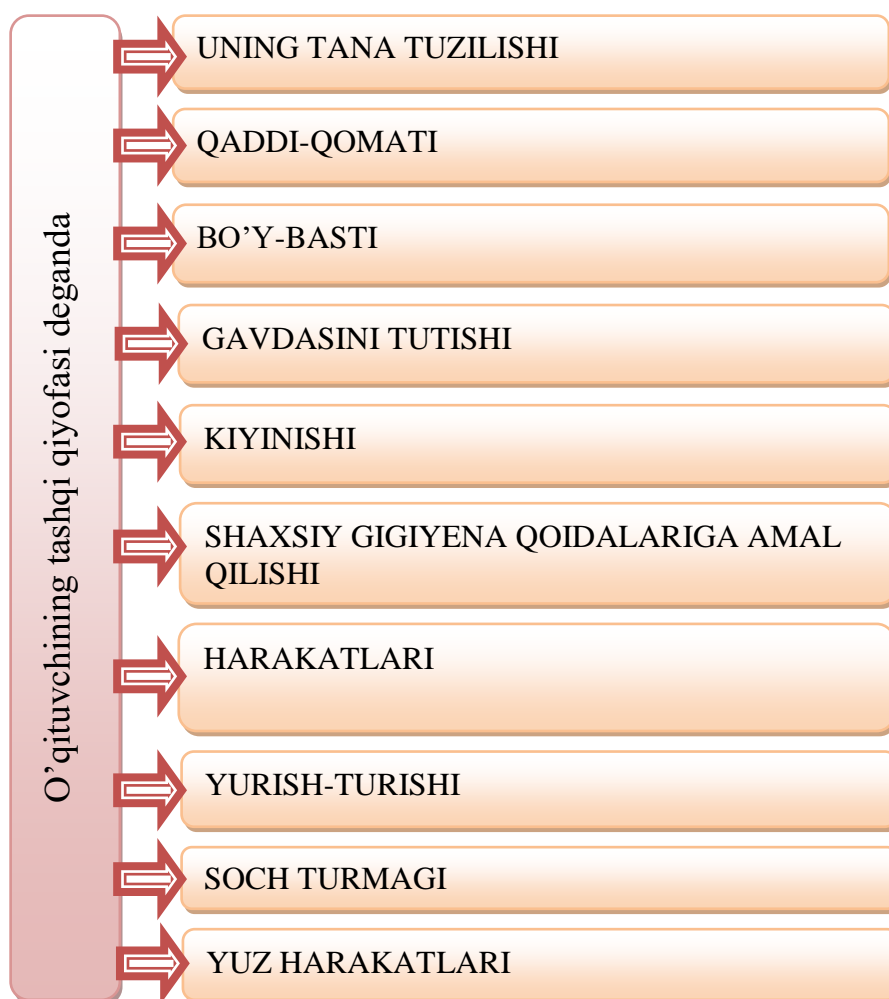
Nazorat savollari:

1. Murabbiylik faoliyatida tashqi qiyofaning ahamiyatini izohlang.
2. Hissiyotni jilovlay olishning qanday tarbiyaviy ahamiyati bor?
3. Sizningcha murabbiyning tana harakati, yuz qiyofasi qanday bo'lishi lozim?
4. O'zingiz bilgan biror o'qituvchining tana, yuz harakati va hissiyotini boshqarishini tahlil qiling.

3-savol bo'yicha darsning maqsadi:

1. Talabalarga gapirish texnikasi haqidagi ma'lumotlarni etkazib berish.
2. Tovushning boshqarilishi, tarbiyalanishini tushuntirish. Tovushning ta'sirchan va yoqimli bo'lish yo'llarini o'rgatish.
3. Har bir talabaning o'z tovushini yaxshilashga harakat qilishini ta'minlash.

Identiv o'quv maqsadlari:

1. Gapirish texnikasining xususiyatlarini qayd qiladi.
2. Odamning gapirish a'zolari joylashishi va bajaradigan vazifalarini farqlaydi.
3. Gapirish texnikasining xususiyatlarini o'rganib chiqib, kamchiliklarini yo'qotadi va takomillashtiradi.

3-savol bayoni

Gapirish texnikasi insonga xos xususiyat bo'lib, bir necha omillarning ta'siri ostida shakllanadi. Irsiyat omilining ta'sirida gapirish a'zolari rivojlanib, tovush chiqarish, uni turlicha ifodalash imkoni paydo bo'ladi. Ijtimoiy muhit ma'lum bir tilda so'zlashishni o'rgatadi. Ta'lim va tarbiya orqali mazmunli, ta'sirchan, ifodali, maqsadli gapirish tarkib topadi.

Gapirish inson dunyoga kelganidan keyin, ma'lum muddat davomida hosil bo'ladi va shakllanib boradi.

Mashq qilish va o'z ustida ishlash orqali nutqni eng yuqori darajaga ko'tarish mumkin. Bunga misol sifatida qadimgi yunon olimi va davlat arbobi Demosfen va rus shoiri V. Mayakovskiylarning mashqlarini keltirish mumkin.

Chiroyli va ta'sirchan gapirishni istaganlar uchun eng zamonaviy usullar va jihozlar mavjudki, o'zini ortiqcha qiynamasdan notiqlik mahoratini egallab olishga imkon yaratadi.

Gapirish texnikasining zarur xususiyatlaridan biri nafasni rostlashdir.

Nafas inson uchun hayotiy ehtiyoj bo'lishi bilan birga, gapirishning energiya manbai vazifasini ham o'taydi. SHuning uchun nafas olish texnikasiga rioya qilish ahamiyatlidir.

Nafas olishning to'rt turi bo'lib:

- a) yuqori nafas,
- b) ko'krak nafasi,
- v) diafragmalar nafasi
- g) qobirg'a-diafragmalar nafasiga bo'linadi.

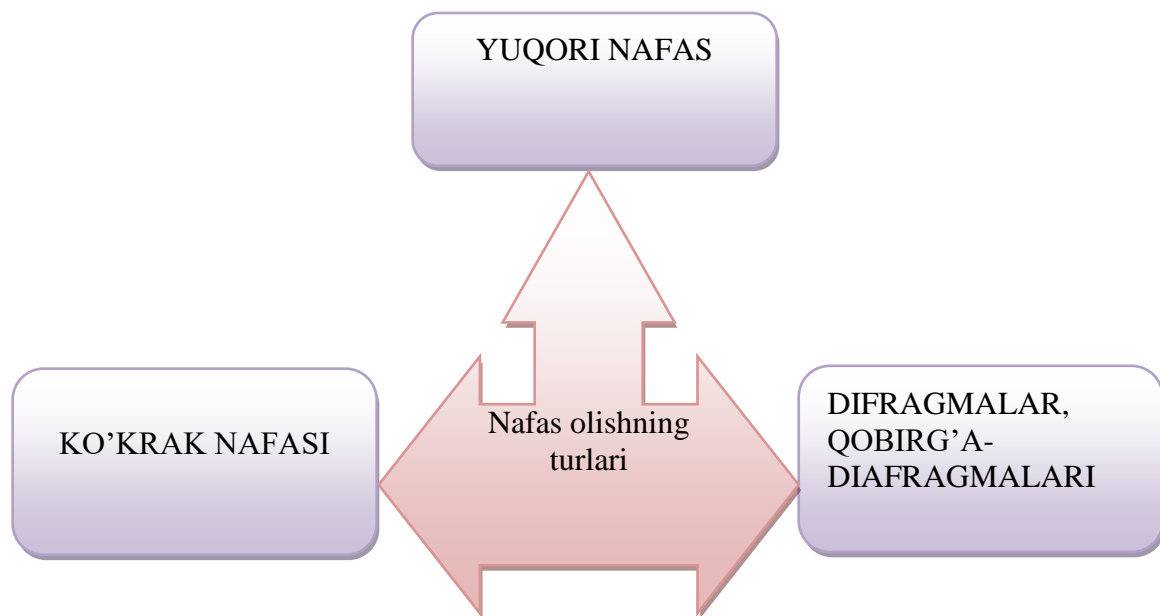
Gapirish uchun tez va chuqur nafas olinib, sekinlik bilan tovushga qo'shib chiqariladi. Aktyorlar, radio va televidenie diktorlari soatlab nafas olish, chiqarishni mashq qiladilar. Ularning gapirayotganlarida nafas olish va chiqarishlari sezilmaydi. SHu holatni professor A.Kattabekov va dotsent Q.Samadovlarning (Alloh joylarini jannatdan qilgan bo'lsin) nutqlarida ko'rish mumkin edi.Dotsent H. Mirhaydarovning nutqi ham bunga yoqqol misol bo'ladi.

Gapirish bilan bog'liq bo'lgan kasb egalari, ayniqsa, o'qituvchilar o'z tovushlarini ehtiyot qilishi, parvarishlashi talab qilinadi. Aks holda tovush apparati tez shikastlanishi mumkin.

O'qituvchining tovushi aniq, toza, jarangdor bo'lishi, ma'lum tezlikka amal qilishi zarur. Juda tez yoki o'ta sekin gapirish tinglovchidagi qiziqishni so'ndirishi, toliqtirishi, zeriktirib qo'yishga olib keladi.

Pedagog nutqining boshqa xususiyatlari «Nutq mahorati» mavzusida to'laroq o'rganilishini hisobga olgan holda ayrim tomnlariga tuxtalinmadi.

Nazorat savollari:

1. Gapirish a'zolarining joylashuvi va bajaradigan vazifalarini yozma ifodalang.
2. Ularning o'ziga xos xususiyatlaridagi farqini ko'rsating.
3. O'zingizning va yaqin kishingizning gapirish texnikasiga qanday amal qilinishini tahlil kiling.
4. Gapirish sifatini yaxshilash uchun qanday mashqlarni bajarish sizga foydali va ularni qanday tartibda amalga oshirasiz?
5. O'zingizning gapingizni tinglashga va tahlil qilishga harakat qiling. Mening gapim tinglovchiga etib borayaptimi, tushunarlimi, talaffuzim aniqmi, qanday yutuq-kamchiliklarim bor? Bu savollarga javob toping, muntazam nutqingizni takomillashtirib borishga harakat qiling.

4-savol bo'yicha darsning maqsadi:

Pedagogik texnikani egallash uchun guruh shaklida, yakka tartibda va mustaqil bilim, ko'nikma va malakalarni hosil qilishning yo'llari tushuntiriladi.

Talabalarda o'zlarining pedagogik texnikaga doir xususiyatlarini shakllantirish uchun qiziqish uyg'otish.

Tashqi qiyofa, ichki dunyo va nutq texnikasini o'stirish.

Identiv o'quv maqsadlari:

1. Pedagogik texnikaning pedagogik faoliyat yuritishdagi o'rnini izohlaydi.
2. Guruh shaklida va yakka tartibda pedagogik texnika egallash yo'llarini qo'llaydi.
3. Pedagogik texnikani o'zida shakllantirish yo'llarini ishlab chiqadi.

4-savolning bayoni:

Pedagogik texnikani egallashning asosiy yo'llari o'qituvchi rahbarligidagi mashg'ulotlar, pedagogik texnikani o'rganish va mustaqil mashq qilish kasbiy jihatdan o'z-o'zini tarbiyalashdir. Pedagogik texnika malakalarining individual-shaxsiy tarzda ekanligini hisobga olib, uni takomillashtirishda kasbiy jihatdan o'z-o'zini tarbiyalash, ya'ni talabaning o'zida mohir o'qituvchi shaxsiy fazilatlarini va kasbiy malakalarini shakllantirishga qaratilgan faoliyat etakchi rol o'ynaydi. Kasb sirlarini yuksak darajada egallash harakatida ham pedagogik texnika muhim o'rin tutmog'i lozim.

Psixologlarning fikricha pedagogik texnikani guruhga bo'lib o'rgatish qulaylik yaratadi. Ularning tajriba ishida bunday guruhlarining eng qulay miqdori 10-14 kishidan iborat bo'lishi kerakligi ko'rsatiladi. Qatnashchilarning xuddi shunday miqdori ulardan har biriga kishilar bilan birga ishlashning individual psixologik muammolarini juda to'liq ravishda aniqlab, hal etish, ko'nikma va moslashish darajasini jiddiy oshirish, pedagogik fahm-farosatni rivojlantirish, boshqalarga ta'sir etish vositalarini kengaytirish imkonini beradi.

Shu narsa muhimki, guruh qatnashchilari, bo'lajak pedagoglar kasbiy jihatdan birga ishlash malakalarini egallashga faol intilishlari, o'z-o'zini bilish va kasbiy jihatdan tarbiyalash bo'yicha muntazam ish olib borishiga psixologik jihatdan tayyor bo'lishlari kerak.

Barcha hollarda ham individual, ham guruhiy mashg'ulotlar boshlanishidan oldin pedagogik texnikani egallashning alohida dasturi tuzilib chiqilishi lozim. Bunday dasturni tuzish uchun avvalo pedagogik texnikani

aniqlab olish zarur. Biroq tajribaning ko'rsatishicha, odatda, mazkur bosqichda gap faqat malakalar haqidagina emas, shu bilan birga dastlab avtomatlashtirilgan ta'limni boshlash vaqtiga kelib kunikamalar haqida ham borishi mumkin ekan. Bular masalan, nafas olish va ovozning tabiiy yo'lga quyilishi, to'g'ri talaffuz, bundan oldingi tarbiyaning natijasi bo'lgan savodli, ifodali nutq mimik va pantomimik aniqlik va boshqalar bo'lishi mumkin.

Oliy o'quv yurtidagi kasbiy tayyorgarlik jarayonida pedagogik texnikani egallash o'qituvchiga o'zining kasb yo'nalishining boshlanishidayoq ko'pgina xatolardan holi bo'lishda, o'quvchilarga ta'lim-tarbiya berishning yuksak samaradorligiga erishishda yordam beradi.

Nazorat savollari:

1. Pedagogik texnika ko'nikma va malakalari qanday paydo bo'ladi?
2. Pedagogik texnikani egallashda guruh bo'lib shug'ullanishning afzallik tomonlarini so'zlab bering.
3. Pedagogik texnika sirlarini egallashda oliy o'quv yurtidagi ta'lim-tarbiyaning ahamiyatini izohlab bering. Mutaxassislik fanlari, pedagogik-psixologik fanlarning ahamiyatini ochib bering.
4. Pedagogik texnikani shakllantirishning shaxsiy rejasiga rioya qilasizmi? Uni qanday tartibda amalgam oshirasiz?
5. Siz uchun pedagogik texnikaning qaysi bir yo'nalishi ahamiyatli hisoblanadi?
6. Pedagogik texnikani hosil qilish va shakllantirish haqida o'z fikr-muloxazalaringizni yozma bayon eting.

Mavzu bo'yicha echimini kutayotgan ilmiy muammolar:

1. Pedagogik texnikaning pedagogik mahoratdagi o'rnini aniqlash.
2. Pedagogik texnikaning pedagogik texnologiyalarni qo'llashdagi ahamiyatini ilmiy asoslash.
3. Pedagogik texnika ko'nikmalarini shakllantirib, tarbiyalab borish yuzasidan tavsiyalar ishlab chiqish.

Mustaqil ish topshiriqlari:

1. Pedagogik texnikani egallash bo'yicha tavsiyalar bering.
2. Pedagogik texnikani shakllantirish tizimini ishlab chiqing.
3. Pedagogik texnikani shakllantirish metodikasini yarating.

Mavzu bo'yicha asosiy xulosalar:

1. Pedagogik texnika o'qituvchi faoliyatining ichki mohiyati bilan tashqi ko'rinishini birlashtiruvchi vositadir. Boshqacha qilib aytganda, o'quvchi bilan muloqotda bo'lish usullari va vositalarining yig'indisidir.
2. O'qituvchining tashqi qiyofasi deganda, uning tana tuzilishi, qaddi-qomati, bo'y-basti bilan bir qatorda, gavdasini tutishi, kiyinishi, shaxsiy gigiena qoidalariga amal qilishi, harakatlari, yurish-turishi tushuniladi.
3. Gapirish bilan bog'liq bo'lgan kasb egalari, ayniqsa, o'qituvchilar o'z tovushlarini ehtiyot qilishi, parvarishlashi talab qilinadi. Aks holda tovush apparati tez shikastlanishi mumkin.

Asosiy adabiyotlar:

1. Verb. M.A. Kutsenko. V.G. Pedagogicheskaya texnika. M.1974. 32-34 b.
2. Osnovo' pedagogicheskogo masterstva. Pod redaksiy I.A.Zyazyuna. M.,1989. 96-113

Qo'shimcha adabiyotlar:

3. Jo'raev. N. Agar ogoh sen... T. 1998.27 b.
4. Ochil.S. Mustaqillik mafkurasi va tarbiya asoslari. T. 1994. 32 b.

8-MAVZU: NUTQ TEXNIKASI VA NOTIQLIK MADANIYATI

REJA:

1. O'qituvchining nutqi pedagogik mahorat sharti sifatida.
2. Pedagogik nutqning shakllari va funksiyalari.
3. O'qituvchi nutqining xususiyatlari, ularni shakllantirish yo'llari.

Mavzuga oid tayanch iboralar va tushunchalar.

Nutq san'ati, nutq texnikasi, ijobiy hissiyotlar, pedagogik nutq, kommunikativ xulq, o'qituvchi nutqi shakllari, o'qituvchi nutqi vazifalari, nutq xususiyatlari, nutqni shakllantirish yo'llari.

Mavzuga oid muammolar:

1. Inson faoliyatida nutq uning ichki kechinmalarini, ehtiyojini ifodalash, tushuntirish va aloqada bo'lish vazifasini bajaradi. O'qituvchi faoliyatida nutq qanday vazifani bajaradi deb hisoblaysiz? Fikringizni asoslang.

2. Nutqning - pedagogik nutq va oddiy nutq kabi turlari mavjud. Pedagogik nutqning shakllarini aniqlang. Oddiy nutqdan farqini ko'rsating. Pedagogik nutqda aynan nima e'tiborga olinishi lozim? Nutqingizni pedagogik nutq talablariga mos deb o'ylaysizmi? Nimalarni o'zgartirishingiz zarur?

1-savol bo'yicha darsning maqsadi:

Nutq va pedagogik nutq, o'qituvchining kommunikativ odobi, ularning uzviy bog'liqligini ochib berish. Nutqning mazmunli va mantiqli bo'lishiga odatlantirish.

Identiv o'quv maqsadlari:

- 1.1. Oddiy nutqdan pedagogik nutqni farqlaydi.
- 1.2. Kommunikativ odobni namoyon etadi.
- 1.3. Pedagogik nutq va komm-unikativ odobga doir misollar keltiradi.

1-savolning bayoni:

O'quv materialini yaxshi bayon qilish uchun o'qituvchi nutq san'atini mukammal egallagan bo'lishi kerak. Nutq san'ati aksariyat hollarda tabiat bergan inom emas, balki o'z ustida ko'p ishlash natijasidir. Nutq texnikasidagi muhim ko'rsatgichlardan biri uning hissiyligidir. Ruhshunoslik fani ijobiy hissiyotni inson faoliyatidagi qudratli omil deb hisoblaydi. Hissiy bo'yoqlarning imkoniyatlari fan mazmuniga ko'p jihatdan bog'liq. Ijtimoiy fanlar o'qituvchilarida texnika fanlari o'qituvchilariga nisbatan imkoniyat

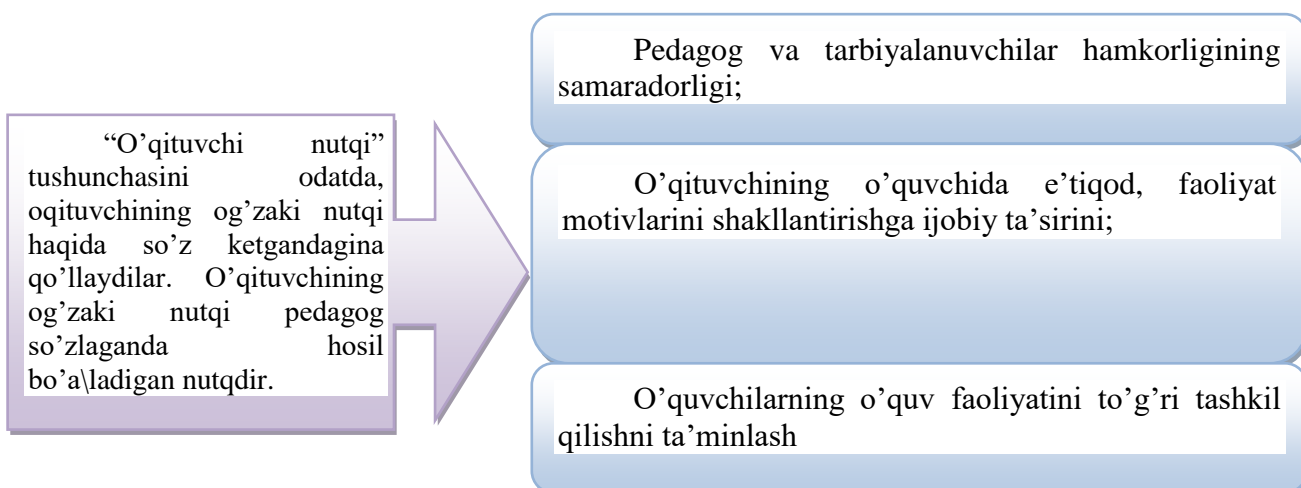
ko‘proq. Biroq har qanday «quruq» fanni jonli, qiziqarli shaklda ifodalash mumkin. O‘qituvchi nutqi o‘quvchilarga ta’lim va tarbiya berish vazifasini bajarilishini ta’minlaydi. SHuning uchun o‘qituvchi nutqiga umummadaniy talablardan tashqari kasbiy, pedagogik talablar ham qo‘yiladi. O‘qituvchi o‘z nutqining mazmuni va sifati, uning oqibatlari uchun javobgar. Shu sababli o‘qituvchi pedagogik mahoratida uning nutqi muhim qismi sanaladi.

“O‘qituvchi nutqi” tushunchasini odatda, o‘qituvchining og‘zaki nutqi haqida so‘z ketgandagina qo‘llaydilar. O‘qituvchining og‘zaki nutqi pedagog so‘zlaganda hosil bo‘ladigan nutqdir.

Pedagogik nutq:

- A) Pedagog va tarbiyalanuvchilar hamkorligining samaradorligini;
- V) O‘qituvchining o‘quvchida e’tiqod, faoliyat motivlarini shakllantirishga ijobiy ta’sirini;
- S) O‘quvchilarning o‘quv faoliyatini to‘g‘ri tashkil qilishni ta’minlaydi.

“Pedagogik nutq” tushunchasi bilan “o‘qituvchining kommunikativ xulqi”, tushunchasi uzviy bog‘liq. Ilmiy adabiyotlarda “o‘qituvchining kommunikativ xulqi” – deganda oddiygina so‘zlashuv, axborot etkazish jarayoni emas, balki pedagog va o‘quvchilar o‘rtasidagi hissiy psixologik muhitli muloqotni, ularning ish uslubiga ta’sir qiluvchi nutq va unga mos o‘qituvchi xulqini tashkil etish tushuniladi. O‘qituvchi kommunikativ xulqining xususiyatlari: nutq balandligi, o‘quvchilarga murojaat qilish uslubi, mimika, nutqqa xos harakatlardir.

**NUTQ SAN'ATI AKSARIYAT HOLLARDA TABIAT BERGAN INOM EMAS,
BALKI O'Z USTIDA KO' ISHLASH NATIJASIDIR**

**“PEDAGOGIK NUTQ”
TUSHUNCHASI**

Odatda, o'qituvchining og'zaki nutqi haqida so'z ketganida qo'llaydilar. O'qituvchining og'zaki nutqi pedagog so'zlaganda hosil bo'ladigan nutqdir.

**“O'qituvchining kommunikativ xulqi”
tushunchasi**

“O'qituvchining kommunikativ xulqi”, - deganda oddiygina so'zlashuv, axborot yetkazish enas, balki pedagog va o'quvchilar o'rtasidagi hissiy psixologik muhitli muloqitni, ularning ish uslubiga ta'sir qiluvchi nutq va unga mos o'qituvchi xulqini tashkil etish tushuniladi.

Nazorat savollari:

1. Pedagogik nutqning xususiyatlarini ayting.
2. Videomagnitofonda o'qituvchining ikki xil nutqi tinglanadi va tahlil qilinadi. Nutq va kommunikativ odobni umumlashtiring.
3. Sizni o'qitgan o'qituvchilar nutqini eslang. YUtuq va kamchiliklarini tahlil qilang.
4. Qanday “shtamp” so'zlar nutqqa zarar keltiradi. YOzib chiqing.

2-savol bo'yicha darsning maqsadi:

1. Pedagogik nutq shakllarini tushuntirish.
2. Pedagogik nutqning kommunikativ sifatlarini aniqlash.
3. Pedagogik nutqqa qo'yiladigan talablarni ishlab chiqish va amal qilishga yo'naltirish.

Identiv o'quv maqsadlari:

1. Pedagogik nutqning funksiyalarini tushuntiradi.
2. Pedagog-bunyodkorlar nutqidan misollar keltiradi.
3. O'z pedagogik nutqini tahlil qiladi.

2-savolning bayoni:

O'qituvchining og'zaki nutqi ikki xil ko'rinishda bo'ladi: monologik va dialogik.

Monologik nutqning eng keng tarqalgan shakllari hikoya, maktab ma'ruzasi,

va'z, tushuntirish, tanqidiy mulohazalardir.

O'qituvchining dialogik nutqi savol-javob shaklidagi suhbatlar ko'rinishida bo'ladi.

Pedagogik vazifalarni amalga oshirish uchun o'qituvchi nutqi quyidagi talabalarga javob berishi kerak:

- adabiy til me'yorlari;
- orfoepik va grammatik so'zlarni qo'llashning aniqligi va ifodali nutq talablari – obrazli, hissiy yorqinligi.

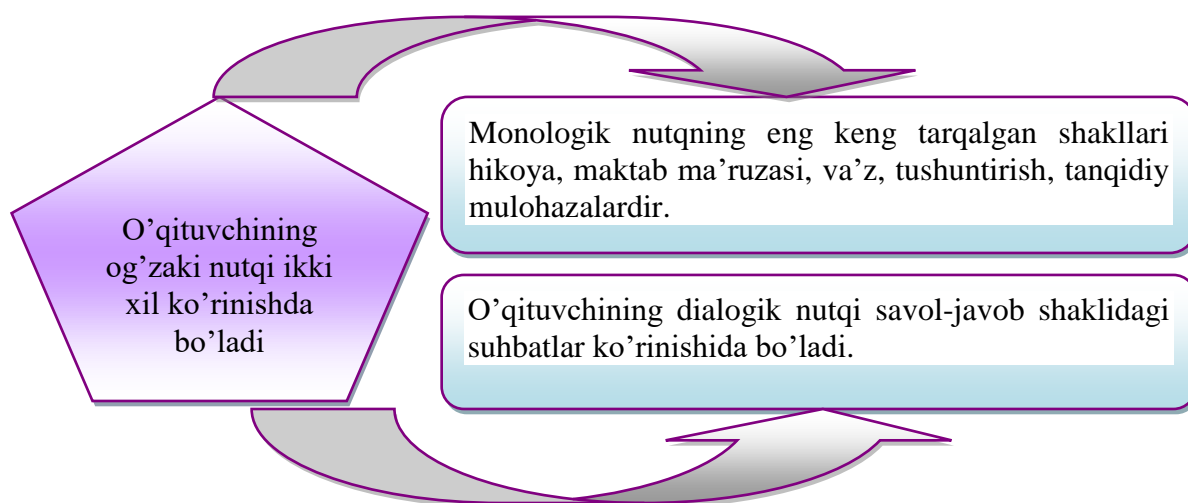
O'qituvchi nutqining asosiy vazifalaridan biri – bilimlarni to'liq etkazishdir.

O'qituvchi nutqining vazifalari:

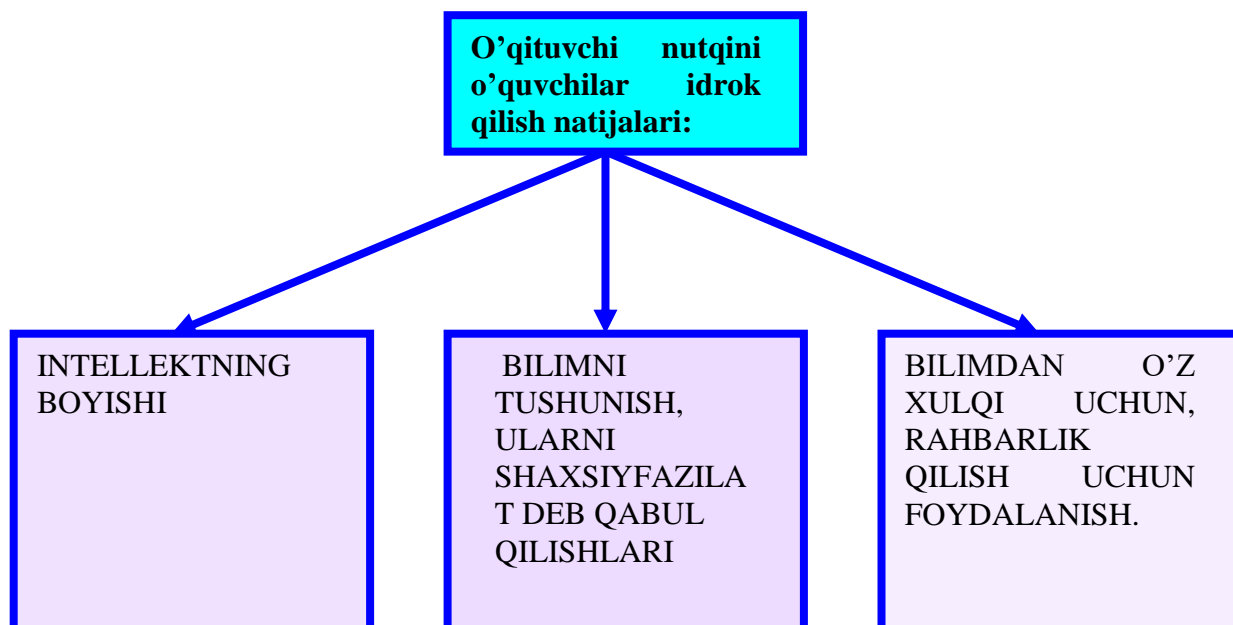
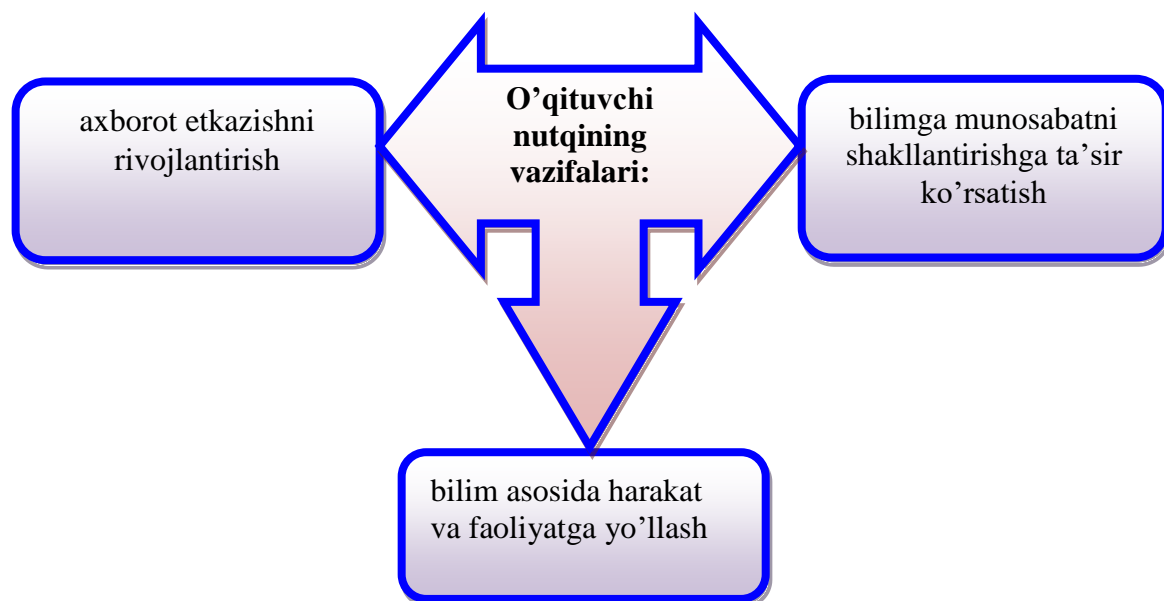
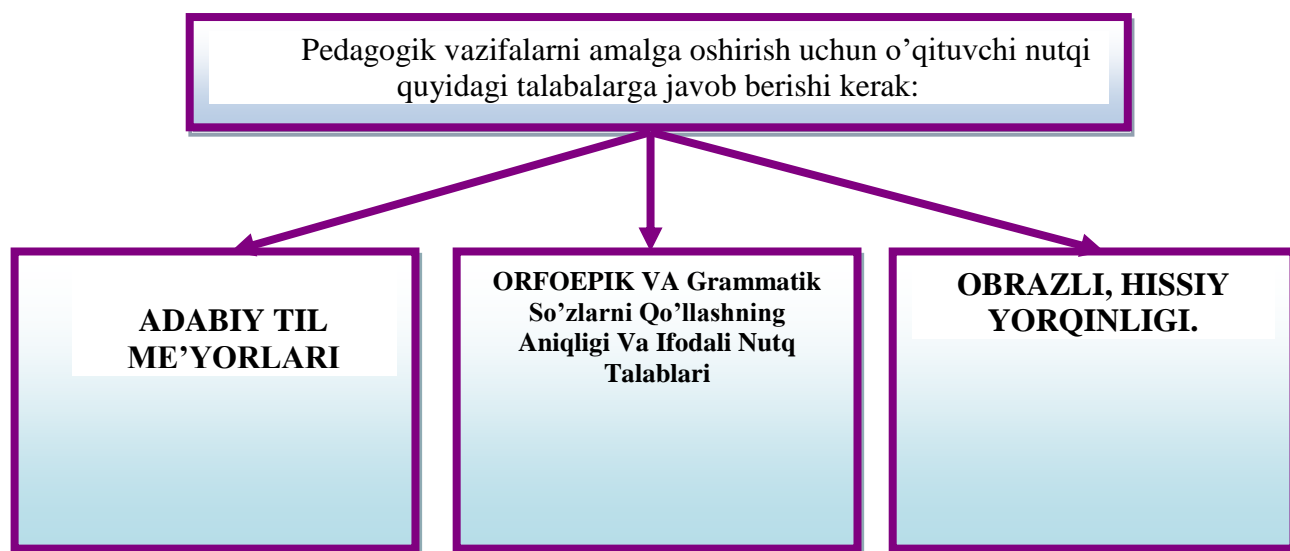
- axborot etkazishni rivojlantirish;
- bilimga munosabatni shakllantirishga ta'sir ko'rsatish;
- bilim asosida harakat va faoliyatga yo'llash.

O'qituvchi nutqini o'quvchilar idrok qilish natijalari:

- intellektning boyishi;
- bilimni tushunish, ularni shaxsiyfazilat deb qabul qilishlari;
- bilimdan o'z xulqi uchun, rahbarlik qilish uchun foydalanish.

Nazorat savollari:

1. Pedagogik nutqning shakllarini o'rganib chiqing.
2. Har bir nutq shakllarini tahlil qiling.
3. Ular o'rtasidagi bog'liqlikni izohlang.

3-savol bo'yicha darsning maqsadi:

O'qituvchi nutqining xususiyatlarini ochib berish, bo'lajak o'qituvchining nutqini rivojlantirish yo'l-yo'riqlarini ko'rsatish va shunga yo'naltirish.

Identiv o'quv maqsadlari:

1. O'qituvchi nutqining xususiyatlarini tushuntiradi.
2. O'qituvchi nutqining mazmunini tahlil qiladi.
3. Talaba nutqini rivojlantirish yo'l-yo'riqlarini taqqoslaydi.
4. O'z nutqini rivojlantirish dasturini tuzadi.

3-savol bayoni:

Bo'lajak o'qituvchi nutqini shakllantirishda bir necha yo'nalish mavjud:

1. O'zini nazorat qilish va ifodali o'qish malakasini rivojlantirish.

Ifodali o'qishga talaffuz shartlari, badiiy vositalar (ipitit, metafora) og'zaki, ko'rgazmali vositalar (asarlardan parcha, ofarizmlar) asosida erishiladi. Nutqning jonli, rang-barang, hissiy bo'lishiga e'tibor beriladi.

2. O'zini nazorat qilish va kommunikativ ko'nikma, qobiliyatlarini rivojlantirish.

O'qituvchi kommunikativ xulqining samarasi uning muloqot uslubiga bog'liqdir. Bo'lajak o'qituvchida bir qancha qobiliyatlarni rivojlantirishga e'tibor berish kerak.

- A) ijtimoiy –perseptiv;
- V) ijtimoiy-tasavvur qobiliyati;
- S) o'zini va o'z ruhiy holatini boshqarish ;
- D) ta'sirchanlik qobiliyati.

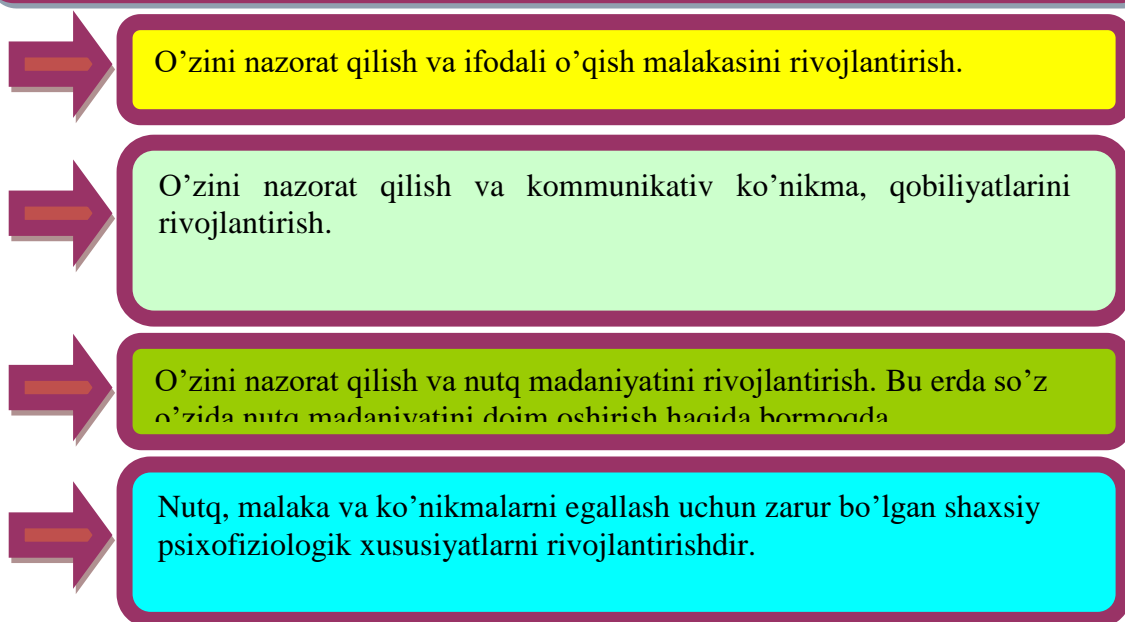
3. O'zini nazorat qilish va nutq madaniyatini rivojlantirish. Bu erda so'z o'zida nutq madaniyatini doim oshirish haqida bormoqda. Nutq to'g'riligiga alohida e'tibor berish kerak, (urg'uni to'g'ri qo'yish, talaffuz, so'z tuzish).

Nutq, malaka va ko'nikmalarni egallash uchun zarur bo'lgan shaxsiy psixofiziologik xususiyatlarni rivojlantirishdir. O'qituvchi nutqining ifodali bo'lish shartlaridan biri so'zlayotgan narsa, hodisa, jarayonlarni xayolan tasavvur qila bilishdir.

Nazorat savollari:

1. O'qituvchi nutqining xususiyatlari, mazmunini aytib bering:
  - bolalarga yo'naltirilganlik;
  - O'qituvchi nutqini bolalar ikki usul bilan qabul qiladi, eshitib va ko'rib;
  - Og'zaki nutq improvizatsiyalari (improvizatsiyaning ikki tomoni)ni aytib bering.
2. Bo'lajak o'qituvchi nutqini rivojlantirish yo'l-yo'riqlarini aytib bering.
3. Nutqingizni rivojlantirish dasturini ishlab chiqing.
4. Nutqni rivojlantiruvchi mashqlar bajaring

BO'LAJAK O'QITUVCHI NUTQINI SHAKLLANTIRISHDA BIR NECHA YO'NALISH MAVJUD

Bo'lajak o'qituvchida bir qancha qobiliyatlarni rivojlantirishga e'tibor berish kerak.

Mavzu bo'yicha echimini kutayotgan ilmiy muammolar:

1. O'qituvchi nutqini shakllantirish yo'llarini yaratish.
2. O'qituvchining hozirjavobligi, tez va to'g'ri fikrlashi, mantiqli va ta'sirchan qilib gapirish texnologiyasini ishlab chiqish.
3. O'qituvchining nutqidagi kamchiliklarni aniqlash, tuzatish va o'zgartirish metodikasini ilmiy asoslash.

Mustaqil ish topshiriqlari:

4. O'qituvchi nutqining shakllarini o'rganib chiqing.
5. Nutq shakllarini o'zaro tahlil qiling.
6. O'zingiz bilgan biror o'qituvchining nutqini tahlil qilib chiqing.
7. O'z faoliyatingizda nutqqa qanchalik e'tibor berishingizni tekshiring.
8. O'z nutqingizni shakllantirish yuzasidan amallarni bajarib ko'ring.

Mavzu bo'yicha asosiy xulosalar:

1. O'quv materialini yaxshi bayon qilish uchun o'qituvchi nutq san'atini mukammal egallagan bo'lishi kerak. Nutq san'ati ko'p hollarda tabiat bergan boylik emas, balki o'z ustida ko'p ishlash natijasidir.
2. «Pedagogik nutq» tushunchasi bilan «o'qituvchining kommunikativ hulqi» tushunchasi uzviy bog'liq.

3. O‘qituvchi nutqining ifodali bo‘lish shartlaridan biri so‘zlayotgan narsa, hodisa, jarayonlarni xayolan tasavvur qila bilishdir.

Asosiy adabiyotlar:

1. Barkamol avlod orzusi. T., «SHarq» nashriyoti, 1998. 12 b.
2. Avloniy A. Turkiy guliston yoxud axloq T., 1996. 19 b.
3. Quدراتov A. Nutq madaniyati asoslari. T., 1999. 26-32 b.
4. Osnovo‘ pedagogicheskogo masterstva. M., 1989. 47-61 s.

Qo‘shimcha adabiyotlar:

5. G‘oziev. E. Pedagogik-psixologiya asoslari. T., 1997. 28-30 b.

9-MAVZU: O‘QITUVCHINING TA’LIM JARAYONIDAGI MAHORATI

REJA:

1. Sinfda pedagogik hamkorlik o‘rnatishning xususiyatlari.
2. O‘quvchilarning bilim olish jarayoni samaradorligini oshirish.

Mavzuga oid tayanch iboralar va tushunchalar.

Pedagogik hamkorlik, bilim olish, samaradorlik, pedagogik faoliyat, madaniyat, didaktik prinsiplar, izchillik, tizimliylik, ta’lim vositalari, interfaol metodlar, noan’anaviy mashg‘ulotlar, ijodiy yondashuv.

Mavzuga oid muammolar:

1. Sinfda pedagogik hamkorlik o‘rnatishda «o‘qituvchi –o‘quvchi», «o‘quvchi–o‘quvchi», «o‘qituvchi-ota-ona», «o‘qituvchi-o‘qituvchi», «o‘quvchi-direktor» kabi munosabatlar mavjud. Bu munosabatlarni ahamiyatiga ko‘ra joylashtirib chiqing. Nima sababdan bunday tartibni ma’qul ko‘rdingiz?
2. O‘quvchilar bilim olish jarayonining samaradorligini oshirish maqsadida qanday, usul, shakl va vositalardan foydalanishni ma’qullaysiz? Siz tanlagan

yo'llar o'quvchiga mos kelmasa nima qilgan bo'lar edingiz? Bundan boshqa ham samarali yo'l bo'lishi mumkinmi?

1-savol bo'yicha darsning maqsadi:

Sinfda o'quvchi va o'qituvchi hamkorligining xususiyatlarini talabalarga tushuntiradi. Talabalarni o'quvchilar bilan hamkorlik qilishga o'g'atish bilan birga pedagoglik kasbiga qiziqish uyg'otadi.

Identiv o'quv maqsadlari:

1. Sinfda pedagogik hamkorlik o'rnatishning xususiyatlarini tushuntiradi.
2. Sinfda pedagogik hamkorlikning mohiyatini asoslab beradi.
3. Zamonaviy dars va unga qo'yiladigan talablarni izohlaydi.

1-savol bayoni:

Dars jarayonida o'qituvchi oldida muhim vazifalar yotadi: o'quvchilarni darsga jalb qila olish, ularga o'zlari bajargan topshiriqlarning samarasini ko'rsata bilish, komillikka undash va rivojlantirish.

Pedagogik hamkorlik ana'naviy usullardan farq qilgan holda o'qituvchi va o'quvchi birgalikdagi mehnati orqali bilim olishga jalb etishni kuchaytiradi. Pedagogik hamkorlikning mohiyati shundan iboratki, u ijtimoiy hayot, tuzum o'zgarishi bilan yangilanib, takomillashib boradi. Pedagogik hamkorlik bilim olishda o'quvchilarni erkinligi va o'z ixtiyoriga ega bo'lish qoidasiga tayanadi. Pedagogik hamkorlik o'quvchilarni oldilariga qo'ygan maqsadlariga erishishga o'rgatadi. Ularni o'z ustida ishlash va o'zini-o'zi tahlil qilishlariga undaydi. Pedagogik hamkorlik jarayonida o'quvchi o'zini sinfnig ajralmas bir qismi ekanini his kiladi. Mahoratli o'qituvchi har bir o'quvchi darsda o'z-o'ziga topshiriq bera olishiga, o'z bahosini o'zi belgilashiga erishadi.

Pedagogik hamkorlikning bir qancha shakllari mavjud: "o'qituvchi – o'quvchi", "o'quvchi–o'quvchi", "o'qituvchi-ota-ona", "o'qituvchi-o'qituvchi", "o'quvchi-direktor".

Ular har biri o'ziga xos xususiyatga ega bo'lib, chuqur ilmiy asosda tahlil etilgan holda amalga oshirilsa ta'lim jarayoni samaradorligi ortib boradi. Bu munosabatlar ichida «o'qituvchi –o'quvchi», «o'quvchi–o'quvchi» munosabatlari eng asosiylari bo'lib, bu hamkorlik ham bilim olishda, ham shaxs sifatida shakllanishida bola shaxsiga samarali ta'sir ko'rsatadi.

Nazorat savollari:

1. Dars jarayonida o'qituvchi erishishi lozim bo'lgan to'liq maqsadni ko'rsating.
2. Pedagogik hamkorlik vazifasi nimalardan iborat?
3. Sinfda pedagogik hamkorlik o'rnatishning xususiyatlarini tushuntiring.
4. O'qituvchi o'z darsini tashkil etishda qanday asosiy elementlarga e'tibor berishi kerakligini yozma ravishda izohlang.
5. O'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi pedagogik hamkorlikni taqqoslang.
6. Pedagogik hamkorlikning mohiyatini asoslab bering.

2-savol bo'yicha darsning maqsadi:

O'quvchilarning bilim olish jarayoni samaradorligini oshirishni talabalarga tushuntiradi. Talabalarda o'quvchilar bilan ishlash malakasini tashkil etishga yordam beradi. Ularda pedagogik kasbini egallashga qiziqishni kuchaytiradi.

Identiv o'quv maqsadlari:

1. O'quvchilarning bilim olish jarayoni samaradorligini oshirishning mohiyatini tushuntiradi.
2. O'quvchilarning bilim olish jarayoni samaradorligini oshirishda o'qituvchi va o'quvchi faoliyatini taqqoslaydi.
3. Bilim olish samaradorligini ta'minlovchi faoliyat turlarini tahlil qiladi.

2-savol bayoni:

Dars - o'quvchi va o'qituvchi nafaqat berilgan darsni mustahkamlashi, balki keyingi dars samaradorligini oshirishi va o'quvchining mustaqil fikrlashi uchun olib boriladi. Uyga vazifa berish va tekshirish juda muhim ahamiyat

kasb etadi. Chunki uy vazifasini bajargan o'quvchigina to'liq bayon qilingan darsni o'zlashtirgan bo'ladi. Dars o'zlashtirilgan daraja esa dars samaradorligi sifatini belgilaydi. O'qituvchi o'z oldiga qo'ygan maqsadiga erishish uchun darsda o'quvchilar bilan eng avvalo pedagogik hamkorlik o'rnatib bilish kerak. Buning uchun o'quvchilarda darsga bo'lgan qiziqishni uyg'otish lozim. Pedagogik mahoratga ega bo'lgan o'qituvchi dars o'tishdan oldin, darsga taalluqli bo'lgan qiziq ma'lumot berib o'quvchilarda darsga qiziqish hissini uyg'otadi. O'qituvchi o'quvchilarda sal charchoq sezsa ularni darsga qayta tayyorlash uchun o'ziga jalb qila olishi kerak.

Dars samaradorligi quyidagi didaktik kategoriyalar orqali tahlil kilinadi:

1. Darsning didaktik prinsiplarga va o'quv-tarbiyaviy jarayonga mosligi.
2. Darsning borishi va natijasi dastur, asosiy didaktik maqsad talabiga javob berishi.
3. Didaktik vazifalarning bajarilishi va o'quvchilarga bilim, ko'nikma va malaka berishda maqsadga erishilganligi.
4. Dars tartibi va uning ichki tizimida elementlarning ketma-ketligini aniqligi.
5. Darsda qo'llanilgan usullar va vositalarning didaktik vazifalarini hal etishda mos kelishligi va o'quvchining yuqori darajada bilim olishi, ta'lim-tarbiyaning birlikda berilishiga uyg'unligi.
6. Darsning umumiyliigi va har bir o'quvchi uchun taallukliligi , hayot bilan bog'liqligi.

Muhokama uchun savolar:.

1. Dars samaradorligi sifatini nima belgilaydi?
2. O'qituvchi darsda maqsadga erishish uchun eng avvalo nimaga e'tibor berish kerak?
3. O'quvchilar bilim olish jarayonining samaradorligini oshirishning mohiyatini tushuntiring.
4. O'quvchilarning bilim olish samaradorligini oshirishda didaktik kategoriyalarning rolini yozma ravishda izohlab bering.

5. Darsning didaktik kategoriyalarga mosligini bilish uchun dars tahlilining tuzilishini yozma ravishda asoslab bering.

6. A'anaviy va noan'anaviy darslarni taqqoslang, ularning bir-biriga moslik va farqli tomonlarini asoslab bering.

Mavzu bo'yicha echimini kutayotgan ilmiy muammolar:

1. Darsning samaradorligini oshirish yo'llarini ishlab chiqish.
2. Ta'lim jarayonida pedagogik texnologiyalarni qo'llash bo'yicha tavsiyalar yaratish.
3. Kafolatlangan natijaga erishishni aniqlash mezonlarini ishlab chiqish.

Mavzu bo'yicha asosiy xulosalar:

1. Pedagogik hamkorlik ana'naviy usullardan farq qilgan holda o'qituvchi va o'quvchi birgalikdagi mehnati orqali bilim olishga jalb etishni kuchaytiradi.
2. Pedagogik hamkorlikning bir qancha shakllari mavjud: "o'qituvchi – o'quvchi", "o'quvchi–o'quvchi", "o'qituvchi-ota-ona", "o'qituvchi-o'qituvchi", "o'quvchi-direktor".
3. O'qituvchi o'z oldiga qo'ygan maqsadiga erishish uchun darsda o'quvchilar bilan eng avvalo pedagogik hamkorlik o'rnatilish kerak. Buning uchun o'quvchilarda darsga bo'lgan qiziqish hissini uyg'otish lozim. Pedagogik mahoratga ega bo'lgan o'qituvchi dars o'tishdan oldin, darsga taalluqli bo'lgan qiziq ma'lumot berib o'quvchilarda darsga qiziqish hissini kuchaytiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

Asosiy adabiyotlar:

1. «Barkamol avlod - O'zbekiston taraqqiyotining poydevori». T. 1997 . 43-48 betlar.
2. Ochil.S. Mustaqillik mafkurasi va tarbiya asoslari. T. 1994. 28-32 betlar.
3. Osnovo' pedagogicheskogo masterstva. Pod redaksiyey I.A.Zyazyuna. M., 1989. 113-135 betlar.

10-MAVZU: O'QITUVCHINING TARBIYACHI SIFTIDAGI MAHORATI

REJA:

1. Tarbiyachilik mahoratining mohiyati.
2. Tarbiyachilik mahoratining tarkibiy qismlari.
3. Tarbiyaviy ishlarni rejalashtirish va samarali amalga oshirish yo'llari.

Mavzuga oid tayanch iboralar va tushunchalar.

Tarbiyaviy faoliyat, tarbiyachi shaxsi, tarbiyaning tarkibiy qismlari, tarbiyaviy ish rejasi, tarbiyalanganlik darajasi, tarbiyasi «qiyin» bola.

Mavzuga oid muammolar:

O'qituvchi, tarbiyachi, pedagog, murabbiy, ustoz, muallim, sinf rahbari. Har birining kasbiy sifatlarini yozib chiqing. Qaysi birida tarbiyachilik mahorati ustun bo'lishi zarur deb hisoblaysiz? Faoliyatining tarbiyalovchilik mohiyatiga qarab ketma-ketlikda joylashtirib chiqing.

Bilimdon, talabchan, qattiqqo'l, prinsipli, aytganini qiladigan va qildiradigan, so'zidan qaytmaydigan, xato qilmaydigan, agar qilsa ham tan olmaydigan o'qituvchi.

Aqlli, ochiq ko'ngil, sofdil, xushfe'l, mehribon, shirinso'z, g'amxo'r, sodda, har qanday holatda o'quvchiga yon bosadigan o'qituvchi.

Bilimi sayoz, jahldor, tez o'zgaradigan, o'zini yaxshi ko'radigan, obro'talab, ko'ngli nozik, darsni qiziqarli o'tishga harakat qiladigan o'qituvchi.

Qaysi birining qo'lida ta'lim-tarbiya olishni xohlar edingiz?. Fikringizni asoslang.

9-a sinf rahbari juda mukammal tarbiyaviy ish rejasini tuzgan. Lekin uni izchil bajarmaydi. 9-b sinf rahbarining ish rejasi nomigagina tuzilgan. Ammo tez-tez qiziqarli va foydali tadbirlar o'tkazib turadi. 9-v sinfning rahbarida kimdandir ko'chirib olgan ish rejasi bor. Tayinli tarbiyaviy tadbir

o'tkazmaydi, lekin hisoboti hammanikidan mukammal. Qaysi sinf rahbarining ishini yuqori baholaysiz?

1-savol bo'yicha darsning maqsadi:

Tarbiyachilik mahoratining o'ziga xos tomonlari, xususiyatlarini talabalar ongiga singdiradi. Tarbiyachi faoliyati yo'nalishlarini dalillaydi. Tarbiyaviy faoliyat yuritishga havas uyg'otish.

O'z shaxsida tarbiyachiga xos xususiyatlarni hosil qilishga yo'naltirish.

Identiv o'quv maqsadlari:

1. Tarbiyachilik mahoratining mohiyatini aytib beradi.
2. Tarbiyachi faoliyatini izohlaydi.
3. Tarbiyachilik qobiliyatini asoslab beradi.
4. Tarbiyaviy ish rejasi mazmunini tahlil qiladi.

1-savol bayoni:

Tarbiyachilik faoliyati bu tashkilotchilik faoliyatidir. Tarbiyachilik mahorati bolalar hayotining tashkilotchisi mahoratining xuddi o'zginasidir. Mahorat—bu maktab o'quvchisini rivojlantiruvchi pedagogik vaziyatlarni tashkil qila olish malakasidir. Bu «o'qituvchi-o'quvchi» juftligi masalalarining bir zumda echilishi emas, balki jamoa va shaxsga tarbiyaviy ta'sir etuvchi jamoa ijodiy faoliyatini tashkil qilishdir.

Mahorat - nazariya va amaliyotning birligidir. Tarbiyachilik mahorati —bu faqat bilim berish emas, balki tarbiya qonuniyatlari, bolalar jamoasi hayotini tashkil qilish qonuniyatlariidan kelib chiqadigan usul va metodlarning amaliyotga ijodiy tatbiqidir. Bilim va unga asoslangan ko'nikma, malakalar-tarbiyachilik mahorati mohiyatining asosidir. Tarbiyachining qobiliyatiga: turli pedagogik vaziyatlarda har bir bola olamida yuz berayotgan jarayonlarni to'g'ri tushunish malakasi; tezda ilg'ash va diqqatni ko'chira olish qobiliyati; ishonch va talabchanlik; bolalar bilan o'ynash qobiliyati; vaziyatni turli tomondan baholay olish qobiliyati; xilma-xil pedagogik

faktlardan muhimini ajrata olish qobiliyati; tasodifiy faktlarda muhimlikni ko'ra olish qobiliyati; vaziyatlarda ta'sir etishning turli usullaridan foydalana olish qobiliyati; his-tuyg'u va fikrlarni so'z bilan, mimika va harakatlar bilan aniq etkaza olish qobiliyati kiradi. SHu bilan birgalikda o'qish, mehnat, sport, badiiy faoliyatlarda bolalar bilan aloqa o'rnatish olish qobiliyati; alohida yondosha olish; bolalar tashabbuskorligini o'stira olish qobiliyati; qiyin holatlarda bolalarga yordam bera olish; o'quvchilar bilan doimo maslahatlashish; o'tkazilayotgan tadbirlar yuzasidan bolalarning fikrlarini o'rganish; o'z-o'zini boshqarishning turli shakllaridan unumli foydalanish; har bir o'quvchida ijobiy fazilatlarni ko'ra olish; o'quvchilarni sevimli va sevimsizga bo'lmaslik; o'quvchilarda ularning nuqtai nazarida tura olish qobiliyatlarini shakllantirish ham muhim ahamiyatga ega.

Tarbiyachilik faoliyati bu tashkilotchilik faoliyatidir. Tarbiyachilik mahorati bolalar hayotining tashkilotchisi mahoratining xuddi o'zginasidir. Mahorat—bu maktab o'quvchisini rivojlantiruvchi pedagogik vaziyatlarni tashkil qila olish malakasidir. Bu «o'qituvchi-o'quvchi» juftligi masalalarining bir zumda echilishi emas, balki jamoa va shaxsga tarbiyaviy ta'sir etuvchi jamoa ijodiy faoliyatini tashkil qilishdir.

Mahorat - nazariya va amaliyotning birligidir.

Tarbiyachilik mahorati –bu faqat bilim berish emas, balki tarbiya qonuniyatlari, bolalar jamoasi hayotini tashkil qilish qonuniyatlaridan kelib chiqadigan usul va metodlarning amaliyotga ijodiy tatbiqidir. Bilim va unga asoslangan ko'nikma, malakalar-tarbiyachilik mahorati mohiyatining asosidir. Tarbiyachining qobiliyatiga: turli pedagogik vaziyatlarda har bir bola olamida yuz berayotgan jarayonlarni to'g'ri tushunish malakasi; tezda ilg'ash va diqqatni ko'chira olish qobiliyati; ishonch va talabchanlik; bolalar bilan o'ynash qobiliyati; vaziyatni turli tomondan baholay olish qobiliyati; xilma-xil pedagogik faktlardan muhimini ajrata olish qobiliyati; tasodifiy faktlarda muhimlikni ko'ra olish qobiliyati; vaziyatlarda ta'sir etishning turli usullaridan foydalana olish qobiliyati; his-tuyg'u va fikrlarni so'z bilan, mimika va harakatlar bilan aniq etkaza olish qobiliyati kiradi

Nazorat savollari:

1. Tarbiyachilik mahorati bilan o'qituvchilik mahoratini taqqoslang. O'xshash va farqli tomonlarini ajratib bering.
2. Tarbiyachi faoliyatining xusiyatlarini misollar bilan yozma bayon eting.
3. Tarbiyachilik qobiliyati nimalarni o'z ichiga olishini tekshirib ko'ring.

2-savol bo'yicha darsning maqsadi:

Tarbiyachilik mahoratining tarkibiy qismlarini o'rgatish, yaxlit tizim sifatida ma'lumot berish.

Talabalarda mohir tarbiyachi bo'lish qiziqishini hosil qilish.

Tarbiyachiga xos fazilatlarni egallashga o'rgatish.

Identiv o'quv maqsadlari:

1. Tarbiyachilik mahoratining tarkibiy qismlarini tushuntiradi.
2. Tarbiyachilik mahoratini tashkil etuvchi tizimlarin sharhlab beradi.
3. Ijobiy ta'sir etish prinsiplarini tekshirib ko'radi.

2-savol bayoni:

Pedagogikada tarbiyachilik mahorati butun bir tizim sifatida o'zaro bog'liq uchta tarkibiy qismga bo'linadi: Texnologik, ijtimoiy-psixologik (munosabatlar) va etika.

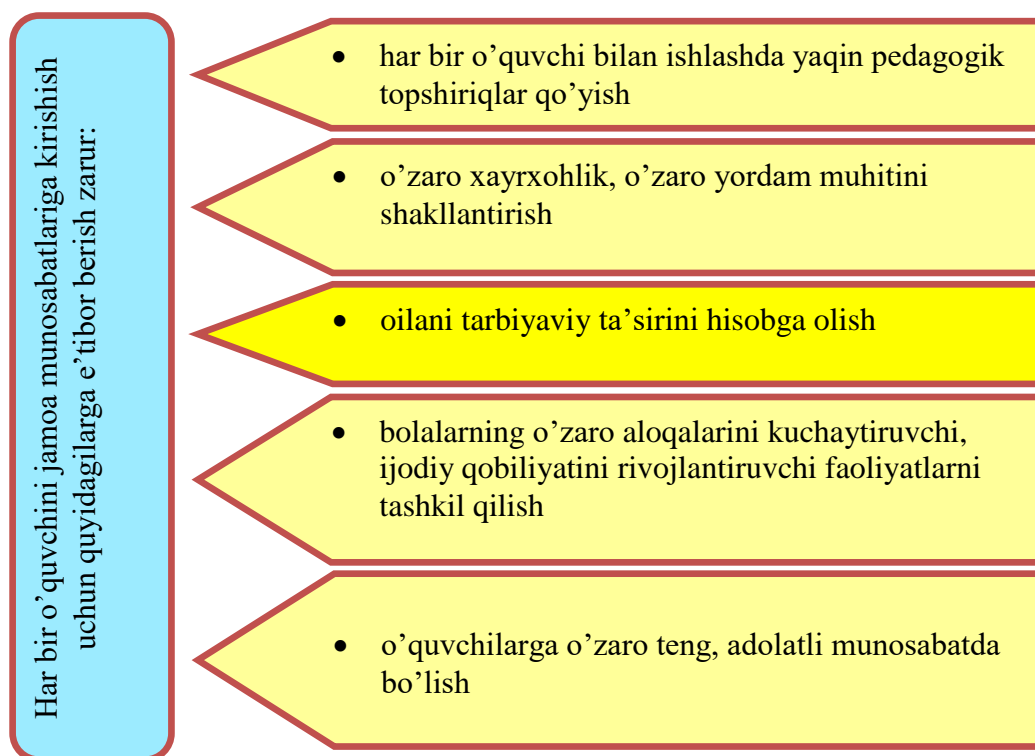
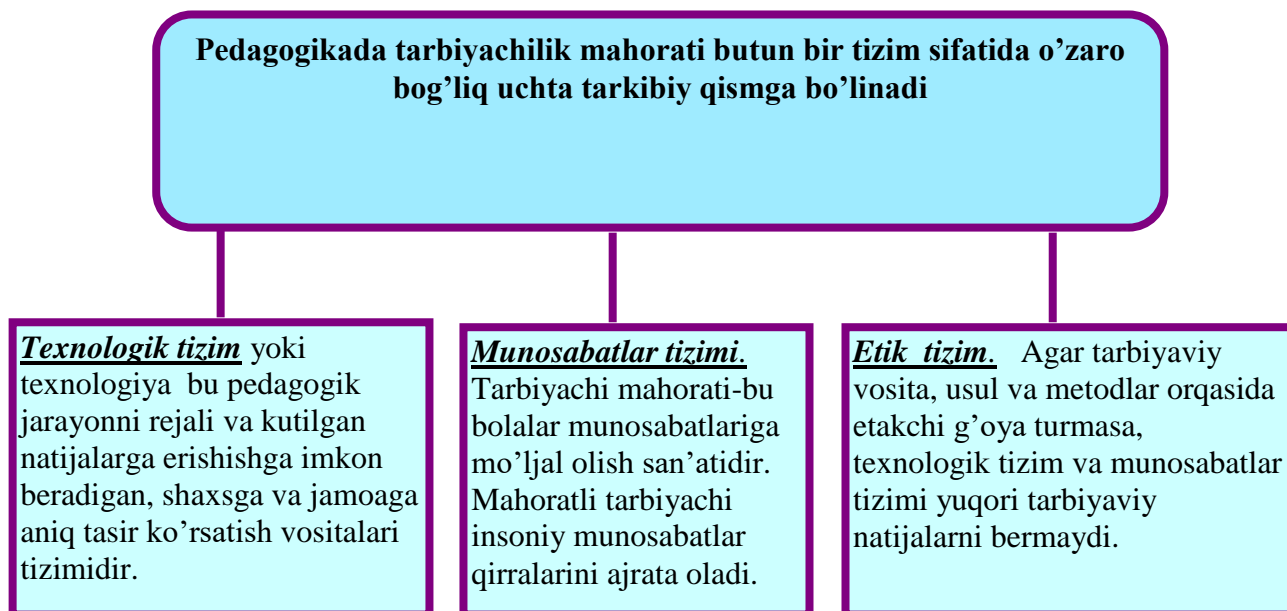
Texnologik tizim yoki texnologiya bu pedagogik jarayonni rejali va kutilgan natijalarga erishishga imkon beradigan, shaxsga va jamoaga aniq tasir ko'rsatish vositalari tizimidir.

Munosabatlar tizimi. Tarbiyachi mahorati-bu bolalar munosabatlariga mo'ljall olish san'atidir. Mahoratli tarbiyachi insoniy munosabatlar qirralarini ajrata oladi. Har bir o'quvchini jamoa munosabatlariga kirishish uchun quyidagilarga e'tibor berish zarur:

- har bir o'quvchi bilan ishlashda yaqin pedagogik topshiriqlar qo'yish;
- o'zaro xayrxohlik, o'zaro yordam muhitini shakllantirish;
- oilani tarbiyaviy ta'sirini hisobga olish;

- bolalarning o‘zaro aloqalarini kuchaytiruvchi, ijodiy qobiliyatini rivojlantiruvchi faoliyatlarni tashkil qilish;
- o‘quvchilarga o‘zaro teng, adolatli munosabatda bo‘lish.

Etik tizim. Agar tarbiyaviy vosita, usul va metodlar orqasida etakchi g‘oya turmasa, texnologik tizim va munosabatlar tizimi yuqori tarbiyaviy natijalarni bermaydi. Pedagog va jamoa diqqat markazida ijobiy motivlar bo‘lishi kerak.

Nazorat savollari:

1. Tarbiyachilik mahoratining tarkibiy qismlarini aytib bering.
2. Tarbiya motivlari pedagogik mahoratning qaysi tarkibiy qismiga kiradi?
3. Pedagogik mahoratni tashkil etuvchi har bir qismga alohida va uzviy bog'langan tizim sifatida izoh bering.
4. Axloqiy yo'nalishdagi suhbatlar rejasini ishlab chiqing. Ularni qaysi sinflarda va qanday tartibda o'tkazishni sharxlab bering.
5. Tarbiyalanuvchilarga ijobiy ta'sir etish tamoyillarini tavsiflang.

3-savol bo'yicha darsning maqsadi:

Talabalarga tarbiyaviy ishlarni rejalashtirish va samarali o'tkazish haqidagi ma'lumotlarni tushuntirish. Rejalashtirishning tartibini aniq bir sinf misolida bayon etish. Reja tuzish va uni bajarish tarbiya samaradorligini oshirishning asosiy yo'li ekanligini uqtirish hamda kelajakda unga amal qilishga tayyorlash.

Identiv o'quv maqsadlari:

1. Tarbiyaviy ish rejasini o'quv ishlari rejasidan farqlaydi.
2. Tarbiyaviy ish rejasining tuzilish tartibini izohlaydi.
3. O'quvchilarning tarbiyalanganlik darajalarini taqqoslaydi.

3-asosiy savol bayoni:

Ma'lumki, rejalashtirish ijodiy jarayon. SHuning uchun uning u yoki bu shaklini hamma uchun tavsiya etish noo'rindir. Lekin yosh o'qituvchi yaxshi sinf rahbari tomonidan tuzilgan ish rejasining g'oyasini o'ziga namuna qilib olishi mumkin.

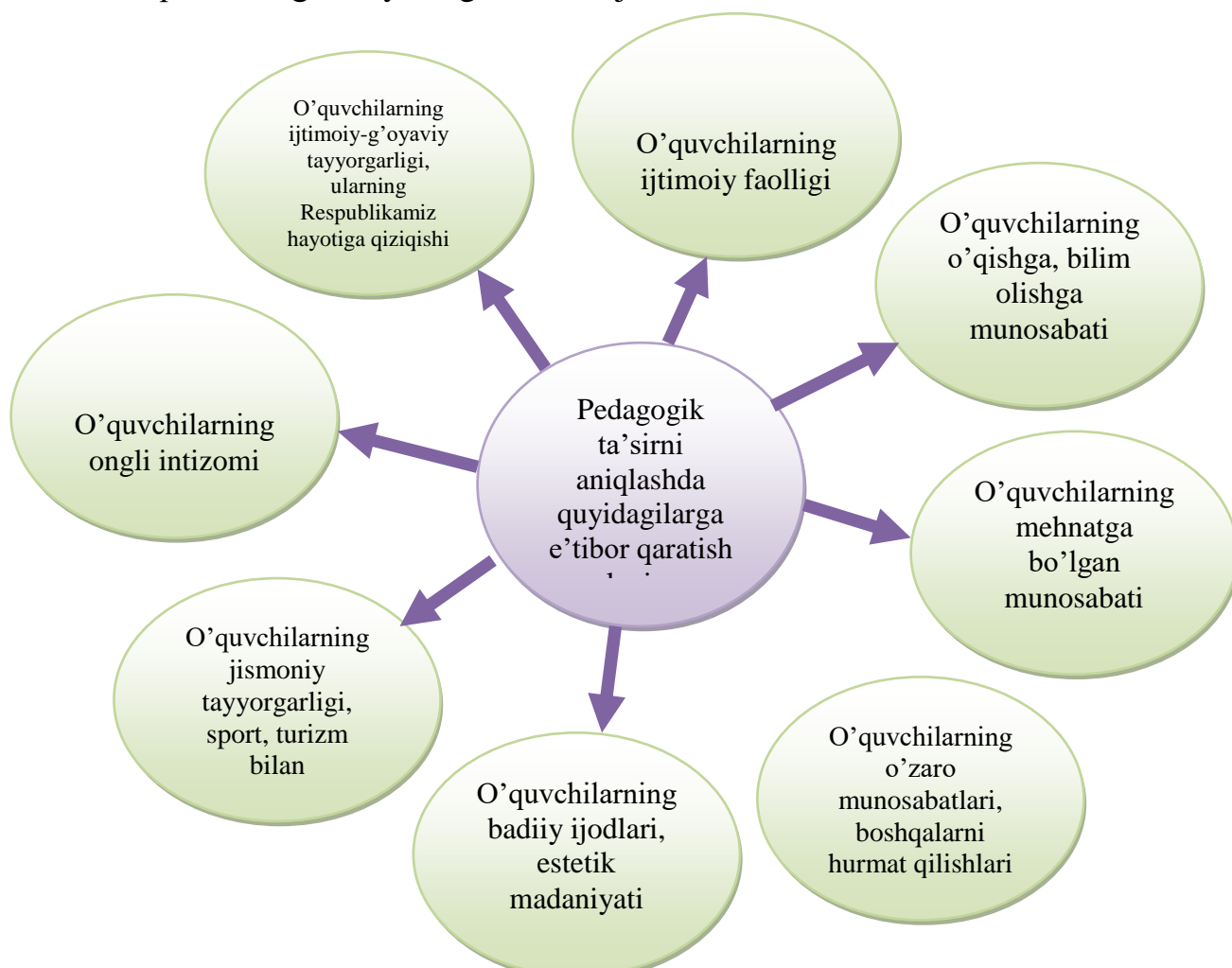
Tarbiyaviy ish rejasida mehnat tarbiyasiga alohida ahamiyat beriladi. Tarbiyachi o'quvchilarning mehnat tarbiyasi tizimini berar ekan, o'quvchilar mehnat mashaqqati, charchoq va hordiq haqida aniq tasavvurga ega bo'lishlarini hisobga olish kerak. Ota-onalar bilan ishlash bo'limida oila, maktab tarbiyasini tavsiflaydigan qisqa yozuvlarda beriladi. Mohir pedagog tarbiyaviy ish rejasiga aniq bir maqsad qo'yadi. Rejani quyidagi tartib asosida tuzish mumkin: nima qilmoq kerak, kim tomonidan, muddati.

Pedagogik ta'sirni aniqlashda quyidagilarga e'tibor qaratish lozim:

1. O'quvchilarning ijtimoiy-g'oyaviy tayyorgarligi, ularning Respublikamiz hayotiga qiziqishi.
2. O'quvchilarning ijtimoiy faolligi.
3. O'quvchilarning o'qishga, bilim olishga munosabati.
4. O'quvchilarning mehnatga bo'lgan munosabati.
5. O'quvchilarning o'zaro munosabatlari, boshqalarni hurmat qilishlari.
6. O'quvchilarning badiiy ijodlari, estetik madaniyati.
7. O'quvchilarning jismoniy tayyorgarligi, sport, turizm bilan shug'ullanishlari.
8. O'quvchilarning ongli intizomi.

Nazorat savollari:

1. Tarbiyaviy ish rejasi, kalendar tematik reja, o'quv mashg'uloti reja matnining o'xshashlik va farqli tomonlarini aniqlang.
2. Tarbiyaviy ish rejasi kim tomonidan tuziladi?
3. Tarbiyaviy ish rejasi qanday tadbirlarni o'z ichiga oladi?
4. O'quvchining tarbiyalanganlik darajasi nima bilan o'lchanadi.

Mavzu bo'yicha echimini kutayotgan ilmiy muammolar:

1. Tarbiya jarayonini texnologiyalashtirishning ilmiy-pedagogik asoslarini ishlab chiqish.
2. Yoshlarning tarbiyalanganlik darajasini aniqlash mezonlarini ilmiy asoslash.

Mustaqil ish topshiriqlari:

1. O'qituvchining, sinf rahbarining, ota-onaning tarbiyachilik faoliyatlarini qiyosiy tahlil etish.
2. Aniq bir sinfga namunali tarbiyaviy ish rejasini tuzish.
3. Bir soatlik tarbiyaviy tadbirning reja matnini tayyorlash.
4. Tarbiyaviy tadbir o'tkazish va tahlil qilish.
5. Bitta o'quvchining tarbiyalanganlik darajasini aniqlash.

Mavzu bo'yicha asosiy xulosalar:

1. Tarbiyachilik mahorati –bu faqat bilim berish emas, balki tarbiya qonuniyatlari, bolalar jamoasi hayotini tashkil qilish qonuniyatlaridan kelib chiqadigan usul va metodlarning amaliyotga ijodiy tatbiqidir.
2. Pedagogikada tarbiyachilik mahorati butun bir tizim sifatida o'zaro bog'liq uchta tarkibiy qismga bulinadi: Texnologik, ijtimoiy-psixologik (munosabatlar) va etika.

Asosiy adabiyotlar:

1. Barkamol avlod orzusi. T., 1998. 12 b.
2. Boldirov N.I. Sinf rahbari. T. «O'qituvchi», 1984. 22-32 betlar
3. Основы педагогического мастерства. Под ред. И.А.Зязюна. М., 1989. 135-145 s.

Qo'shimcha adabiyotlar:

1. Marenko I.S. Maktabda tarbiyaviy ishlarni tashkil etish va boshqarish. T.,1978. 88 b.
2. Shilova M.I. Uchitelyu o vospitannosti shkolnikov. M., «Pedagogika», 1990. 22-40 b.

14-MAVZU. O'Z-O'ZINI TARBIYALASH VA O'Z USTIDA ISHLASH

Asosiy savollar

1. Tarbiya o'z-o'zini tarbiyalash va kasbiy o'z-o'zini tarbiyalashning izchilligi.
2. O'z-o'zini tarbiyalash va uning shakllanishi.
3. Mustaqil fikr - o'z-o'zini tarbiyalashning asosiy omili.
4. O'z-o'zini tarbiyalashning metod, vositalari.
5. O'z-o'zini boshqarish, o'z-o'zini tarbiyalash va kasbiy o'z-o'zini tarbiyalashning asosi sifatida.

Darsning maqsadi: O'zini tarbiyalash va kasbiy o'z-o'zini tarbiyalashning o'zaro izchilligi hamda uyg'unligini bilish, uni amaliyotga tatbiq eta olish; o'zini-o'zi tarbiyalash va kasbiy o'z-o'zini tarbiyalashning mazmunida yotgan komillikka intilib yashash g'oyasi asosida talabada shaxsiy va kasbiy sifatlarni shakllantirish; ushbu maqsadlar uyg'unligi asosida talabada mustaqil fikr, aqliy, ma'naviy-axloqiy hamda kasbiy qobiliyatlarni takomillashtirish.

Mavzuga oid tayanch iboralar va tushunchalar: tarbiya, o'z-o'zini tarbiyalash, kasbiy o'z-o'zini tarbiyalash, izchillik, uyg'unlik, mustaqil fikr, ijodiy faoliyat, ichki va tashqi refleksiya.

Tarbiyaning o'zi nima? Tarbiya deb nimaga aytiladi? Degan savollarga aniqlik kiritiladi. Buning uchun interfaol metodlardan "zanjir" metodidan unumli foydalanilgan holda mikroguruhlardan tegishli javoblar olinadi. O'qituvchi tomonidan o'rta tashlangan savol umumlashtiriladi. Uning mohiyati quyidagilardan iborat.

O'z-o'zini tarbiyalashni tahlil etishga birdaniga o'tib bo'lmaydi. Buning uchun tarbiyaning o'zi nima ekanligi ko'rib chiqiladi.

Avvalo tarbiya keng va tor ma'noga ega bo'ladi. Keng ma'nodagi tarbiya bu ijtimoiy tarbiya bo'lib, shaxsning ma'naviy, axloqiy, aqliy, jismoniy va kasbiy kamolotiga qaratiladi.

Tor ma'nodagi tarbiya tarbiyachi yoki o'qituvchi tomonidan tarbiyaning muayyan tarkibiy qismiga kiruvchi mavzu tahlil etiladi. Aytaylik, axloqiy tarbiyaning tarkibiga kiruvchi jinsiy tarbiya haqida to'xtalish.

Dars jarayonida o'qituvchi keng va tor ma'nodagi tarbiyaning izchilligi va uyg'unligini ta'min etishga asosiy e'tiborni qaratadi. Dinamik o'sish jarayonida aqliy va jismoniy tarbiya integratsiyasi muhim o'rin tutadi.

Pedagogika – tarbiya san'ati to'g'risidagi fan ekanligi aynan integratsiya mohiyatida o'z e'tirofini topmog'i lozim.

Tarbiya – inson faoliyatining asosiy ko'rinishi hisoblanib, ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lgan shaxsiy va kasbiy sifatlarni shakllantirishga qaratiladi. (priyektor orqali ekranga chiqariladi).

Tarbiya – shaxsni muayyan maqsad sari yo'naltirish jarayoni (ekranda ko'rsatiladi).

Tarbiya jarayonida muayyan munosabatlar muvozanati vujudga keladi. SHaxslararo muloqot, hamkorlik shakllanadi. Jamoa tarkib topadi. SHaxsning jamoadagi o'rni belgilanadi. Jamoaviy fikr shaxs fikri ko'rinishida yoki aksincha o'axs fikri jamoa fikri sifatida maydonga chiqadi. Ijtimoiy tarbiya tobora rivojlanib boradi.

Ijtimoiy tarbiya deb, ruhan, aqliy va qalban to'g'ri o'rnatiladigan munosabatlar madaniyatiga aytiladi. (ekranda beriladi). SHunga ko'ra bugungi kunda ijtimoiy pedagogika rivojiga alohida e'tibor qaratilmoqda. Bu yo'nalishda dolzarb tadqiqot ishlari bajarilmoqda. Ijtimoiy pedagogika tabora o'zaro munosabatlar san'ati va madaniyati to'g'risidagi fanga aylanmoqda.

O'z vaqtida ma'rifatparvar inson, ulug' alloma **Abdulla Avloniy tarbiya to'g'risida to'xtalib “...tarbiya bizlar uchun yo hayot – yo mamot, yo najot – yo halokat, yo saodat yo falokat masalasidir”,** - degan edi. (ekranda beriladi)

Tarbiyaning maqsadi - insonni bir umr tarbiyalashgina emas, bir umr o‘z-o‘zini tarbiyalashga qaratilgan bo‘lishi lozim (ekranda beriladi).

YUqoridagi fikrlar poyonida shaxs tarbiyaning mohiyatini bilishi, umuman tarbiya asosidagina o‘z-o‘zini tarbiyalash vujudga kelishi mumkinligi alohida ta’kidlab o‘tiladi (mana shu joyda o‘qituvchi to‘xtab, savol-javobga vaqt ajratadi).

Interfaol metodlardan aqliy hujum va muz yorar metodlari asosida o‘z-o‘zini tarbiyalash deganda nima tushiniladi? U bolaning hayoti hamda faoliyatida qachondan e’tiboran boshlanadi, degan savol o‘rtaga tashlanadi. Bu jarayonda turfa xil javoblar olinadi. Kimdir bola bir yoshda o‘z-o‘zini tarbiyalay boshlaydi desa, yana qaysi bir mikroguruh a’zolari bola to‘rt yoshidan boshlab o‘z-o‘zini tarbiyalay boshlaydi, degan (asossiz) fikrlarni bildirishadi. Bu erda avvalo savol nimaga qaratilganligiga aniqlik kiritiladi. Avvalo o‘z-o‘zini tarbiyalash deganda nima tushiniladi? degan savolda muayyan yakuniy fikr, shaxs g‘oyasiga asoslanilgan javob olinishi lozim. Bu o‘rinda keys va debat metodlari tatbiq etiladi.

Kasbiy pedagogik faoliyat jarayonida talaba o‘zining hayotiy va amaliy tajribasiga asoslanib, yaxshi inson bo‘lish asosida yaxshi o‘qish va ko‘zlagan maqsadga erishishga harakat qilish kabi sa’y-harakatlar yotishi to‘g‘risida jo‘yali javoblar berishga urinib ko‘radi. Ammo tajribalar shuni ko‘rsatdiki, talabalar orasida pedagogik tafakkurga suyanagan holdagi mantiqiy javoblar juda kamdan kam holda olinadi. To‘g‘ri, ba’zan talaba o‘zidagi yuksak tuyg‘ularni maydonga olib chiqishdan tortinadi.

Aksariyat pedagogikaga oid darslik va o‘quv qo‘llanmalarda o‘z-o‘zini tarbiyalash deganda **shaxsni o‘zida muayyan ijobiy sifatlarni shakllantirish jarayoniga aytiladi**, degan ta’rif berilgan. Alloma Avloniyning tarbiyaga bergan ta’riflariga bir nazar soladigan bo‘lsak, to‘g‘ri tarbiya insonni hayotda o‘z o‘rnini topishga, noto‘g‘ri tarbiya falokat va o‘limga olib kelishga chorlashi ko‘rsatib o‘tilgan.

SHunday ekan, o‘z-o‘zini tarbiyalash ijobiy va salbiy ma’no kasb etishi mumkinligini nazarda tutishimiz lozim. Demak, **o‘z-o‘zini tarbiyalash deganda shaxsni o‘zida muayyan sifatlarni (ijobiy yoki salbiy) shakllantira olish jarayoni tushuniladi.**

O‘zini-o‘zi tarbiyalash nazariyasini yaratgan olimlardan L.I.Ruvinskiy “O‘z-o‘zini tarbiyalash – inson faoliyati bo‘lib, o‘z shaxsiyatini o‘zgartirishga yo‘naltirilgan jarayon”, - deb hisoblaydi. Professor M.G. Taychinov o‘zining nazariy va amaliy qarashlarida tarbiya va o‘z-o‘zini tarbiyalashni uyg‘unlikda olib qaraydi. Bola qachonki o‘z “Men”i va “Men” ehtiyojini tor ma’noda anglay boshlagandan e’tiboran o‘z-o‘zini tarbiyalash jarayoni boshlanadi desak asosli bo‘ladi. “Men” va uni ehtiyoj ko‘rinishida anglash barcha bolalarda bir xil kechmaydi. Bu jarayon turli bolada turli yosh davrlariga to‘g‘ri kelishi mumkin. Bolada oziq-ovqatga bo‘lgan birinchi tabiiy ehtiyoj, uning jismoniy harakatga bo‘lgan ehtiyoji, o‘yin faoliyati va o‘zining aqlini tanish jarayonidagi ehtiyojlar izchil ravishda shakllanib boradi. SHunga ko‘ra hulq-atvor (axloqiy), aqliy, jismoniy, ma’naviy, estetik o‘z-o‘zini tarbiyalash bola shaxsining ijtimoiylashuvida muhim o‘rin tutadi.

Bolaning o‘smirlik yoshiga o‘tishi undagi taqlid tarbiyasiga asoslangan “Meni”ni bir muncha tanqidiy “Men”ga aylanishida ko‘zga tashlanadi. Bu jarayondagi mustaqil fikr o‘z-o‘zini tarbiyalashga alohida mazmun bag‘ishlaydi. O‘smirlarda: “Men mustaqil bo‘lishni istayman”, “Bu mening fikrim”, “Men o‘z fikrimda qolaman”, “Bilgan ishimni qilaman”, “Men endi yosh bola emasman” kabi fikrlar rivoji ularni ijtimoiy faollikka undaydi. Ammo bu faollikda yo‘nalish to‘g‘ri olinishi lozim. Demak, o‘quvchidagi o‘z-o‘zini tarbiyalash bilan talaba-yoshlardagi o‘z-o‘zini tarbiyalash mazmun-mohiyatiga ko‘ra sifat jihatdan farq qiladi. SHaxsdagi aqliy va ma’naviy-axloqiy kamolotda o‘z-o‘zini tarbiyalashda shaxsiy sifatlarning ham ta’siri katta hisoblanadi. O‘smir yoshdagi o‘quvchi bilan talabaning dunyoqarashi ko‘lami jihatdan farq qiladi.

Demak, o‘z-o‘zini tarbiyalash ikki tomonlama jarayon bo‘lib, izchil ravishda bir-birini mazmunan to‘ldirib borishini yuqoridagi fikrlar asosida bilib olsa bo‘ladi. O‘z-o‘zini tarbiyalash metodlari uchga bo‘linib, birinchisi o‘quvchini o‘z-o‘zini va o‘zligini anglash bilan chambarchas bog‘liqdir. Bular:

1.1.O‘z-o‘zini kuzatish.

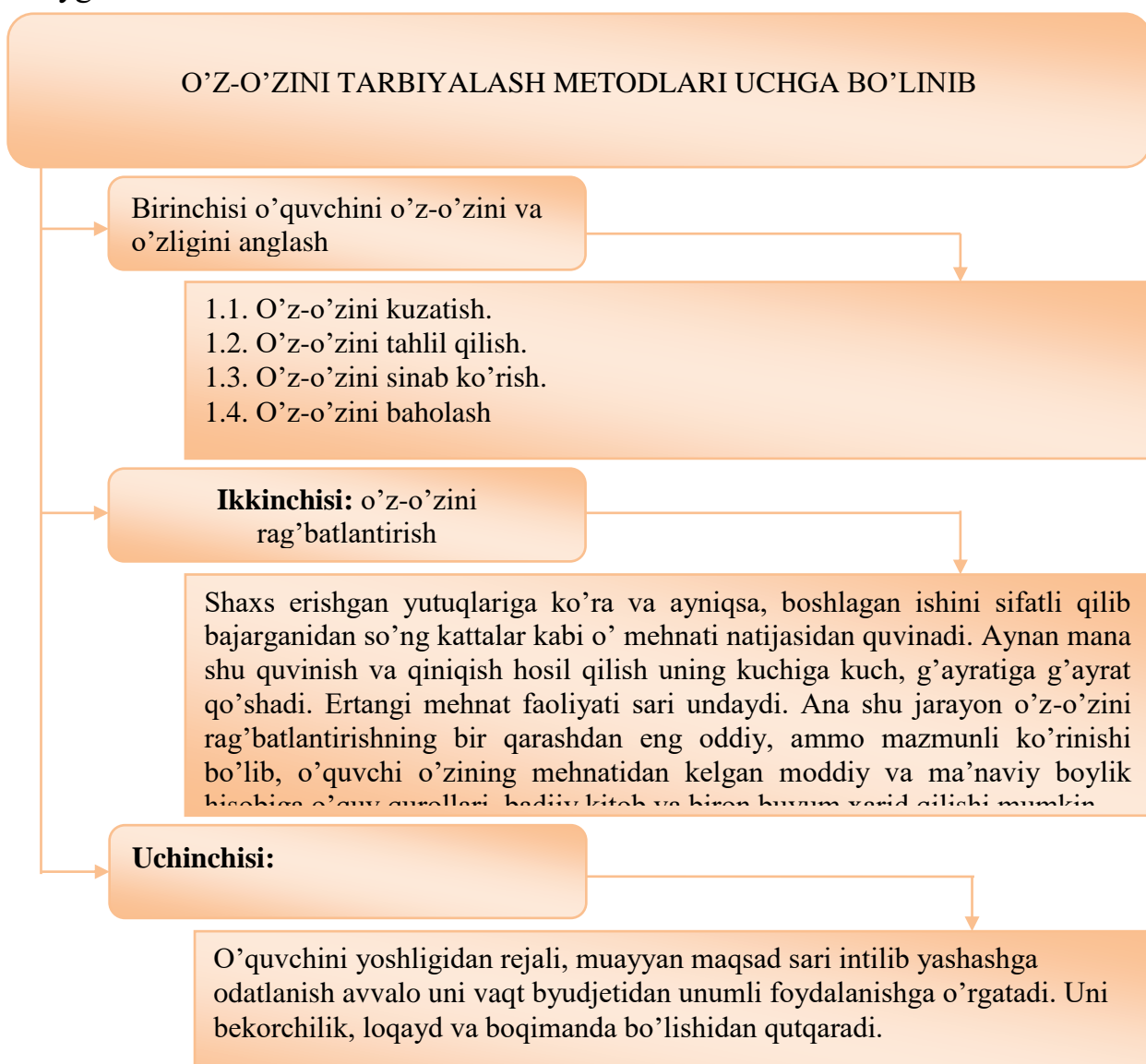
1.2.O‘z-o‘zini tahlil qilish.

1.3.O‘z-o‘zini sinab ko‘rish.

1.4.O‘z-o‘zini baholash.

Ikkinchisi: o‘z-o‘zini rag‘batlantirish.

Uchinchisi: O‘z faoliyatini rejalashtirish yoki o‘quv-biluv faoliyatini ichki refleksiyaga asoslangan holda kuzatib bora olishdir. Ayrim hollarda kuzatuv natijalari o‘laroq sub‘ektiv xulosalar chiqarishi mumkin. Bu jarayon o‘quvchi faoliyatida alohida ahamiyatga ega bo‘lib, ichki va tashqi kuzatuv tobora uyg‘unlashib boradi. O‘z-o‘zini kuzatishda ma’no va mazmun shakllanadi.

O'z-o'zini tarbiyalash va kasbiy o'z-o'zini tarbiyalash pedagogik tushuncha bo'lib, o'z-o'zini tarbiyalash asosida kasbiy o'z-o'zini tarbiyalash shakllanadi.

Kasb tarbiyasi deb shaxsning kasbiy faoliyatiga qo'yiladigan pedagogik, psixologik va metodik talablar yig'indisiga aytiladi (ekranda beriladi).

Kasbiy o'z-o'zini tarbiyalashning asosiy omili o'quvchi va talabani nazariy va amaliy faoliyatga jalb etishdan iborat.

Ko'p yillik pedagogik tajribalar va bu yo'nalishda olib borilayotgan tadqiqiy izlanishlar shuni ko'rsatadiki, kasbiy o'z-o'zini tarbiyalashning asosiy mohiyati quyidagi kasbiy sifatlar (qobiliyatlar) asosida yuzaga chiqadi.

1. O'z-o'ziga ishonish va o'zining imkoniyatlaridan oqilona foydalana bilish hamda o'z kasbiga qiziqish.
2. Kasbiy o'z-o'zini tahlil etish.
3. O'zining faoliyatini o'zi baholash asosida kasbiy sifatlarni o'stirib borish.
4. Kasbiy faoliyatda o'z hissiyotini boshqara olish.
5. Kasbiy o'z-o'zini boshqarish.

Ana shu sifatlar (qobiliyatlar) bevosita axloqiy fazilatlar bilan uyg'unlashgandagina kafolatli natijani qo'lga kiritish mumkin. Bular: adolatli bo'lish, halollik, ochiq ko'ngillilik, o'z kasbini sevish va kirishuvchanlikdan iborat.

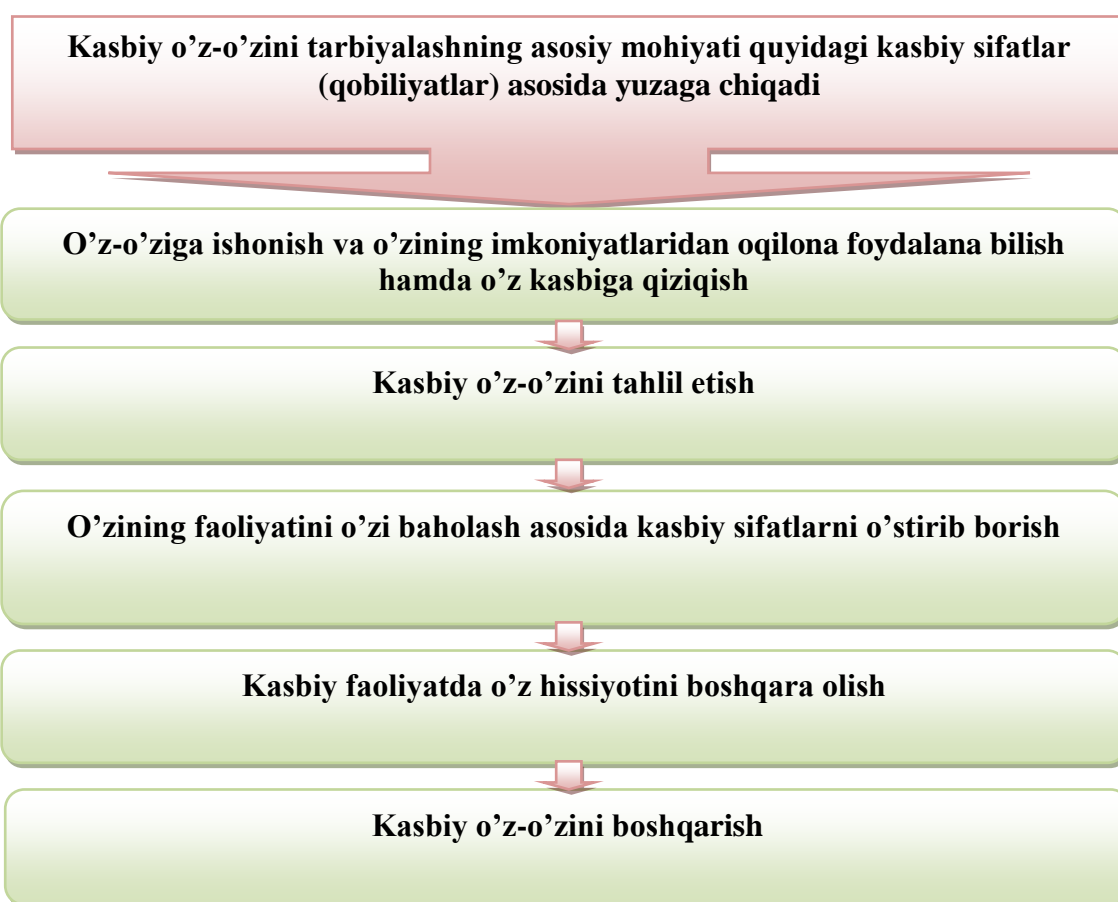
Demak, kasbiy o'z-o'zini tarbiyalash murakkab jarayon bo'lib, o'z kasbiga qiziqishi, o'zidagi kuch va imkoniyatlarni yuzaga chiqara olish bilan chambarchas bog'liqdir. Bu jarayon kasbiy o'z-o'zini boshqarishga olib keladi.

Kasbiy o'z-o'zini boshqarish murakkab va pedagogik jihatdan kam o'rganilgan jarayon hisoblanadi. Uni tizim holiga keltirib modellashtirish, uning tuzilmasini tashkil qiluvchi har bir bo'g'ini mexanizmini harakatlantiruvchi kuch va ijtimoiy pedagogik omillar muayyan ruhiy-

fiziologik, iqtisodiy va madaniy shart-sharoitlar yaratish va uni ilmiy asosda boshqarish alohida ilmiy izlanishlarni talab etadi.

Hozirda bu jarayon pedagog olimlar (H. Abdukarimov, H. Abdurazzoqov, A. Jumaev, O‘. Tolipov va boshqalar) tomonidan alohida tadqiqot ob’ekti ko‘rinishida o‘rganib kelinmoqda.

Ushbu jarayonning mohiyati bo‘lajak o‘qituvchilardagi ijtimoiy faollikni aniqlash, uni maqsadli yo‘naltirish va tajriba-sinov asosida uning natijalarini ilmiy asoslab ko‘rsatish hamda tegishli tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

Ijtimoiy faol yoshlarni aniqlash, ulardagi intellekt ko‘rsatgichlarni maxsus metodika asosida darajalarga ajratib o‘rganish, shu bilan birga ayrim noyob qobiliyatga ega bo‘lgan matematik, rassomlik, konstruktiv, kreativ, shoirlik, voizlik va boshqa) talabalar faoliyatini ilmiy asosda o‘rganish bo‘yicha Guliston davlat universitetining pedagog va psixolog olimlari (H. Abdukarimov, Sh.Usmonova va boshqalar) faoliyatini ko‘rsatib o‘tish

mumkin. Olib borilayotgan ilmiy izlanishlar negizida talaba shaxsining kasbiy va o'z-o'zini boshqarish jarayoni va shu asosda ta'lim-tarbiya sifatini yanada takomillashtirish turadi.

Mavzu yuzasidan savollar

1. Tarbiya va o'z-o'zini tarbiyalashning uyg'unligini tushuntiring.
2. O'z-o'zini tarbiyalash va uning mohiyatini asoslang.
3. O'z-o'zini tarbiyalashning metod va usullarini izohlang.
4. O'z-o'zini tarbiyalashning o'zaro izchilligi va uyg'unligini ko'rsating.
5. Kasbiy o'z-o'zini tarbiyalashning maqsad va vazifalarini tushuntiring.
6. Ijtimoiy faol va iqtidorli talabalar faoliyatini o'rganishning mazmun-mohiyatini izohlang.

Mustaqil ta'limga qaratilgan savollar

1. "O'z-o'zini tarbiyalash va kasbiy o'z-o'zini tarbiyalashning mohiyati" mavzusidagi texnologik xaritani ishleng.
2. Ijtimoiy faol va iqtidorli talabalarni aniqlovchi ilmiy-tadqiqot metodlarini ko'rsating.
3. Sotsiometriya metodi va undan foydalanish metodikasini ishlab chiqing.
4. Ushbu mavzuga kvalimetriya metodini tatbiq etish yo'l-yo'riqlarini asoslab bering.
5. "Kasbiy o'z-o'zini tarbiyalash" mavzusida referat tayyorlang.

Asosiy adabiyotlar.

1. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat – engilmas kuch. – T.: Ma'naviyat, 2008.-176 b.
2. Abdulla Avloniy. Turkiy guliston yoxud axloq. – T.: O'qituvchi, 1992. – 160 b.
3. Ibragimov X.I., Abdullaeva Sh.A. Pedagogika. O'quv qo'llanma. – T.: Fan, 2005. – 268 b.

Qo'shimcha adabiyotlar

1. Elkanov S.B. Osnovo' professionalnogo samovospitaniya buduhego uchitelya: uchebno posobiya. – M.: Prosvehenie, 1989. – 189 s.

2. Ruvinskiy L.I., Saloveva A.E. Psixologiya samovospitaniya. – M.: Prosvechenie, 1982.- 143 s.
3. Taychinov M.G. Vospitaniya i samovospitaniya shkolnikov: kniga dlya uchitelya. – M.: Prosvechenie, 1982. – 160 s.

11-MAVZU. O'QITUVCHINING OTA-ONALAR BILAN ISHLASH

REJA:

1. Oilada bola tarbiyalashning ilmiy-pedagogik asoslari.
2. O'qituvchining ota-onalar bilan bola tarbiyasida hamkorlik qilish yo'llari.
3. Jamoatchilik va ota-onalarni bolalar jamoalari bilan tarbiyaviy ishlarga jalb etish.

Mavzuga oid tayanch iboralar va tushunchalar.

Xalq pedagogikasi, oila yili, milliy tarbiya, xalq universitetlari, ota-onalar lektoriysi, ota-onalar majlisi, ota-onalar qo'mitasi, «bir bolaga etti mahalla – ota-ona», mahalla tarbiyasi, ijtimoiy muhit, oila etikasi, oilada ruhiy holat.

Mavzuga oid muammolar:

1. Maktab va oila o'rtasida, o'qituvchilar va ota-onalar o'rtasida hamkorlik bo'lishi zarur. Bu bola ta'lim-tarbiyasining samaradorligini oshiradi. Bunday hamkorlikning qanday shakllari va usullarini bilasiz?. Siz eng samarali deb qaysilarini hisoblaysiz?
2. O'qituvchilarning ta'lim-tarbiyasini takomillashtirish maqsadida o'qituvchining o'quvchi uyiga borishi, yoki ota-onalari maktabga taklif etilishi mumkin. Qanday hollarda o'qituvchining o'quvchi uyiga borishi, bunda o'zini qanday holatda tutishi, muloqotning qaysi usullaridan foydalanishi to'g'ri deb sanaysiz?. Qachon ota-onaning maktabga chaqirilgani ma'qul bo'ladi?

3. Ota-onalar kengashi yig'ilishida bir-biri bilan chiqisha olmaydigan ikki o'quvchining ota-onalari urishib qolishdi. Ota-onalar kengashi ikki tarafga bo'lindi, bir-birlarini qoralashdi. Sinf rahbari vaziyatni o'nglash uchun nima qilishi kerak?

1-savol bo'yicha dars maqsadi:

Oilada bola tarbiyalashning ilmiy-pedagogik asoslarini tushuntirish. Xalq pedagogikasi namunalarida, islom ta'limotida, oilada, bolaga tarbiya berishning mohiyati qanday ifodalanganligi izohlanadi.

Yoshlarda ota-onalariga, tug'ishganlariga mehr-muhabbatli bo'lish hissi shakllantiriladi. O'z oilasi, mahallasi, mahalladoshlarini hurmat qilishga odatlantirish.

Identiv o'quv maqsadlari:

1. Oilada bola tarbiyalashning ilmiy pedagogik asoslarini so'zlab beradi.
2. Oilaning milliy tarbiya berishdagi va yoshlarni komil insonlarga aylantirishdagi o'rnini ajratib ko'rsatadi.
3. Xalq pedagogikasi namunalari va islom ta'limotida oilaning bola tarbiyasidagi ahamiyatini izohlaydi.

1-savol bayoni:

Oila paydo bo'lganga qadar bola tarbiyasi ijtimoiy tarzda amalga oshiriladi. Bola qabila yoki urug'ning a'zosi sanalib, shu jamoaning ehtiyoji va an'analari asosida ko'pchilik tomonidan tarbiyalangan. Inson ongli hayotining ma'lum bir bosqichida oila paydo bo'lgan. Oila – er va ayolning birgalikda yashash, o'zaro muhabbat ko'rsatish, nasl qoldirish, farzand tarbiyalash va jamiyatning bir bo'lagi sifatida faoliyat yuritish maqsadida tuziladigan ittifoqidir. Oilaning paydo bo'lishi yoshlarga tarbiya berishda inqilobiy o'zgarishlarni keltirib chiqardi. Ijtimoiy tarbiyaga oila tarbiyasi qo'shildi. Sekin-asta tajriba to'plandi. Ayrim olimlar bu tajribalarni umumlashtirib, oilada bola tarbiyalashning nazariy asoslarini ishlab chiqishga harakat qildilar.

Jamiyatimizda yuz berayotgan hayotiy o'zgarishlar, istiqbollar nuqtai-nazaridan kelib chiqib, bola tarbiyasida oilaning vazifalarini quyidagicha ifodalash mumkin:

- oilada sog'lom muhit bo'lishi, milliy ruh va o'zbekona turmush tarzini hisobga olish, farzandlar uchun ota-ona har tomonlama o'rnak bo'la olishi, farzandda ota-onasiga, vataniga muhabbat tuyg'usini shakllantirish, o'zaro g'amxo'r bo'lish;
- oilada huquqiy tarbiyani yaxshilash;
- farzandlarga chuqur dunyoviy bilim asoslarini berish, ma'rifiy va ma'naviy, madaniyatli bo'lib etishishlarini ta'minlash;
- bolalar bo'sh vaqtlarini pedagogik nuqtai nazardan kelib chiqib, unumli tashkil qilish;
- farzandlarda mavjud bo'lgan iste'dod kurtaklarini rivojlantirish uchun zarur sharoitlar yaratish;

Ota-onalar o'zlarining pedagogik va psixologik bilimlarini doimo oshirib borishga mas'uldirlar.

Ota-onaning farzand oldidagi burchi o'zbekona ta'bir bilan aytganda, quyidagicha ifodalanadi: farzandga yaxshi nom qo'yish, yaxshi muallim qo'liga topshirib savodini chiqarish, ilimli, kasb-hunarli, boshini ikki va uyli-joyli qilishdan iboratdir.

Nazorat savollari:

- 1.Oila - davlat va jamiyatning bir bo'lagi sifatida bola tarbiyasiga mas'uldir. Unda ota va onaning tarbiyaviy ta'siri alohida ahamiyatga ega. Sizningcha bola tarbiyasida qaysi birining roli ustun turadi?
- 2.Inson hayotining dastlabki davrlarida yoshlarga tarbiya qanday berilgan?
- 3.Islom ta'limotida oilada bolalarga tarbiya berish haqidagi fikrlardan namunalar keltiring va ularni pedagogik nuqtai nazardan tahlil qiling.
- 4.Janob paygambarimizning (SAV) "Yaxshilikni onangga qil, yana onangga, yana onangga qil, keyin otangga" hadislarini sharhlab bering.

5. Yoshlarning komil insonlar bo'lib shakllanishlarida oila, maktab, jamoatchilik hamkorligini yozma bayon eting.

2-savol bo'yicha darsning maqsadi:

Bola tarbiyasida o'qituvchi va ota-onalar hamkorligi muhim pedagogik muammo ekanligi, bunda o'qituvchining mahorati katta ahamiyatga egaligini talabalar ongiga etkazish. Talabalarda ota-onalar bilan bola tarbiyasiga doir tadbirlar o'tkazish ko'nikmalarini hosil qilish.

Talabalarining olgan nazariy bilimlarini amaliyotga tatbiq etishga yo'naltirish.

Identiv o'quv maqsadlari:

1. O'qituvchining ota-onalar bilan bola tarbiyasida hamkorlik qilish haqidagi bilimlarini so'zlab beradi.
2. Hamkorlik qilishning usullari, shakllari va vositalaridagi farqini ajratadi.
3. O'qituvchining ota-onalar bilan hamkorlik qilishi bo'yicha tadbirning rejasi va mazmunini ishlab chiqadi.

2-savol bayoni:

O'qituvchi va ota-onalar bolalarning asosiy tarbiyachilari hisoblanadi. SHu sababli tarbiya ishlarining samaradorligi ko'p jihatdan pedagogning ota-onalar bilan ishlash ko'nikmalari, ular bilan umumiy til topa bilishi, ularning yordami va qo'llab quvvatlashiga bog'liqdir.

O'qituvchining ota-onalar bilan ishlash usullari va shakllari xilma-xildir. Bular ota-onalar umumiy yig'ilishlarini o'tkazish, ota-onalar guruhida va individual suhbatlar tashkil etish, ota-onalarni bolalar bilan bevosita ishlashga jalb qilish, ota-onalar orasida pedagogik bilimlarni keng targ'ibot qilish va boshqalar. O'qituvchi shuni bilishi kerakki, bu ko'p usul va shakllar hamma vaqt muvaffaqiyatlarga olib kelavermaydi. Tarbiyaviy faoliyatning mazmuni va usullari qanday bo'lishidan kat'iy nazar, ota-onalar va o'qituvchi o'rtasida o'rnatiladigan munosabat usuli asosan etakchi hisoblanadi.

Nazorat savollari:

1. O'qituvchining o'quvchi haqidagi fikr-mulohazalari qanday ifodalanishi maqsadga muvofik bo'ladi?
2. Bolada o'z kuchi va imkoniyatiga ishonch hosil qildirishda kimning roli ustun bo'ladi?
3. O'z hayotiy tajribangiz asosida ota-onalar bilan o'qituvchilaringizning sizning o'qishingiz va odob axloqingizni yaxshilash uchun qilgan ishlarini pedagogik nuqtai nazardan izohlang.
4. O'qituvchining bola tarbiyasi haqidagi bilimlari ota-onalarga qanday usullarda berilganligini ma'qullaysiz?
5. O'qituvchining ota-onalar bilan hamkorlik qilishining aniq bir rejasini, tadbirini tuzing va mazmunini ishlab chiqing.

Jamiyatimizda yuz berayotgan hayotiy o'zgarishlar, istiqbollar nuqtai-nazaridan kelib chiqib, bola tarbiyasida oilaning vazifalarini quyidagicha ifodalash mumkin:

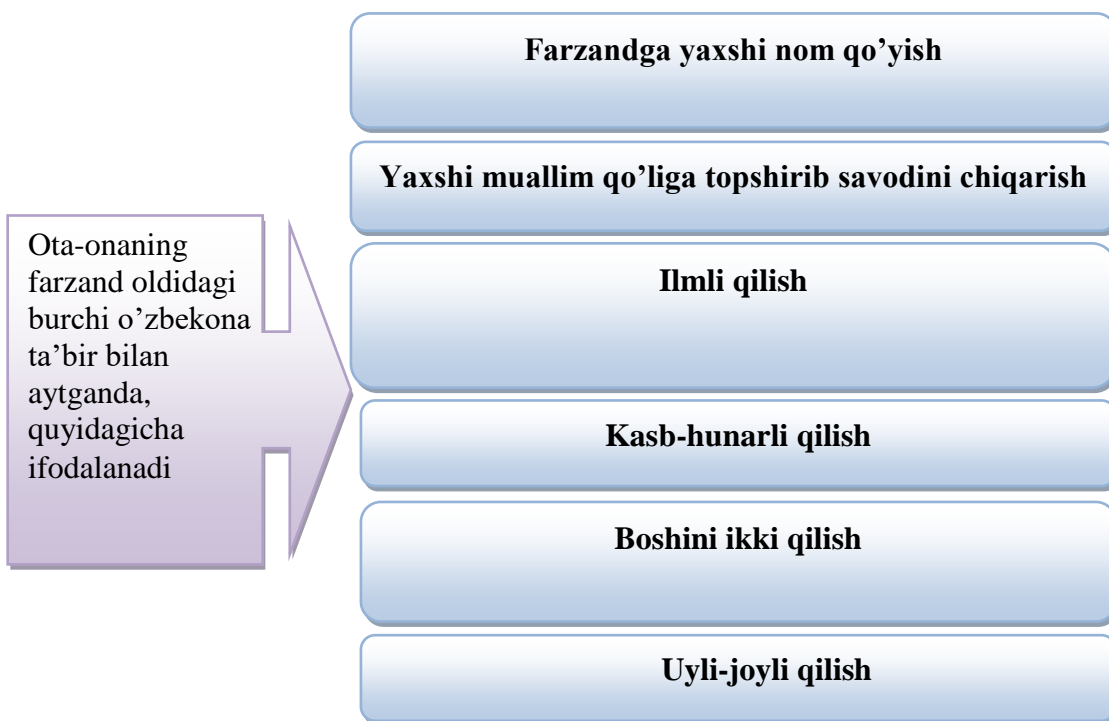
Oilada huquqiy tarbiyani yaxshilash

Farzandlarga chuqur dunyoviy bilim asoslarini berish, ma'rifiy va ma'naviy, madaniyatli bo'lib etishishlarini ta'minlash

Bolalar bo'sh vaqtlarini pedagogik nuqtai nazardan kelib chiqib, unumli tashkil qilish

Farzandlarda mavjud bo'lgan iste'dod kurtaklarini rivojlantirish uchun zarur sharoitlar yaratish

Oilada sog'lom muhit bo'lishi, milliy ruh va o'zbekona turmush tarzini hisobga olish, farzandlar uchun ota-ona har tomonlama o'rnak bo'la olishi, farzandda ota-onasiga, vataniga muhabbat tuyg'usini shakllantirish, o'zaro g'amxo'r bo'lish

3-savol bo'yicha darsning maqsadi:

Bola tarbiyasida jamoatchilik ta'sirini talabalarga tushuntirish. Ota-onalarning bolalar jamoasida tarbiyaviy ishlarni amalga oshirishdagi ishtirokini bayon etish.

Jamoatchilik orasida o'zlarini yaxshi tutishga odatlantirish.

Identiv o'quv maqsadlari:

1. Jamoatchilik, mahalla va turar joylarning yoshlar tarbiyasiga ta'sirini izohlaydi.
2. O'quvchilar jamoalarida tarbiyaviy ishlarni tashkil etishda ota-onalarning ishtiroklarini tahlil etadi.
3. O'qituvchining ota-onalar va jamoatchilik bilan tarbiyaviy tadbirlarini o'tkazishiga metodik yordam ko'rsatishlarini dalillab boradi.

3-savolning bayoni:

O'qituvchi mahoratining nozik tomonlaridan biri ota-onalar va jamoatchilikning yoshlar tarbiyasiga ta'sirini kuchaytirish hisoblanadi.

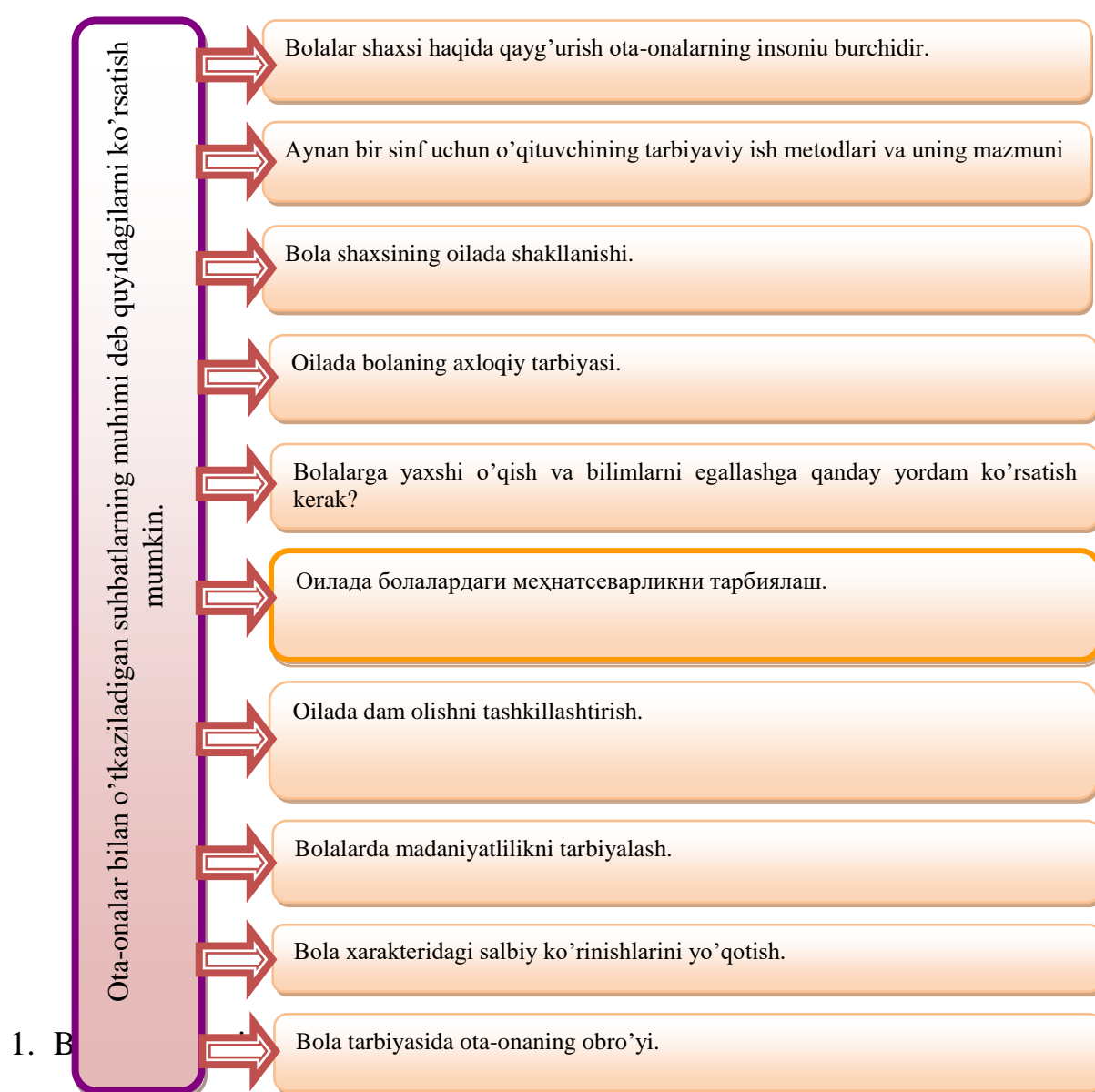
Jamoatchilik yoshlarning tarbiyasiga turlicha ta'sir etishi mumkin. Agar jamoat joylarida, ota-ona va maktab o'qituvchisining nazoratidan tashqarida

bo'lgan bolaga atrof-muhitdagilar befarq qarasa, ularda ayrim salbiy odatlar paydo bo'lishi kuzatiladi. Ayniqsa, boshqarilmaydigan, noformal jamoat to'planmalarida yoshlarda turli odob-ahloq qoidalarining buzilish hollari kuzatiladi. CHEkish, ichish, giyohvandlik, o'g'rilik va boshqa illatlarga duch keladilar. Ba'zan beixtiyor ularga qo'shilib qolish hollari uchraydi.

O'qituvchining ota-onalar bilan suhbatlari.

Ota-onalar yig'ilishlarida pedagogik mavzularga bag'ishlangan suhbatlarni doim o'tkazib turish maqsadga muvafiqdir. Ota-onalarni ma'lumotli qilib, ularni pedagogik madaniyatini oshiradi.

Ota-onalar bilan o'tkaziladigan suhbatlarning muhimi deb quyidagilarni ko'rsatish mumkin.

2. Aynan bir sinf uchun o'qituvchining tarbiyaviy ish metodlari va uning mazmuni.
3. Bola shaxsining oilada shakllanishi.
4. Oilada bolaning axloqiy tarbiyasi.
5. Bolalarga yaxshi o'qish va bilimlarni egallashga qanday yordam ko'rsatish kerak?
6. Oilada bolalardagi mehnatsevarlikni tarbiyalash.
7. Oilada dam olishni tashkil etish.
8. Bolalarda madaniyatlilikni tarbiyalash.
9. Bola xarakteridagi salbiy ko'rinishlarini yo'qotish.
10. Bola tarbiyasida ota-onaning obro'yi.

Nazorat savollari:

1. Boshqarilmaydigan, noformal jamoalarning yoshlarga salbiy ta'sirining oldini olish uchun qanday yo'l tutish zarur deb hisoblaysiz?
2. Mahalla va turar joylarning yoshlar tarbiyasiga ijobiy ta'sir ko'rsatish imkoniyatlarini misollar bilan izohlang.
3. «Bir bolaga etti mahalla ota-ona» maqolini qanday tushunasiz?
4. Ota-onalar bilan bola tarbiyasi haqida suhbatlar uyushtirishning dolzarb muammolari va ularni o'tkazish metodikasini yozma bayon eting.
5. Ota-onalarni pedagogik-psixologik bilimlar bilan qurollantirish yo'llari va shakllarini tushuntirib bering.

Mustaqil ish topshiriqlari:

1. Oila pedagogikasining ilmiy asoslari bilan tanishib chiqish.
2. SHarq allomalarining oilada bola tarbiyasi haqidagi qarashlarini o'rganish.
3. Oilaviy munosabatlar psixologiyasini o'rganish.
4. Ibratli, baxtli-saodatli oilalarning tajribalarini o'rganish va tahlil qilish.

Mavzu bo'yicha asosiy xulosalar:

1. Ota-onaning farzand oldidagi burchi o'zbekona ta'bir bilan aytganda, quyidagicha ifodalanadi: farzandga yaxshi nom qo'yish, yaxshi muallim qo'liga topshirib savodini chiqarish, ilimli, kasb-hunarli, boshini ikki va uyli-joyli qilishdan iboratdir.
2. O'qituvchi va ota-onalar bolalarning asosiy tarbiyachilari hisoblanadi. SHu sababli tarbiya ishlarining samaradorligi ko'p jihatdan pedagogning ota-onalar bilan ishlash ko'nikmalari, ular bilan umumiy til topa bilishi, ularning yordami va qo'llab quvvatlashiga bog'liqdir.
3. O'qituvchi mahoratining nozik tomonlaridan biri ota-onalar va jamoatchilikning yoshlar tarbiyasiga ta'sirini kuchaytirish hisoblanadi.

Mavzuga oid adabiyotlar ro'yxati:

1. Azarov Yu. Semeynaya pedagogika. M., 1986. 26-28 b.
2. Mo'minjonov T. YOshlar tarbiyasida maktab, oila va jamoatchilikning hamkorligi. T., 1966. 10-26 betlar

Qo'shimcha adabiyotlar:

1. Munavvarov A. Oila pedagogikasi. T. 1994. 23-34 betlar
2. Ochil.S. Mustaqillik mafkurasi va tarbiya asoslari. T. 1954. 32-43 betlar.

12-MAVZU. ILG'OR PEDAGOGIK TAJRIBANI TO'PLASH VA OMMALASHTIRISH TIZIMI

REJA:

1. Ilg'or pedagogik tajribalarni o'rganish, umumlashtirish va ommalashtirishning mohiyati.
2. Ilg'or pedagogik tajribalarning asosiy funksiyalari.
3. Ilg'or pedagogik tajribalarning tatbiqi.

Darsning maqsadi: O'quv materiali va ilmiy-nazariy materiallarni o'qituvchining kasbiy faoliyatiga asoslangan holda pedagogik tajriba

ko‘rinishida tizim holiga keltirish; ilg‘or pedagogik tajribani o‘quvchi-yoshlarda aqliy va ma‘naviy fazilatlarni shakllantirishdagi o‘rnini aniqlash; ilg‘or pedagogik tajribani ilmiy-uslubiy asosda o‘rganish, umumlashtirish va amalda tatbiq etishning shaxs kamolotidagi mavqeiini ko‘rsatish.

Mavzuga oid tayanch iboralar va tushunchalar: ilg‘or pedagogik tajriba, o‘rganish, to‘plash, tizim holiga keltirish, nazariya, amaliyot, prinsip.

Darsning yangiligi - ilg‘or pedagogik tajribalarni o‘rganish, umumlashtirish va ommalashtirishga qaratilgan nazariy va amaliy ma‘lumotlar toifalashgan yondashuv asosida izohlab berilgan.

Pedagogik nazariya va amaliyotning birligini ta‘min etish bugungi kunda tobora dolzarb vazifaga aylanib bormoqda. Bu jarayon didaktik prinsip sifatida ta‘lim-tarbiyaning barcha jabhalarini qamrab oladi. Avvalo nazariya va amaliyotning birligi prinsipi DTS va o‘quv dasturlarida qat‘iy belgilanib, ta‘lim mazmuni va xarakteriga bog‘liq ravishda amalga oshiriladi. Ilmiy bilimlarni puxta egallash va uni amalga tatbiq etishni o‘z ichiga oladi.

Nazariya va amaliyotning birligi prinsipi izchil ravishda “Ilg‘or pedagogik tajribani to‘plash va ommalashtirish prinsipi bilan bog‘lanib ketadi. Ushbu prinsipning mohiyatidan kelib chiqib, “fan – amaliyotga” qoidasiga muvofiq ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqish muhim ahamiyat kasb etadi.

Har qanday ilmiy muammoning hal etilishi amaliyotning yaxshilanishiga qaratiladi. SHunga ko‘ra ilg‘or pedagogik tajribalarni o‘rganish o‘z-o‘zidan shunchaki shaxsiy tajribani o‘rganish bo‘lmay, bu jarayon o‘qituvchidan alohida ijodiy tajriba va ilmiy-pedagogik tayyorgarlikni talab etadi. Shu o‘rinda “ilg‘or tajriba” bilan “bunyodkorlik tajribasi”ni bir-biridan farqlash lozim. Ilg‘or tajribada o‘qituvchi yangi narsani yaratmaydi , innovatsion xarakterdagi materialni ya‘ni qo‘lga kiritilgan bor yangilikni samarali ravishda tatbiq etadi. SHu asosda ilg‘or tajribani o‘qituvchi izchil ravishda o‘rganib qo‘llay olishi, uni asta-sekin shu tajribaning sohibiga aylantiradi. Chunki bu jarayonda shaxsiy pedagogik tajriba bilan ijodiy yondashuv uyg‘unlashib ketadi. Demak, shu tajribani qo‘llamagan va bilmagan

mutaxassislar uchun bu jarayon ilg'or pedagogik tajriba ko'rinishida e'tirof etiladi.

Bunyodkorlik (novatorlik) tajribasida muallif o'zining ilmiy asoslangan ijodiy mahsulotini o'zi amalda sinab ko'rib, pedagogik omma hukmiga taqdimnoma ko'rinishida tavsiya etadi. Uning innovatsion mohiyati atroflicha tahlil etiladi. Tajriba-sinov natijalaridagi ko'rsatkichlar, dinamik o'sishlar va undan kelib chiqqan kafolatli natija oddiy, kundalik jarayonda amalga oshirilayotgan tajribalar bilan qiyoslanadi. Muallif tomonidan ishlab chiqilgan tavsiyalarning samaradorligiga asosiy e'tibor qaratiladi. Demak, har ikkala tajriba turi ham o'zining yo'nalishi va mazmun-mohiyatiga qarab innovatsion pedagogik tajribalar ko'rinishida e'tirof etiladi.

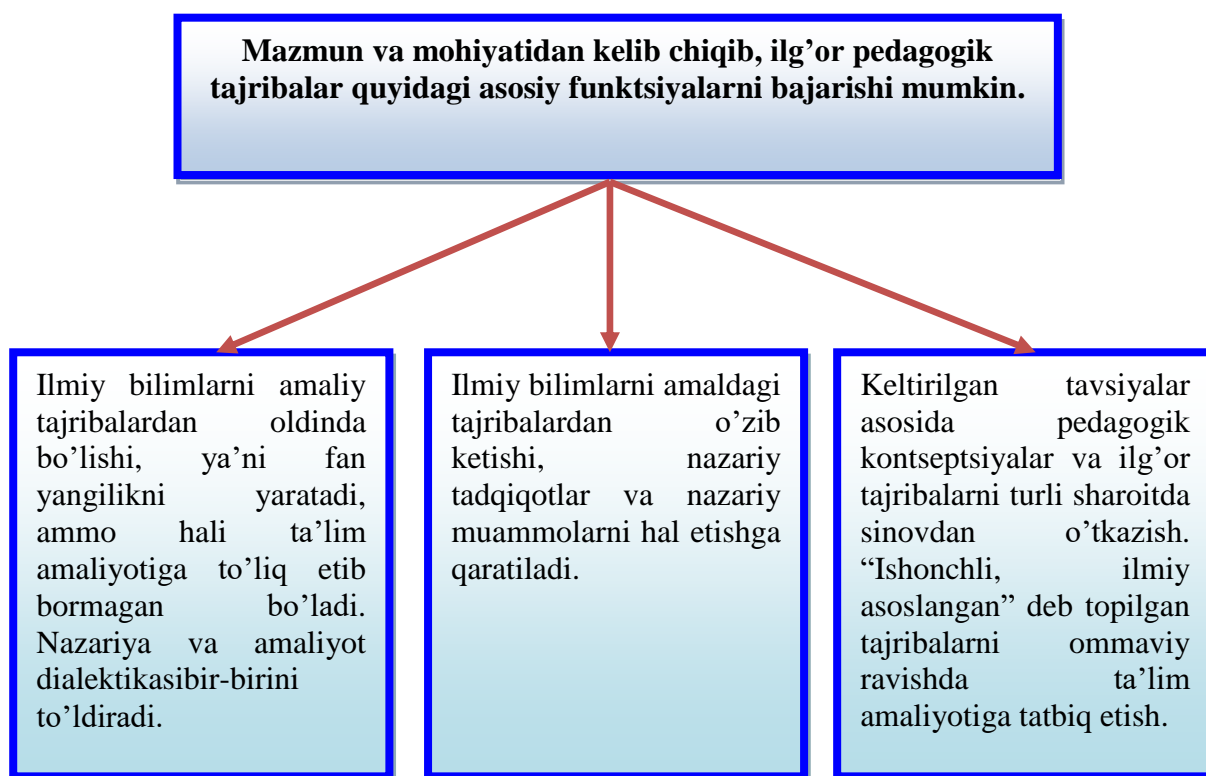
Ilg'or pedagogik tajribalarni o'rganishda quyidagi jihatlarga e'tibor qaratish talab etiladi:

- umumnazariy tadqiqotni pedagogik turkum fanlarning qaysi yo'nalishlariga taalluqli ekanligi: tarbiya nazariyasi, didaktika, ijtimoiy pedagogika va boshqalar;
- alohida mavzular yo'nalishi bo'yicha;
- tavsiyalar (yoki tavsiyalarni amalga tatbiqi bo'yicha).

Mazmun va mohiyatidan kelib chiqib, ilg'or pedagogik tajribalar quyidagi asosiy funksiyalarni bajarishi mumkin.

1. Ilmiy bilimlarni amaliy tajribalardan oldinda bo'lishi, ya'ni fan yangilikni yaratadi, ammo hali ta'lim amaliyotiga to'liq etib bormagan bo'ladi. Pedagogik nazariya va amaliyot dialektikasi bir-birini to'ldirib, nazariya bilan amaliyotning birligi prinsipiga asoslanishi lozim.
2. Ilmiy bilimlarni amaldagi tajribalardan o'zib ketishi, nazariy tadqiqotlar va nazariy muammolarni hal etishga qaratiladi.
3. Keltirilgan tavsiyalar asosida pedagogik konsepsiyalar va ilg'or tajribalarni turli sharoitda sinovdan o'tkazish. "Ishonchli, ilmiy asoslangan", deb topilgan tajribalarni ommaviy ravishda ta'lim amaliyotiga tatbiq etish.

Ko'plab maktab rahbarlari, o'qituvchilar va o'zining metodik tajribalariga ega bo'lgan o'qituvchilarni ham ilg'or pedagogik tajribalarni o'rganish va kasbiy pedagogik faoliyatlariga tatbiq etish masalasi bo'yicha etarlicha tayyor deb bo'lmaydi. Chunki aksariyat o'qituvchilar pedagogik tadqiqot natijalari bilan tanishib borish imkoniyatiga ega emaslar. To'g'ri, bugungi globallashuv davriga xos axborot texnologiyasi rivoji, jumladan internet imkoniyatlari hamda masofaviy ta'lim tobora ommaviy tus olmoqda. Ammo yuqorida ta'kidlanganidek, pedagogik tadqiqotlar natijalari, ilmiy-amaliy tavsiyalar cheklangan doirada qolib kelmoqda. Qolaversa, pedagogik tadqiqotlar maktab ta'limi amaliyotidagi muammolarni to'liq qamrab olish imkoniyatiga ega bo'lolgan emas.

Shunday bo'lsada, innovatsion texnologiyalar tatbiqiga bo'lgan qiziqish kun sayin ortib bormoqda. Ayniqsa ilg'or pedagogik tajribalar mazmunida interfaol metodlar tatbiqini keng qamrovda qo'llanilishi ilg'or pedagogik tajribalarni ommalashtirish omiliga aylanib bormoqda.

Bundan tashqari, ta'lim yo'nalishida chop etilayotgan ilmiy va metodik nashrlardan "Ta'lim muammolari", "Xalq ta'limi", "Uzluksiz ta'lim", "Maktab va hayot" jurnallari, Xorij nashrlaridan "Pedagogika", "Innovatsii v obrazovanii", "Мир образование в мире" kabi jurnallarda, televizion ko'rsatuvlarda ilg'or innovatsion tajribalar berib borilmoqda. Joylarda tashkil topgan axborot resurs markazlarining imkoniyatlari tobora kengayib borayotgani kuzatildi.

Ilg'or innovatsion pedagogik tajribalar ko'rinishida elektron darslik, elektron qo'llanma va boshqa elektron nashrlarga talabning kuchayib borayotganligi ilm-fan taraqqiyotini yana chuqur egallash uchun yaratilayotgan qulay imkoniyatlardir. Ilg'or pedagogik tajriba ko'rinishida

ommalashib kelayotgan elektron adabiyotlar va ularning tatbiqi davr talabi hisoblanadi.

Ilg'or pedagogik tajribalarni aniqlash o'qituvchining darslarini kuzatish va tahlil etish jarayonida ma'lum bo'ladi. So'ngi yillarda ochiq darslarni rejalashtirish o'qituvchi uchun shart bo'lgan me'yorga aylanib bormoqda. SHunga ko'ra har bir o'qituvchi mutaxassis sifatida, o'z sohasining malakali va bilimdon fidoyisi sifatida ilmiy asoslangan dars tahlili va uning metodikasini bilmog'i lozim. Dars tahlillari jarayonida o'qituvchi tomonidan ko'tarib chiqilgan yangiliklar, yangicha yondashuvlar, innovatsion metodlar tatbiqi va uning samaradorligiga ko'ra ta'lim mazmunidagi ijobiy o'zgarishlarga qarab ilg'or pedagogik tajriba umumlashtiriladi va ommalashtiriladi.

Ochiq darslar mobaynida eng yuqori ball olib, yuqoridagi talablar bo'yicha o'qituvchining alohida ko'rsatgichlari tahlil etiladi. (Ochiq darslar kuzatuvi va tahlili metodikasi ilova etildi).

Ilg'or pedagogik tajribalarni aniqlash va ommalashtirish o'ziga xos mahorat maktabini yaratadi. Bunda "uztoz-shogird" tizimi shakllanadi. Endi tetapoya bo'lib, maktab ostonasini hatlab o'tayotgan yosh mutaxassislarni mahorat maktabidan bahramand bo'lishi, ijtimoiy faol va malakali raqobatbardosh pedagog kadrlar tayyorlashning asosiy omili hisoblanadi.

Umumiy xulosa va tavsiyalar

1. Ta'lim sifati va samaradorligini oshirishga erishishning asosiy omili ilg'or pedagogik tajribalarni aniqlab, uni ommalashtirishdan iborat. Buning uchun zamonaviy pedagogik va axborot texnologiyalarini ta'lim jarayoniga tatbiq etishda ilmiy-ijodiy yondashuvlar muhim ahamiyat kasb etadi.
2. O'quvchilarni faol o'zlashtirishga yo'llaydigan zamonaviy ko'rgazmali vositalardan unumli foydalanish: monitor, kodoskop asosida rebus, krassvord, rangli jadval va sxemalar, masala va mashqlar, maqol va matallar, she'r hamda topishmoqlar, geometrik figuralar, shartli belgilar, rivoyatlar, ilmiy pedagogik tavsiyalarni namoyish etish, qisqa vaqtda interfaol metodlar

yordamida o'quvchini topqirlikga, fikrlashga, tadqiq etishga chorlaydigan va ilhomlantiradigan vaziyatlarni vujudga keltirish talab etiladi.

3. Nazorat topshiriqlarini bosqichli ravishda o'quvchilarni individual-ruhiy xususiyatlarini hisobga olgan holda berish, ularda qobiliyatlarini shakllantirishga mas'uliyat bilan qarash lozim.

4. Integrativ yondashuv asosida o'quvchining ilmiy dunyoqarashini boyitib borishga erishish, shu asosida yangi ma'lumotlar bankini hosil qilishga oid uzluksiz metodik xizmatni amalga oshirish bilan ta'lim samaradorligiga erishish talab etiladi.

5. Har bir ta'lim muassasasida o'qituvchining ijodiy qobiliyatini oshirib borishi, o'z ustida ishlash uchun tegishli shart-sharoitlar yaratish bilan birga ilg'or pedagogik tajribalarni tizimli rag'batlantirishni amalga oshirish lozim.

Mustaqil ta'limga oid savollar

1. "Ilg'or pedagogik tajribalarni o'rganish va tatbiq etish" mavzusida texnologik xarita tuzib chiqing.

2. "Ilg'or pedagogik tajribalarni o'rganishda interfaol metodlarning o'rni" mavzusida referat tayyorlang.

3. "Innovatsion texnologiyalar: muammo va echimlar" mavzusida seminar-trening o'tkazing.

Asosiy adabiyotlar

1. Ibragimov X.I., Abdullaeva SH.A. Pedagogika. o'quv qo'llanma, - T.: Fan, 2005.- 268 b.

2. Внедрение достижений педагогики в практику школы под. ред. В.Е. Гмурмана. – М.: Педагогика, 1981. – 144 с.

Qo'shimcha adabiyotlar

3. Azizxo'jaeva N.N. Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat. – T.: 2003. – 174 b.

4. Saidahmedov N. Yangi pedagogik texnologiyalar. – T.: Moliya. 2003. – 172 b.
5. G‘afforova T. va boshqalar. Ta’limning ilg‘or texnologiyalari. – Qarshi, Nasaf, 2003. -112 b.

AMALIY MASHG'ULOTLAR:

1-amaliy mashg'ulot: O'qituvchi shaxsi va uning jamiyatda tutgan o'rni

Dars maqsadi: O'qituvchilik kasbining faxrli va mas'uliyatli jihatlarini yoritib berish, o'qituvchilik kasbining ijtimoiy mohiyatini ochib berish, talabalarga pedagogik ko'nikmalarni egallash yo'llarini o'rgatish, pedagogik kasbga qiziqish uyg'otish.

Identiv o'quv maqsadlar:

1. O'qituvchilik kasbining faxri va mas'uliyatli jihatlarini farqlaydi.
2. O'qituvchining kasbiy va shaxsiy sifatlarini taqqoslaydi.
3. Pedagogik ko'nikmalarni o'rganadi va ularning o'qituvchi faoliyatidagi o'rnini tahlil qiladi.

Kerakli jihozlar: darsliklar, o'qituvchilik kasbiga doir materiallar, mahoratli o'qituvchilarning pedagogik faoliyatini ifodalovchi lavhalar, pedagogik faoliyatga doir hujjatlar, ko'rgazmali materiallar.

Ishni bajarish tartibi:

- O'qituvchilik kasbiga doir materiallar bilan tanishib chiqish;
- O'qituvchida bo'lishi lozim bo'lgan anatomo-fiziologik xususiyatlarni aniqlash.
- Pedagogik ko'nikmalarni o'rganish.
- Pedagogik ko'nikmalarni tartibga solish.
- O'qituvchining kasbiy va shaxsiy fazilatlarini aniqlash.
- Mahoratli o'qituvchilarning faoliyatini tahlil qilish.
- O'z faoliyatini ularga qiyoslash.
- Mashg'ulotni yakunlash.

Nazorat savollari:

1. Pedagogik mahoratning tarkibiy qismlarini o'rganib chiqing.
2. Har birining ta'rifini keltiring.

3. Ular o'rtasidagi bog'liqlikni aniqlang.

Adabiyotlar

1. Ochil.S. Mustaqillik mafkurasi va tarbiya asoslari. T. 1954. 23 bet.
2. «Основы педагогического мастерство» под. ред. И.А. Зязуна М. 1989. 12-23 betlar
3. Ruvinskiy L. I «Tarbiyaviy ish metodikasi», T. «O'qituvchi», 1991. 25 bet

2-amaliy mashg'ulot: Pedagogik texnika pedagogik mahoratning tarkibiy qismi sifatida.

Darsning maqsadi: talabalarga pedagogik texnika haqida tushuncha berish, pedagogik texnikani egallash yo'llarini ko'rsatish, pedagogik texnikani shakllantirib borish ko'nikmasini hosil qilish.

Identiv o'quv maqsadi:

1. Pedagogik texnika tushunchasini izohlaydi.
2. Pedagogik texnikaning pedagogik mahoratdagi o'rnini ko'rsatadi.
3. Pedagogik texnikaning tarkibiy qismlarini tartibga soladi.
4. O'z pedagogik texnikasini shakllantirib borish ko'nikmasini sinab ko'radi.

Kerakli jihozlar:

Pedagogik texnikani shakllantirishga doir qo'llanmalar, mimik, pantomimik tasvirlar ifodalangan ko'rgazmali qurollar, video, audio qurilmalar, mahoratli pedagoglar faoliyatini yorituvchi manbalar.

Ishni bajarish tartibi:

- Pedagogik texnika to'g'risidagi manbalarni o'rganish.
- Pedagogik texnikaning tarkibiy qismlarini aniqlash;
- Mahoratli o'qituvchilarning pedagogik texnikani qanchalik egallaganliklarini tahlil qilish;

- Pedagogik texnikaning har bir ko‘nikmalarini rivojlashtirish yuzasidan mashqlar bajarish;
- O‘zida pedagogik texnikaning qay darajada shakllanishini kuzatib borish va unga doir mashqlar o‘tkazish.
- Mashg‘ulotni yakunlash.

Adabiyotlar

1. Верб. М.А. Кутсенко. В.Г. Педагогическая техника. М.1974. 28-32 betlar.
2. “Основы педагогического мастерство” под. ред. И.А. Зязуна М. 1989. 12-23 betlar
3. Muomala treningi. T. «Sahrq»., 1994., 43-45 betlar.
4. Muhiddinov A.G. O‘quv jarayonida nutq faoliyati. T., «O‘qituvchi», 1995, 21 bet.

3-amaliy mashg‘ulot: O‘qituvchining nutq mahorati.

Darsning maqsadi: talabalarga pedagogik nutqning shakllari, nutq mahoratining ahamiyati haqida tushuncha berish, nutq mahoratini egallash yo‘llarini ko‘rsatish, nutq mahoratini shakllantirib borish ko‘nikmasini hosil qilish.

Identiv o‘quv maqsadi:

1. O‘qituvchining nutq mahoratini izohlaydi.
2. O‘qituvchi nutqi xususiyatlarining mazmunini aytib beradi.
3. O‘z nutqi ustida ishlash tartibini tahlil qiladi.

Kerakli jihozlar:

Mahoratli pedagoglarning, notiqnlarning nutqi yozilgan tasmalar, nutq mahoratiga taalluqli qo‘llanmalar, ko‘rgazmli jihozlar, tarqatma materiallar.

Ishni bajarish tartibi:

- O‘qituvchi nutqining xususiyatlarini o‘rganish.
- O‘qituvchi nutqining tarkibiy qismlarini aniqlash.
- Nutqning pedagogik vazifalarini aniqlash.

- O‘z nutqini audio tasmlariga yozib, eshitib ko‘rish.
- O‘z nutqini rivojlantirish ustida ishlash.
- Mashg‘ulotni yakunlash.

Adabiyotlar

1. «Основы педагогического мастерство» под. ред. И.А. Зязуна М. 1989. 12-23 betlar
2. Muomala treningi. T. «SHarq»., 1994. 43-45 betlar.
3. Muhiddinov A.G. O‘quv jarayonida nutq faoliyati. T, «O‘qituvchi», 1995. 21 bet.

4-amaliy mashg‘ulot: Pedagogik muloqot mahorati.

Darsning maqsadi: talabalarga pedagogik muloqot mahoratini tushuntirish, pedagogik muloqot o‘rnata olish ko‘nikmasini hosil qilish, muloqot shakllarini ko‘rsatib berish.

Identiv o‘quv maqsadi:

1. O‘qituvchining muloqot mahoratini izohlaydi.
2. Pedagogik muloqotning turlarini tavsiflaydi.
3. Muloqot uslublarini dalillaydi.

Kerakli jihozlar:

Mahoratli pedagoglarning muloqot uslubi, darslari qayd etilgan tasmlar, pedagogik muloqot mahoratiga taalluqli qo‘llanmalar, ko‘rgazmli jihozlar, tarqatma materiallar.

Ishni bajarish tartibi:

- Pedagogik muloqotning mohiyatini o‘rganish.
- Muloqot o‘rnatish turlarini aniqlash.
- Muloqot uslublarini aniqlash.
- Muloqot turlarining ichidan eng muhimini ajratish.
- Pedagogik muloqotning vazifalarini aniqlash.
- Mahoratli o‘qituvchilarning darslarini kuzatish.
- Yakuniy xulosalar chiqarish.

- Mashg'ulotni yakunlash.

Adabiyotlar

1. Ochil.S. Mustaqillik mafkurasi va tarbiya asoslari. T, 1954, 23 bet.
- 2.«Основы педагогического мастерство» под. ред. И.А. Зязуна М. 1989. 12-23 betlar
3. Muomala treningi. T. «Sharq»., 1994, 43-45 betlar.
4. Marenko I.S. Maktabda tarbiyaviy ishlarni tashkil etish va boshqarish. T.,1978. 25-32 betlar.

5-amaliy mashg'ulot_ Ishontirish va pedagogik ta'sirchanlik.

Dars maqsadi: Talabalarda o'z-o'ziga bo'lgan e'tiqodni mustahkamlash. O'zgalarga pedagogik ta'sir etish ko'nikmalarini hosil qilish.

Identiv o'quv maqsad:

1. Dars jarayonida e'tiqodning ahamiyatini so'zlab beradi.
2. Ta'sirchanlikni oshirish yo'llarini tahlil qiladi.
3. Pedagogik ta'sirchanlik unsurlarini tasniflaydi.

Kerakli jihozlar: O'quv adabiyotlari, ovoz va tasvir ifodalovchi tasmalar, kompyuter, tarqatma materiallar, testlar.

Ishni bajarish tartibi:

- Kuzatuvchanlikni kuchaytiring.
- Biron maqsadga erishmaganingizda uni tahlil qiling. Nima sizga halaqit berganini aniqlang.
- O'zingizning harakatingizni, so'zlaringizni kuzating, oyna oldida mashq qiling.
- Mashg'ulotni yakunlash.

Adabiyotlar

1. «Основы педагогического мастерство» под. ред. I.A. Zyazuna M. 1989. 12-23 betlar

2. L. I. Ruvinskiy «Tarbiyaviy ish metodikasi» T, «O‘qituvchi», 1991, 25 bet.
3. Muomala treningi. T. «SHarq»., 1994, 43-45 betlar.
4. Muhiddinov A.G. O‘quv jarayonida nutq faoliyati. T, «O‘qituvchi», 1995, 21 bet.

6-amaliy mashg‘ulot: O‘qituvchining ta’lim jarayonidagi mahorati.

Dars maqsadi: Sinfda o‘quvchi va o‘qituvchi hamkorligining xususiyatlarini talabalarga tushuntiradi. Talabalarni o‘quvchilar bilan hamkorlik qilishga o‘rgatish orqali pedagoglik kasbiga qiziqish uyg‘otadi.

Identiv o‘quv maqsadlari:

2. Sinfda pedagogik hamkorlik o‘rnatishning xususiyatlarini tushuntiradi.
3. Sinfda pedagogik hamkorlikning mohiyatini asoslab beradi.
4. Zamonaviy darsni tashkil etishga qo‘yiladigan talablarni guruhlashtiradi.

Kerakli jihozlar: Mahoratli pedagoglarning darslari tushirilgan videolavhalar, pedagogik mahoratning mohiyatini ifodalovchi ko‘rgazmali qurollar, o‘quv qo‘llanmalari, kompyuter jamlanmasi.

Ishni bajarish tartibi:

- Sinfda o‘quvchilar bilan pedagogik hamkorlik o‘rnatish yo‘llarini o‘rganib chiqish.
- Ta’limning zamonaviy usul, shakl va vositalarini qo‘llashga ko‘nikma hosil qilish.
- Bir soatlik darsning zamonaviy pedagogik texnologiyalar asosidagi loyihasini ishlab chiqish.

Adabiyotlar:

1. «Основы педагогического мастерство» под. ред. И.А. Зязуна М. 1989. 12-23 betlar.
2. Ruvinskiy L. I. «Tarbiyaviy ish metodikasi» T, «O‘qituvchi», 1991, 25 bet.
3. Muhiddinov A.G. O‘quv jarayonida nutq faoliyati. T, «O‘qituvchi», 1995, 21 bet.

4. Marenko I.S. Maktabda tarbiyaviy ishlarni tashkil etish va boshqarish. T,1978, 25-32 betlar.

7- amaliy mashg'ulot: Tarbiyachilik mahorati.

Dars maqsadi: Tarbiyaviy ishlarni rejalashtirish va tashkil etish ko'nikmasini shakllantirish. Tarbiyachilik faoliyatiga qiziqish uyg'otish.

Identiv o'quv maqsadlari:

1. Tarbiyachilik mahoratining mohiyatini aytib beradi.
2. Tarbiyachilik faoliyatining qirralarini tahlil etadi.
3. Tarbiyachilik qobiliyatini asoslab beradi.

Kerakli jihozlar: Mahoratli pedagoglarning faoliyati aks ettirilgan videolavhalar, pedagogik mahoratning mohiyatini ifodalovchi ko'rgazmali qurollar, o'quv qo'llanmalari, kompyuter jamlanmasi.

Ishni bajarish tartibi:

- Sinfda o'quvchilar bilan pedagogik hamkorlik o'rnatish yo'llarini o'rganib chiqish. Tarbiyachida mavjud bo'ladigan sifatlarni tavsiflash.
- Tarbiyaning zamonaviy usul, shakl va vositalarini qo'llashga ko'nikma hosil qilish. Tarbiyaviy ish rejasi tarkibiy qismlarining mazmunini aniqlash.
- Mashg'ulotni yakunlash.

Adabiyotlar

1. Ochil.S. Mustaqillik mafkurasi va tarbiya asoslari. T, 1954, 23 bet.
2. Ruvinskiy L.I. «Tarbiyaviy ish metodikasi» T, «O'qituvchi», 1991, 25 bet.
3. Muomala treningi. T. «SHarq», 1994, 43-45 betlar.
4. Marenko I.S. Maktabda tarbiyaviy ishlarni tashkil etish va boshqarish. T.,1978. 25-32 betlar.

8-amaliy mashg'ulot: Ota-onalar bilan ishlash mahorati.

Dars maqsadi: ota-onalar bilan ishlash mahoratining ahamiyati izohlanadi, ota-onalar kengashining ishini tahlil etish, jamoatchilik va ota-onalar bilan ishlash ko'nikmasini hosil qilish.

Identiv o'quv maqsadlar:

2. Ota-onalar bilan ishlash mahoratining mohiyatini tushintiradi.
3. Ota-onalar kengashining vazifalarini sharhlaydi.
4. Sinf rahbarining ota-onalar bilan ishlash ko'nikma va malakalarini baholaydi.

Kerakli jihozlar: darslik, o'quv qo'llanmalar, sinf rahbarining ota-onalar bilan ishlash yuzasidan bajarilgan materiallar, allomalarning bola tarbiyasi haqidagi asarlari, maqollar, hikmatlar ifodalangan tarqatma materiallar, kompyuter jamlanmasi.

Mavzu yuzasidan savollar

1. Shaxsiy pedagogik tajriba bilan ilg'or pedagogik tajribani qiyoslab tushuntiring.
2. Ilg'or pedagogik tajribani o'rganish va ommalashtirishning yo'l-yo'riqlarini izohlang.
3. Ilg'or pedagogik tajribalarni o'rganish yuzasidan tavsiyalar ishlab chiqing.
4. Bola tarbiyasida ota-ona, maktab, mahalla va jamoatchilikning hamkorligini yo'lga qo'yishning ilmiy-pedagogik asoslarini yaratish.
5. Ota-onalarni pedagogik-psixologik bilimlar bilan qurollantirish tizimini ishlash.

Ishni bajarish tartibi:

- Ota-onalar bilan hamkorlik qilishning shakllari aniqlanadi.
- Sinf rahbarining ishi bilan tanishib chiqish. YUtuq va kamchiliklariga izoh berish.
- Ota-onalar kengashining ishini o'rganish va tashkil etish tartibi belgilanadi.

- Bola tarbiyasiga doir asarlar bilan tanishib chiqish, ayrim ahamiyatli joylarini muhokama qilish.
- Mashg‘ulotni yakunlash.

Adabiyotlar

1. Ochil.S. Mustaqillik mafkurasi va tarbiya asoslari. T., 1994., 23 bet.
2. Ruvinskiy L. I. «Tarbiyaviy ish metodikasi» T., «O‘qituvchi», 1991., 25 bet.
3. Muomala treningi. T. «SHarq»., 1994., 43-45 betlar.
4. Marenko I.S. Maktabda tarbiyaviy ishlarni tashkil etish va boshqarish. T.,1978., 25-32 betlar.

FAN BO'YICHA MUSTAQIL ISH TOPSHIRIQLARI

1-mustaqil ish mavzusi: Pedagogik texnika pedagogik mahoratning tarkibiy qismi sifatida.

Ish rejasi:

1. Pedagogik texnika tushunchasining mohiyati.
2. Pedagogik texnikaning pedagogik mahoratdagi o'rni.
3. Pedagogik texnikaning tarkibiy qismlari.
4. Pedagogik texnikani shakllantirish ustida ishlash.

Metodik tavsiyalar:

Ishni bajarish jarayonida pedagogik texnikani shakllantirishga doir qo'llanmalar, mimik, pantomimik tasvirlar ifodalangan ko'rgazmali qurollar, video, audio qurilmalar, mahoratli pedagoglar faoliyatini yorituvchi manbalardan foydalanish lozim.

Adabiyotlar

1. Verb. M.A. Kutsenko. V.G. Pedagogicheskaya texnika. M.1974. 28-32 betlar.
2. «Основы педогогического мастерство» под. ред. И.А. Зязуна М. 1989. 12-23 betlar
3. Muomala treningi. T., «Sharq»., 1994., 43-45 betlar.

2-mustaqil ish mavzusi: O'qituvchining nutq mahorati.

Ish rejasi:

1. O'qituvchi nutq mahoratining mohiyati.
2. O'qituvchi nutqining asosiy xususiyatlari.
3. O'z nutqini rivojlantirish ustida mashqlar bajarish.

Metodik tavsiyalar:

Ishni bajarish jarayonida mahoratli pedagoglarning, notiqhlarning nutqi yozilgan tasmalar, nutq mahoratini oshirishga taalluqli qo'llanmalar, ko'rgazmli jihozlar, tarqatma materiallardan foydalanish lozim.

Adabiyotlar

1. «Основы педагогического мастерство», под. ред. И.А. Зязуна М. 1989. 12-23 betlar.
2. Muomala treningi. T., «Sharq», 1994., 43-45 betlar.
3. Muhiddinov A.G. O'quv jarayonida nutq faoliyati. T., «O'qituvchi», 1995. 21 bet.

3- mustaqil ishi mavzusi: O'qituvchining ta'lim jarayonidagi mahorati.

Ish rejasi:

1. Sinf bilan o'zaro hamkorlik o'rnatishda o'qituvchining roli.
2. Zamonaviy darsni tashkil etishga qo'yiladigan talablar.

Metodik tavsiyalar: ishni bajarishda mahoratli pedagoglarning darslari tushirilgan videolavhalar, pedagogik mahoratning mohiyatini ifodalovchi ko'rgazmali qurollar, o'quv qo'llanmalaridan foydalanish, zamonaviy darslarni tashkil etishda kompyuter texnologiyalaridan foydalanish ko'nikmalarini o'zlashtirish, bir soatlik darsning zamonaviy pedagogik texnologiyalar asosidagi loyihasini ishlab chiqish yanada samaraliroq bo'ladi.

Adabiyotlar

1. «Основы педагогического мастерство», под. ред. И.А. Зязуна М. 1989.
2. Ruvinskiy L.I. «Tarbiyaviy ish metodikasi» T., «O'qituvchi», 1991.
3. Azizxo'jaeva N., Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat. T., «O'qituvchi», 2004., 21-28 betlar.
4. Marenko I.S. Maktabda tarbiyaviy ishlarni tashkil etish va boshqarish. T., «O'qituvchi », 1998.

4-mustaqil ish mavzusi: o'qituvchining tarbiyachilik mahorati.

Ish rejasi:

1. Tarbiyachilik mahoratining mohiyati.
2. Tarbiyachilik faoliyatining qirralari.
3. O'qituvchi faoliyatida tarbiyachilik mahoratining o'rni.
4. Tarbiyaviy ishlarni rejalashtirish va o'tkazish yo'llari.

Metodik tavsiyalar: ishni bajarish jarayonida mahoratli pedagoglarning tarbiyachilik faoliyati aks ettirilgan videolavhalar, tarbiyachilik mahoratning mohiyatini ifodalovchi ko'rgazmali qurollar, o'quv qo'llanmalarini, maktabda tarbiyaviy ishlarni tashkil qilish va o'tkazish rejasini o'rganib chiqish, tarbiyaning zamonaviy usul, shakl va vositalarini o'rganish zarur.

Adabiyotlar

1. Ochil.S. Mustaqillik mafkurasi va tarbiya asoslari. T., 1954.
2. Ruvinskiy L. I. «Tarbiyaviy ish metodikasi» T., «O'qituvchi», 1991.
3. Muomala treningi. T., «SHarq»., 1994.
4. Marenko I.S. Maktabda tarbiyaviy ishlarni tashkil etish va boshqarish. T.,1978.

NAZORAT SAVOLLARI:

1-mavzu. Pedagogik mahorat va uning mohiyati.

1. Pedagogik mahorat haqida tushuncha bering.
2. Pedagogik mahorat va uning mohiyatini yoritib bering.
3. Pedagogik faoliyat yuritish omillarini sanab o‘ting.
4. Kasb mahoratining xususiyatlarini ifodalab bering.
5. O‘qituvchilik faoliyatida pedagogik mahoratning tutgan o‘rnini qiyosiy tahlil qiling.
6. Pedagogik mahoratning tarkibiy qismlarini o‘rganib chiqing va ularga ta’rif bering.
7. Pedagogik mahoratning shakllanish bosqichlarini izohlang.
8. Pedagogik mahoratning tarkibiy qimmlarini bir-biri bilan taqqoslang.
9. Pedagogik mahoratning asosiy xususiyatlarini ko‘rsating.
10. Pedagogik kasbining o‘ziga xos mahorat talabining ahamiyati.
  - A. Ta’lim-tarbiya samaradorligini ta’minlaydi.
  - B. O‘quvchilarni har tomonlama tayyorlaydi.
  - V. O‘quvchilarning bilim saviyasini oshiradi.
  - G. Jamiyat talablarini bajaradi.
11. Pedagogik mahorat qanday hosil qilinadi?
  - A. O‘qish, o‘rganish, mashq qilish.
  - B. O‘qish va o‘rganish.
  - V. O‘qish, o‘rganish, mashq qilish, tajriba.
  - G. Tajriba asosida.
12. Bolalarni tushunish bu nima?
  - A. Bolalar pozitsiyasida bo‘lib, ularni tushunish, his tuyg‘usini qadrlash, tashvish va ishlarini jiddiy deb qabul qilish va bu bilan hisoblashishi.
  - B. Bolalarni fikrini qo‘llab-quvvatlash.
  - V. Bolalarni hurmat qilish.

G. Tashvishi va quvonchi bilan hamnafas bo'lish.

13. Pedagogik mahorat nima?

A. Kasbiy ko'nikma va malakalar yig'indisi.

B. Pedagogik mahorat-yuksak darajada pedagogik faoliyat yuritishga o'zini yo'naltira bilishi uchun zarur bo'lgan shaxsiy xususiyatlar yig'indisidir.

V. Kasb bilimdonligi va ularni yoshlarga etkazib berish qobiliyati.

G. Pedagogik texnika. O'zini boshqarish, jamoaga va ayrim o'quvchiga ta'sir ko'rsatish.

2-mavzu. O'qituvchi shaxsi va uning jamiyatda tutgan o'rni.

1. Ulug' allomalar pedagogik mahorat haqida.

2. Pedagoglik kasb sifatida.

3. Pedagogik faoliyatning mohiyati.

4. Pedagogik faoliyat qirralari.

5. Pedagogik faoliyatning mahorat shakllanishiga ta'siri.

6. Tinglovchilar diqqatini jalb etish.

7. Dars berish jarayonida aktyorlik.

8. O'zini erkin tutish, topqirlik, jasorat.

9. Ta'lim-tarbiyani yuksak me'yorda bajarish.

10. Birgalikda ijodiy faoliyat yuritish ko'nikmalarini hosil qilish.

11. O'qituvchining pedagogik jarayonning yaxlitligi uchun mas'ulligi.

O'qituvchilik kasbining faxrli jihatlarini ko'rsatining.

A. Har qanday kasb egasi dastlabki ma'lumotni o'qituvchidan oladi va jamiyat taraqqiyotiga bevosita hissa qo'shadi.

B. Yosh avlodni tarbiyalaydi.

V. O'qituvchining obro'si oshadi.

G. O'qituvchilar uchun davlat tomonidan bir qancha imtiyozlar beriladi.

12. O'qituvchilik kasbining mas'uliyatli jihatini ko'rsating.

A. Har qanday soha egasi o'qituvchi qo'lida saboq oladi.

B. Jamiyat uning qo'lga ishongan holda yosh avlodni topshiradi.

V. O'qituvchilar juda katta yuklama ostida ishlaydilar.

G. Har bir o'qituvchi odobli, vijdonan pok bo'lishi lozim.

13. O'qituvchilik kasbining ijtimoiy mohiyatini aniqlang.

A. Har tomonlama etuk kadrlarni tayyorlash.

B. Jamiya taraqqiyotiga hissa qo'shish.

V. YOsh avlodni har tomonlama kamolga etkazish.

G. Hamma javob to'g'ri.

14. O'qituvchining shaxsiy xususiyatlari ichida etakchi o'rinda turadi

A. Odobi

B. Motivlar.

V. Xushmuomalalik.

G. Kiyinishi.

15. O'qituvchining shaxsiy sifatlarini ko'rsating.

A. Gumanistik va demokratik yo'nalish, jamiyatda o'z fuqarolik burchini anglab etishi, pedagogik kasbi, qiziqishi, ehtiyoji, qobiliyati, bilimi, o'zini tuta bilishi va qiziqishi.

B. Odobi, qobiliyati va bilimi.

V. Bolalarni sevishi va fuqarolik burchini anglab etishi.

G. O'zini tuta bilishi va kiyinishi.

3-mavzu: Pedagogik texnika pedagogik mahoratning tarkibiy qismi sifatida

1. Pedagogik texnika pedagogik mahoratning tarkibiy qismi sifatidaligini izohlang.

2. Pedagogik texnikaning o'qituvchi faoliyatini tashkil qilishdagi ahamiyatini ko'rsating.

1. Pedagogning tashqi qiyofasiga qo'yiladigan talablarni yozma bayon qiling.

2. O'qituvchi hissiyotini boshqarish mahorati haqida tushancha bering.

3. O'qituvchi yuz harakatining ta'sirchanligini tushuntiring.

4. Asabni (jahlni) boshqarish mahoratining mohiyatini ochib bering.

5. Tana va yuz harakatlari uyg'unligini ifodalab bering.

6. Gapirish texnikasining mohiyatini tushuntirib bering.
7. Pedagogik texnikani tarkib toptirish yo‘llarini izohlab bering.
8. Nafas olish turlarini tahlil qiling.
9. O‘qituvchi tashqi va ichki qiyofasini boshqarish mahoratining mohiyatini yoritib.
10. O‘qituvchining kiyinish nafosatini qanday tasavvur qilasiz?
  - A. Moda bo‘yicha.
  - B. O‘ziga mos, oddiy, toza.
  - V. Qimmatbaho, firmali.
  - G. Bezaklari ko‘p.
  - D. Kiyinishga e‘tibor berish shart emas.
11. Kayfiyatingiz buzilganda o‘quvchi bilan qanday munosabatda bo‘lasiz?
  - A. Har doimgidek.
  - B. Dag‘al, qo‘pol.
  - V. O‘quvchi bilan muloqotga kirishmaslikka harakat qilaman.
  - G. O‘zimni boshqara olmayman.
  - D. Ehtiyotkorlik bilan.
12. Boshdagi eng ta’sirchan a’zo qaysi biri deb hisoblaysiz?
  - A. Ko‘z va qosh.
  - B. Og‘iz, burun.
  - V. Yuz, peshona.
  - G. Quloq ,burun.
  - D. Bosh harakati.
13. O‘qituvchi fikrining yo‘nalishini ifodalovchi harakatlarni aniqlang.
  - A. Psixologik harakatlar.
  - B. Tasvirlovchi harakatlar.
  - V. Ma’qullovchi harakatlar.
  - G. Urg‘u beruvchi harakatlar.
  - D. V va G javoblar to‘g‘ri.
14. Gapirish texnikasining xususiyatini aniqlang.

- A. Fikr almashish.
- B. Nafasni rostlash.
- V. Tashqi dunyoga munosabat bildirish.
- G. Axborot berish.
- D. Axborot qabul qilish.

4-mavzu: O'qituvchining nutq mahorati.

1. Pedagogik nutqning mohiyatini yoritish.
  2. Pedagogik nutqning shakllarini tahlil qiling.
  3. Pedagogik nutqning vazifalarini izohlang.
  4. Nutq texnikasining mohiyatini aytib bering.
  5. Nafasning nutqdagi ahamiyatini ko'rsating.
  6. Tovush va uning xususiyatlarini ifodalab bering.
  7. O'qituvchi nutqining xususiyatlarini bayon eting.
  8. O'qituvchi nutqining jozibadorligi nimada?
  9. Nutqdagi kamchiliklarni tuzatish usullarini tahlil qiling.
  10. O'z nutqingizning sofligi, aniqligini tahlil qiling.
  11. O'z nutqini tinglash, nazorat qilish va boshqarish yuzasidan mashqlar bajaring. (Nutq o'stirish mashqlari). Bu mashqlarga izoh bering.
  12. Gapirish texnikasining xususiyatini aniqlang.
- A. Fikr almashish.
  - B. Nafasni rostlash.
  - V. Tashqi dunyoga munosabat bildirish.
  - G. Axborot berish.
  - D. Axborot qabul qilish.
13. Nafasning inson uchun ahamiyati.
- A. Tananing hayotiy faoliyatini ta'minlaydi.
  - B. O'pkaning ishlashi uchun ta'sir etadi.
  - V. Hidni sezishga xizmat qiladi.
  - G. Charchoqning oldini oladi.

D. Jismoniy harakatlarning me'yorini belgilaydi.

5-mavzu. Pedagogik muloqot mahorati.

1. Pedagogik muloqotning asosiy xususiyatlarini bayon qiling.
2. Pedagogik muloqot haqidagi ilmiy – nazariy ta'limotlarni tahlil qiling.
3. Pedagogik muloqotning o'zaro munosabatlardan farqini tahlil qiling.
4. Muloqot turlarni sharhlab bering.
5. Pedagogik muloqotning tuzulishini tushuntiring.
6. Muloqotga kirishish yo'llarini izohlang.
7. Pedagogik takt tushunchasining mohiyatini tushuntiring.
8. Pedagogik mulozamatning mohiyatini ochib bering.
9. Dars jarayonida pedagogik mulozamatni tahlil qiling.
10. Pedagogik mulozamatni egallash shartlarini izohlang.
11. O'qituvchi va o'quvchi muloqot madaniyatini asoslab bering.
12. Pedagogik muloqotning vazifalarini ko'rsating.
13. O'qituvchilarning kasbiy pedagogik bilimlarini aniqlang.
  - A. O'qituvchi pedagogika fanining metodologik asoslari, ta'lim va tarbiya jarayonining ichki qonuniyat va qoidalari, maqsad va vazifalari, mazmuni, tashkiliy shakl va usullari, o'quvchi bolalarning yosh psixologiyasi va ularning o'ziga xos xususiyatlari, bolalar anatomiyasi, fiziologiyasi va maktab gigienasi asoslari, maxsus fanlar nazariyasi va ularni o'qitish metodikasini bilishi shart.
  - B. O'qituvchi pedagogika fanining metodologik asoslari, ta'lim va tarbiya jarayonining ichki qonuniyat va qoidalari, maqsad va vazifalari, mazmuna va o'quvchi bolalarning yosh psixologiyasini bilishi shart.
- V. O'qituvchi pedagogik ko'nikmalarni o'zlashtirib olishi kerak.
- G. O'qituvchi tashxislash, loyihalashtirish, axborot berish ko'nikmasini, ma'naviy-ahloqiy tarbiya berish malakalarini egallash zarur.
14. Auditoriya diqqatini jalb qilishning eng asosiy metodlari.
  - A. Passiv

B. Passiv va tashabbuskorona.

V. Tashabbuskorona.

G. Ta'lim metodlari.

15. Muloqot o'rnatishning to'rtinchi bosqichida pedagog nima qiladi?

A.. O'z fikrini bayon etadi;

B. Fikr almashadi;

V. O'z qarashlarini ob'ektga etkazadi.

G. Ob'ekt fikrini tinglaydi.

6-mavzu. Ishontirish va pedagogik ta'sirchanlik.

1. Ishontirish mahoratining mohiyatini izohlang.

2. SHaxsga ta'sir etishda ishontirishning ahamiyatini ko'rsating.

3. E'tiqod turlarini dalillang.

4. Pedagogik jarayonda ta'sirchanlikning ahamiyatini sharhlang.

5. Ishontirish turlarini tahlil qiling.

6. YOlg'on ishontirish qachon o'z ifodasini topadi?

7. Bolaning shakllanishida haqiqiy ishontirish o'rnini izohlang.

8. Ta'sirchanlikning turlarini tahlil qiling.

9. Ta'sir etish usullarini sharhlang.

10. Ta'sir etish usullarini bir biri bilan taqqoslang.

11. Pedagogik e'tiqodga erishish yo'llarini izohlang.

12. Pedagogik ta'sirchanlikni oshirishning samarali yo'llarini izohlang.

13. Qaysi holatda o'qituvchi va o'quvchilar munosabati erkin, ochiqqo'ngillik va xushfe'llikka amal qilishi zarur?

A. Dars jarayonida.

B. Tarbiyaviy tadbirda.

V. Sinf dan tashqari tadbirda.

G. Ekskursiyada.

D. Uyin paytida.

14. Pedagogik nazokat qanday paydo bo'ladi?

- A. Tugʻma qobiliyat.
- B. Oʻqib oʻrganiladi.
- V. Oʻqituvchining maʼnaviy uygʻonishi.
- G. Tajribaning ortishi bilan.
- D. Oʻyin paytida.

7- mavzu. Oʻqituvchining taʼlim jarayonidagi mahorati.

1. Oʻqituvchining bilim berish mahorati.
2. Sinfda pedagogik hamkorlik oʻrnatishning xususiyatlari.
3. Taʼlimda anʼanaviy va noʻanaviy mashgʻulotlarni uzviy bogʻlab oʻtkazish mahorati.
4. Taʼlim vositalaridan foydalanish mahorati.
5. Oʻqituvchining bilish jarayoni samaradorligini oshirish.
6. Dars jarayonida oʻqituvchi erishishi lozim boʻlgan toʻliq maqsadni koʻrsating
  - A. Taʼlimiy, tarbiyaviy.
  - B. Tarbiyaviy.
  - V. Tarbiyaviy, taʼlimiy.
  - G. Taʼlimiy, tarbiyaviy, rivojlantiruvchi.
  - D. Taʼlimiy.
7. Pedagogik hamkorlikning vazifasi nimalardan iborat?
  - A. Oʻquvchilarning hamkorlik faoliyati.
  - B. Oʻqituvchi va oʻquvchilarning hamkorlik faoliyati.
  - V. Bilim olish jarayonidagi oʻqituvchi va oʻquvchi faoliyati.
  - G. Oʻquvchilarning bilim olishdagi hamkorlik faoliyati.
  - D. Oʻqituvchining bilim berishdagi hamkorlik faoliyati.
8. Oʻqituvchi darsda maqsadga erishish uchun eng avvalo nimaga eʼtibor berish kerak?
  - A. Oʻquvchilar bilan pedagogik hamkorlik oʻrnatish kerak.
  - B. Dars rejaga asosan tashkil etilishi zarur.

- V. Pedagogik mahoratni qo'llash kerak.
- G. An'anaviy dars o'tilishiga bog'liq
- D. Dars asosiy prinsiplarga mos bo'lish zarur.
9. Mahorat –
- A. Kasb bilimdonligi.
- B. Tajribalilik
- V. Ijodkorlik
- G. Nazariya va amaliyot birligi.
- D. Hamma javob to'g'ri
10. Tarbiyaviy ish rejasi kim tomonidan tuziladi?
- A. Fan o'qituvchisi.
- B. Maktab direktori.
- V. Ilmiy bulim mudiri.
- G. Ma'naviy ma'rifiy ishlar bo'yicha direktor muovini.
- D. Sinf rahbari, tarbiyachi.
11. Tarbiyaviy ish rejasi qanday tadbirlarni o'z ichiga oladi?
- A. O'qituvchilar kengashini tartibli o'tkazish.
- B. Ota-onalar qo'mitasi ishini yuritish.
- V. Maktabni jihozlash.
- G. Aqliy, axloqiy, mehnat tarbiyasi.
- D. Maktab ma'muriyati o'tkazadigan tadbirlar.

8-mavzu. Tarbiyachilik mahorati.

1. Tarbiyachi mahoratining o'ziga xos xususiyatlari.
2. Tarbiyachilik mahoratining mohiyati.
3. Tarbiyachilik mahoratining tarkibiy qismlari.
4. Tarbiyaviy ishlarni rejalashtirish mahorati.
5. Tarbiyasi «qiyin» bolalar bilan ishlash.
6. Tarbiya natijalarini hisobga olish yo'llari.
7. Tarbiyachining shaxsiy namunasi deganda nimani tushunasiz?

A. O'quvchilarga ibrat-namuna ko'rsatishini.

B. Maktabda o'zini tutishini.

V. O'quvchilarni hurmat qilishini.

G. Qiziqarli tadbirlar o'tkazib turishini.

D. Insoniy va kasb xususiyatlarining mukammalligini.

8. Tarbiyalanuvchida o'ziga ishonch hosil qildirish:

A. Tarbiyachining asosiy maqsadi.

B. Tarbiyachining vazifasi.

V. Tarbiyachilik qobiliyati.

G. Obru orttirish yo'li.

D. Faoliyatining natijasi.

9. Pedagogika fanida tarbiyachilik mahorati qaysi qismlarga bo'lib o'rganilishi ko'rsatilgan?

A. Texnologik tizimga.

B. Munosabatlar tizimiga.

V. Etik (axloqiy) tizimga.

G. Texnologik, munosabatlar va etik (axloqiy) tizimga.

D hamma javob to'g'ri.

10. Tarbiyachilik mahoratining tarkibiy qismini aniqlang.

A. Mukammal rejalashtirish.

B. Munosabatlar tizimi.

V. Keng ko'lamda tayyorgarlik ko'rish.

G. Ijtimoiy faollik ko'rstish.

D. Tarbiyalanuvchilarning yosh xususiyatlarini hisobga olish.

11. Tarbiya motivlari pedagogik mahoratning qaysi tarkibiy qismiga kiradi?

A. Texnologik tizimga.

B. Munosabatlar tizimiga.

V. Etik (axloqiy) tizimga.

G. A va V javob to'g'ri

D. A, B va V javoblar to'g'ri

9-mavzu. Ota-onalar bilan ishlash mahorati

1. Ota-onalar bilan bola tarbiyasida hamkorlik qilishning mazmuni.
2. Mahalla, turar joy va o'z-o'zini boshqarish tashkilotlarining faoliyatini yo'naltirish shartlari.
3. O'zbek oilasining o'ziga xosligi va unda bola tarbiyasi.
4. O'qituvchining ota-onalar bilan hamkorlik qilish mahorati.
5. O'qituvchining ota-onalar bilan hamkorlik qilish yo'llari.

6. Oilada bola tarbiyalashning ilmiy-pedagogik asoslari.

7. Ota-onalarni va jamoatchilikni tarbiyaviy ishlarga jalb etish.
8. Sizningcha bola tarbiyasida kimning roli ustun turadi?
  - A. Otaning roli ustun turadi.
  - B. Ona asosiy rol o'ynaydi.
- V. YOshlikda onaning, ulg'ayganda otaning ustunligi bo'ladi.
- G. Bolaning jinsiga qarab ta'sir etadi.
- D. Ota va onaning birgalikdagi roli ustundir.
9. Yoshlar tarbiyasi haqidagi nodir asarlardan biri hisoblanadigan «Qobusnoma»ning muallifi kim?
  - A. Abu Nasr Farobiy.
  - B. Abu Rayxon Beruniy.
- V. Burxoniddin Marg'inoniy.
- G. Unsurul Maoliy Kaykovus.
- D. Axmad YAssaviy.
10. «Voyaga etmagan bolalarning ota-onalari yoki qonuniy vakillari bolaning qonuniy huquqlari va manfaatlarini himoya qilishlari shart, hamda ularning tarbiyasi, maktabgacha, umumiy o'rta, o'rta-maxsus, kasb-hunar ta'limini olishlari uchun javobgardirlar», degan qoida qaysi hujjatda qayd etilgan?
  - A. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida.
  - B. Mustaqillik deklaratsiyasida.

V. «Ta'lim to'g'risida»gi qonunda.

G. Kadrlar tayyorlash milliy dasturida.

D. Oila pedagogikasi kitobida.

11. «O'qituvchi-ota-ona» munosabatida asosiy rolni kim o'ynaydi?

A. Ota.

B. Ona.

V. O'qituvchi.

G. O'quvchi.

D. Maktab direktori.

12. O'qituvchining bola tarbiyasi haqidagi bilimlari ota-onalarga qanday usullarda berilganligini ma'qo'llaysiz?

A. Ilmiy-nazariy mavzularda ma'ruzalar qilish.

B. Ota-onalarni maktabga yig'ib va'z o'qish.

V. Suhbat va fikr almashish.

G. Ko'rgazmalilik va ibrat-namuna.

D. Kitob o'qib berish.

O'TILGAN MAVZULAR BO'YICHA YAKUNIY XULOSALAR:

1. Pedagogik mahorat o'qituvchi kasbiy xususiyatlarining yuksak darajada shakllanganligining ko'rinishi bo'lib, bilimdonlik, insonparvarlik, kasbiy qobiliyatlarning rivojlanganligi, pedagogik texnika va muloqot madaniyatlarini o'z ichiga oladi. Bu sifatlar har bir bo'lajak o'qituvchida shakllanib borishi aniqlanadi.
2. O'qituvchi o'quvchilarga ta'lim va tarbiya berish orqali jamiyat a'zolarining ongliligini va axloqliligini ta'minlaydi. Bu o'qituvchi faoliyatining ijobiy mohiyatini belgilaydi. O'qituvchining bilimlari, ko'nikma va malakaga aylanganda mahorat shakllanib boshlaydi. Mahoratning yuksak ko'rinishi madaniyat darajasida namoyon bo'ladi. O'qituvchining madaniyatli bo'lishi shart hisoblanadi.
3. Pedagogik mahorat fanini muvaffaqiyatli o'zlashtirish, o'zlarining amaliy faoliyatlarida mahorat qirralarini tarkib toptirishda quyidagi uslubiy tavsiyalar foydadan holi bo'lmaydi.
4. Pedagogik mahoratning har qanday ko'rinishi pedagogik faoliyat jarayoni mahsuli va natijasi ekanligini chuqur his qilgan holda bunyodkor, ijodkor, va ilg'or o'qituvchilarning tajribalariga suyanish zarur bo'ladi.
5. Buning uchun yuksak mahoratli o'qituvchilarning faoliyatlari kuzatilishi, tahlil qilinishi va umumlashtirilishi foydali hisoblanadi.
6. Pedagogik mahoratning ko'p qirralari tinmasdan mashq qilishni, muntazam takrorlashni, takomillashtirib borishni taqozo etadi. Pedagogik texnika elementlarini o'qituvchi o'zining shaxsiy xususiyatlariga moslashtirishi, o'ziga xos qiyofaga ega bo'lishi, o'zini har qanday holat va sharoitda boshqara olishi talab etiladi.
7. O'qituvchining nutqi aniq, ifodali, ta'sirchan, mazmunli bo'lishi uchun nutq ustida ishlash maqsadida, ovoz va tasvir ifodalovchi vositalar yordamida magnit tasmlariga yozish, qayta eshitib ko'rish foydalidir. Nutqdagi kamchilik va nuqsonlar shu yo'l bilan tuzatiladi.

8. Muloqot madaniyati, dars o'tish va tarbiyaviy ta'sir ko'rsatish uchun tegishli ko'nikma va malakalarni kundalik hayotiy tajriba jarayonida to'plab borish tavsiya etiladi.
9. Pedagogik mahorat o'qish, izlanish va faol turmush tarzi ta'sirida tajriba to'plash va boyitib borish bilan o'z takomiliga etadi.
10. O'qituvchi darsining samarasini oshirish uchun har xil maxsus diafilm, kinofilm va tasvir ifodalovchi tasmalar muhim o'rin tutadi. Har bir dars tarbiyaviy, ta'limiy va rivojlantiruvchi maqsadlarni ko'zda tutishi lozim.
11. Pedagogik mahoratga ega bo'lgan o'qituvchi dars o'tishdan oldin, darsga taalluqli bo'lgan qiziq ma'lumot berib o'quvchilarda darsga qiziqish hissini uyg'otadi. O'qituvchi o'quvchilarda sal charchoq sezsa ularni darsga qayta tayyorlash uchun o'ziga jalb qila olishi kerak.
12. Ota-onalar yig'ilishlarida pedagogik mavzularga bag'ishlangan suhbatlarni doim o'tkazib turish maqsadga muvofiqdir. Ota-onalarni ma'lumotli qilish, ularni pedagogik madaniyatini oshiradi.

FAN BO'YICHA YECHIMINI KUTAYOTGAN ILMIY MUAMMOLAR

1. Pedagogik mahorat fani bo'yicha darslik yoki o'quv qo'llanma tayyorlanishi va chop ettirilishi kerak.
2. Sharq allomalarining pedagogik mahoratlarini o'rganish va hozirgi davrda tatbiq etish yo'llarini aniqlash.
3. Yuksak mahoratli o'qituvchi shaxsining modelini ishlab chiqish.
4. Bo'lajak o'qituvchilarda pedagoik mahorat elementlarini tarkib toptirish shart-sharoitlarini aniqlash
5. Pedagogik texnika va texnologiyalarning uzviy bog'liqlik jihatlarini tadqiq etish.
6. O'quvchilar jamoasiga ta'sir etish va tarbiyaviy imkoniyatlarini kuchaytirish yo'llarini aniqlash.
7. O'qituvchi nutqining ta'limiy va tarbiyaviy ahamiyatini kuchaytirish, mantiqiy fikrlash va gapirish texnikasini shakllantirish xususiyatlarini o'rganish.
8. Ishonch va e'tiqodning shakllanishida milliy g'oyaning ta'sirini tadqiq etish;
9. Noan'anaviy darslar va ularda interfaol metodlardan foydalanishning samaradorligini ta'minlashning xususiyatlari.
10. Yoshlarga milliy va umuminsoniy tarbiya berishda o'qituvchi mahoratining o'rni.
11. Yoshlarni tarbiyalashda maktab, oila va jamoatchilik hamkorligi muammolarini tahlil qilish.

Asosiy adabiyotlar:

4. Azizxo‘jaeva N.N. Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat. T., 2006
5. Ochil S. Mustaqillik mafkurasi va tarbiya asoslari. T. 1994.
6. Verb. M.A. Kutsenko. V.G. Pedagogicheskaya texnika. M.1974.
7. Gaybullaev N. va boshqalar Pedagogika. Ma’ruzalar matni. T.2000.
8. «Основы педагогического мастерство», pod. red. I.A. Zyazuna M. 1989.
9. Ruvinskiy L.I. «Tarbiyaviy ish metodikasi» T., «O‘qituvchi», 1991.
10. Muomala treningi. T., «Sharq», 1994.
11. Muhiddinov A.G. O‘quv jarayonida nutq faoliyati. T., «O‘qituvchi», 1995.
12. Marenko I.S. Maktabda tarbiyaviy ishlarni tashkil etish va boshqarish. T.,1978.
13. Saidnazarova F., Saidnazarov I., «Tarbiya –odob va oqibat», T., O‘zbekiston 1991.
14. Qudratov A. «Nutq madaniyati asoslari», T., «O‘qituvchi», 1993.
15. Tolipov O‘., Usmonboeva M. Pedagogik texnologiyalarning tatbiqiy asoslari. T., «Fan», 2006
16. Xoliqov A. “Pedagogik mahorat”, T., TDPU, -2009

Qo‘shimcha adabiyotlar:

1. Ma’naviyat yulduzlari. Akademik Xayrullaev.M. umumiy tahriri ostida T.,1999.
2. Tursunov I., Nishonaliev U . Pedagogika kursi T.,1997.
3. Hoshimov K., va boshqalar, Pedagogika tarixi.T.,1996.
4. Munavvarov A. Pedagogika .T.,1996.
5. Mavlonova R., To‘raeva O. Pedagogika.T.,1998.

6. Iskandarov I. «O‘zbek pedagogikasi antologiyasi», 1-jild. T., 1995.

Internet adabiyotlari:

1. www.tdpu.uz
2. www.pedagog.uz
3. www.edu.uz
4. www.ziyo.edu.uz
5. www.gov.uz
6. www.ziyonet.uz
7. www.istedod.uz

GLOSSARIY

Anomaliya (yunoncha – anomal) - me'yordan, umumiy qonuniyatlardan chetlanish, noto'g'ri rivojlanish.

Anomal bolalarni o'qitish, tarbiyalash va rivojlantirish- korreksion pedagogikaning asosiy tushunchasi bo'lib, nuqsonning darajasi va tuzilishiga mos keladigan metod hamda vositalar yordamida anomal bolalarni faol ijtimoiy hayot va mehnatga tayyorlash, ularda fuqarolik sifatlarini shakllantirish.

Axloq (lotincha «moralis» - xulq-atvor ma'nosini bildiradi) - ijtimoiy munosabatlar hamda shaxs xatti-harakatini tartibga soluvchi, muayyan jamiyat tomonidan tan olingan va rioya qilinishi zarur bo'lgan xulq-atvor qoidalari, mezonlari yig'indisi.

Axloqiy ong – shaxsga axloqiy me'yorlar va xulq-atvor qoidalari to'g'risidagi nazariy bilimlarni berish asosida hosil qilinuvchi ong shakli.

Axloqiy tarbiya – muayyan jamiyat tomonidan tan olingan va rioya qilinishi zarur bo'lgan tartib, odob, o'zaro munosabat, muloqot va xulq-atvor qoidalari, mezonlarini o'quvchilar ongiga singdirish asosida ularda axloqiy ong, axloqiy faoliyat ko'nikmalari va axloqiy madaniyatni shakllantirishga yo'naltirilgan pedagogik jarayon; ijtimoiy tarbiyaning muhim tarkibiy qismi.

Aqliy tarbiya - shaxsga tabiat va jamiyat taraqqiyoti to'g'risidagi bilimlarni berish, uning aqliy (bilish) qobiliyati, tafakkuri va dunyoqarashini shakllantirishga yo'naltirilgan pedagogik jarayon; ijtimoiy tarbiyaning muhim tarkibiy qismi.

Baynalminallik («inter» – orasida, o'rtasida, aro, «natio» – xalq)– o'zga millat va elatlarning haq-huquqlari, erki, urf-odatlarini, an'analari, turmush tarzi, tili hamda vijdon erkinligini

hurmat qilish, ularning manfaatlariga ziyon etkazmaslikni ifoda etuvchi shaxsga xos ma'naviy-axloqiy fazilat.

Bakalavriat - mutaxassisliklar yo'nalishi bo'yicha fundamental va amaliy bilim beradigan, ta'lim olish muddati kamida to'rt yil davom etadigan tayanch oliy ta'lim.

Bashoratlash - bo'lajak darsni tashkil etilishining turli varianlarini baholash va ulardan qabul qilingan mezonlarga muvofiq eng ma'qulini tanlab olish. Ta'lim-tarbiya jarayonini oldindan ko'ra bilish, bashorat qilish.

Baho – ta'lim oluvchilarga ularning ta'lim olishi, bilimlarni o'zlashtirishga nisbatan ijodiy yondoshishini rag'batlantirish maqsadida ta'sir ko'rsatish vositasi.

Bilim – shaxsning ongida tushunchalar, sxemalar, ma'lum obrazlar ko'rinishida aks etuvchi borliq haqidagi tizimlashtirilgan ilmiy ma'lumotlar majmui.

Bilim olish – borliqni idrok etish, o'rganish, mashq qilish va muayyan tajriba asosida xulq-atvor hamda faoliyat ko'nikma, malakalarining mustahkamlanib, mavjud bilimlarning takomillashib, boyib borish jarayoni.

Bilish - ob'ektiv borliqning inson ongida aks etish shakli; ilmiy bilimlarni o'zlashtirish jarayoni.

Vatanparvarlik (lotincha «patriotes» – vatandosh, «patris» – vatan, yurt) - shaxsning o'zi mansub bo'lgan millat, tug'ilib o'sgan vatani tarixidan g'ururlanishi, buguni to'g'risida qayg'urishi hamda uning porloq istiqboliga bo'lgan ishonchini ifoda etuvchi yuksak insoniy fazilat.

Verbal – bilim (ma'lumot, axborot)larni so'z yordamida (og'zaki) etkazib berish, ifoda etish.

Gnoseologiya (yunon tilidan gnosis – bilim, ong, o'rganish) – bilish, ilmiy bilimlarning shakllanishi, xususiyatlari, qonuniyatlari,

uslublari, ilmiy tafakkur shakllari, shuningdek, insonga xos bo'lgan borliqni anglash qobiliyati haqidagi nazariya, ta'limot.

Davlat ramzlari - muayyan millat, elatning etnopsixologik xususiyatlari, qarashlari, orzu-umidlari, intilishlari va maqsadi, hududiy, ijtimoiy-g'oyaviy birlik mohiyatini anglatishga xizmat qiluvchi tasviriy belgilar majmui.

Davlat ta'lim standarti – 1) ta'lim olish shaklidan qat'iy nazar bitiruvchilar erishishlari zarur bo'lgan ta'lim darajasini belgilovchi asosiy hujjat; 2) o'quv fani bo'yicha ta'limning yakuniy natijalarini belgilovchi asosiy hujjat; 3) ta'lim dasturlari mazmunining minimumi, o'quvchilar tomonidan bajariladigan o'quv ishlarining maksimal hajmi, shuningdek, bitiruvchilarning tayyorgarlik darajalariga qo'yiluvchi talablar.

Dars - bevosita o'qituvchi rahbarligida muayyan o'quvchilar guruhi bilan olib boriladigan ta'lim jarayonining asosiy shakli.

Darslik – muayyan fan bo'yicha ta'lim maqsadi, o'quv dasturi va didaktik talablarga muvofiq belgilangan ilmiy bilimlar to'g'risidagi ma'lumotlarni beruvchi manba.

Didaktika (ta'lim nazariyasi) – (yunoncha «didaktikos» “o'rgatuvchi”, «didasko» – “o'rganuvchi”) - ta'limning nazariy jihatlarini (ta'lim jarayonining mohiyati, tamoyillari, qonuniyatlari, o'qituvchi va o'quvchi faoliyati mazmuni, ta'lim maqsadi, shakl, metod, vositalari, natijasi, ta'lim jarayonini takomillashtirish yo'llari va hokazo muammolari)ni o'rganuvchi fan.

Didaktika tamoyillari (lotin tilidan «principium» - har qanday nazariyaning asosiy, boshlang'ich, dastlabki holati) –ta'limni tashkil etishga qo'yilgan me'yoriy talablarni ifodalovchi, shuningdek, ta'lim jarayonining asosiy maqsadi va

qonuniyatlariga muvofiq uning dastlabki holatini belgilovchi qarashlari.

Didaktik tashhis maqsadi – o‘quv jarayonining samaradorligini aniqlash, baholash va tahlil qilish.

Didaktik tizim (yunoncha «systema» – yaxlit, qismlardan tashkil topgan, birlashtirish) – ma’lum mezonlar asosida ta’lim jarayonining yaxlit holatini belgilash, ajratib ko‘rsatish.

Didaktik o‘yin – o‘rganilayotgan ob’ekt, hodisa va jarayonlarni modellashtirish asosida o‘quvchining bilishga bo‘lgan qiziqishi va faollik darajasini rag‘batlantiruvchi o‘quv faoliyati turi.

Dunyoqarash - tabiat, jamiyat, tafakkur hamda shaxs faoliyati mazmunining rivojlanib borishini belgilab beruvchi dialektik qarashlar va e’tiqodlar tizimi.

Jazolash - tarbiyalanuvchining xatti-harakati va faoliyatiga salbiy baho berish usuli.

Jamoa (lotincha «kollektivus» so‘zining tarjimasi bo‘lib, yig‘ilma, omma, birgalikdagi majlis, birlashma, guruh kabi ma’nolarni anglatadi) - bir necha a’zo (kishi)lardan iborat bo‘lib, ijtimoiy ahamiyatga ega umumiy maqsad asosida tashkil topgan guruh.

Jinsiy tarbiya - o‘zida shaxsni jinsiy jihatdan chiniqtirish, ularni tozalik va ozodalikka o‘rgatish, o‘z sog‘ligi uchun g‘amxo‘rlik qilish va mas’uliyatli bo‘lishni ta’minlashga qaratilgan pedagogik faoliyat mazmuni.

Jismoniy tarbiya - o‘quvchilarda jismoniy va irodaviy sifatlarni shakllantirish, ularni aqliy va jismoniy jihatdan mehnat hamda Vatan mudofaasiga tayyorlashga yo‘naltirilgan pedagogik jarayon; ijtimoiy tarbiya tizimining muhim tarkibiy qismi.

Joriy nazorat – ta’lim jarayonida o‘quvchilar tomonidan o‘quv dasturida belgilangan muayyan mavzularni o‘zlashtirish bo‘yicha bilim, ko‘nikma va malakalari darajasini aniqlash, baholash shakli.

Idrok – aniq maqsadga yo‘naltirilgan anglash jarayoni.

Ijtimoiy adaptatsiya (yunoncha adapto - moslashish) – anomal bolalar individual yoki guruhli xulqlarining ijtimoiy qadriyatlar va xulq-atvor qoidalari tizimiga mos kelishi.

Ijtimoiylashuv – ijtimoiy munosabatlar jarayonida faol ishtirok etish asosida shaxsning hayot va ishlab chiqarish jarayoniga moslashuvi.

Ijtimoiy ongni shakllantiruvchi metodlar - o‘quvchilarda ma’naviy-axloqiy sifatlar, e’tiqod hamda dunyoqarashni shakllantirish maqsadida ularning ongi, his-tuyg‘usi va irodasiga ta’sir ko‘rsatish usullari.

Ijtimoiy pedagogika – ijtimoiy munosabatlar jarayonida pedagogik g‘oyalarning tutgan o‘rni va roli, shaxsni kasbiy va ijtimoiy faoliyatga yo‘naltirish muammolarini o‘rganadi.

Ijtimoiy reabilitatsiya (yunoncha rehabilitas – layoqati, qobiliyatini tiklash) - anomal bolaning psixofiziologik imkoniyatlariga tayangan holda uning ijtimoiy munosabatlar jarayonida ishtirok etishi uchun zarur sharoit yaratish, ijtimoiy faoliyat va mehnatga jalb etish.

Izohlash (tarbiya metodi sifatida) – tarbiyalanuvchiga hissiy-og‘zaki ta’sir etish usuli.

Ilmiy dunyoqarash - uzluksiz, izchil ravishda mavjud fanlar asoslarini puxta o‘zlashtirib borish, ijtimoiy munosabatlar jarayonida faol ishtirok etish natijasida barqarorlashgan dunyoqarash shakli.

Individ (lotincha “individuum” bo‘linmas, yagona, alohida degan ma’nolarni anglatadi) – xatti-harakatlarini shartli refleks yordamidagina tashkil eta oluvchi biologik mavjudot.

Individuallik - shaxsning o'ziga xos xususiyatlari.

Institut - bilimlarning bitta sohasi doirasida aniq yo'nalishlar bo'yicha oliy va qoidaga ko'ra oliy o'quv yurtidan keyingi ta'lim dasturlarini amalga oshiruvchi, yuridik maqomga ega ta'lim muassasasi.

Iqtisodiy tarbiya - o'quvchilarga iqtisodiy bilimlarni berish, ularda iqtisodiy faoliyat (oilaviy byudjetini shakllantirish, xo'jalikni yuritish, mavjud moddiy boyliklarni asrash, ko'paytirish, savdo-sotiq munosabatlarini to'g'ri tashkil etish va hokazolar)ni tashkil etish ko'nikma va malakalarini shakllantirishdan iborat pedagogik jarayon.

Iqtisodiy ta'lim - o'quvchilarga xo'jalik yuritish tizimi (oilaviy byudjetini shakllantirish, xo'jalikni yuritish, mavjud moddiy boyliklarni asrash, ko'paytirish, savdo-sotiq munosabatlarini to'g'ri tashkil etish va hokazolar) to'g'risidagi nazariy bilimlarni berishga yo'naltirilgan pedagogik jarayon.

YOsh xususiyatlari - muayyan bir yosh davriga xos bo'lgan anatomik, fiziologik (jismoniy) va psixologik xususiyatlar.

Kadrlar malakasini oshirish va ularni qayta tayyorlash - mutaxassislarning kasb bilimlari va ko'nikmalarini yangilash hamda chuqurlashtirish maqsadida tashkil etiluvchi ta'lim bosqichi.

«Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi» - «Ta'lim to'g'risida»gi O'zbekiston Respublikasi Qonunining qoidalariga muvofiq, milliy tajribaning tahlili hamda ta'lim tizimidagi jahon miqyosidagi yutuqlar asosida tayyorlangan hamda yuksak umumiy va kasb-hunar madaniyatiga, ijodiy va ijtimoiy faollikka, ijtimoiy-siyosiy hayotda mustaqil ravishda mo'ljalni to'g'ri o'qib bilish mahoratiga ega bo'lgan, istiqbol vazifalarini ilgari surish va hal etishga qodir kadrlarning

yangi avlodini shakllantirish mazmunini belgilab beruvchi yuridik hujjat.

Kadrlar tayyorlash milliy modeli - shaxs, davlat va jamiyat, uzluksiz ta'lim, fan va ishlab chiqarish kabi tarkibiy qismlarning o'zaro hamkorligi, ular o'rtasidagi o'zaro aloqadorlik asosida «yuksak ma'naviy va axloqiy talablarga javob beruvchi yuqori malakali kadrlarni tayyorlash Milliy tizimi» mohiyatini aks ettiruvchi andoza, loyiha Uning tarkibiy qismlari quyidagilardan iborat:

shaxs – kadrlar tayyorlash tizimining bosh sub'ekti va ob'ekti, ta'lim sohasidagi xizmatlarning iste'molchisi va ularni amalga oshiruvchi;

davlat va jamiyat – ta'lim va kadrlar tayyorlash tizimi faoliyatini tartibga solish va nazorat qilishni amalga oshiruvchi kadrlarni tayyorlash va ularni qabul qilib olishning kafillari;

uzluksiz ta'lim – malakali, raqobatbardosh kadrlar tayyorlashning asosi bo'lib, ta'limning barcha turlarini, davlat ta'lim standartlarini, kadrlar tayyorlash tizimining tuzilmasi va uning faoliyat ko'rsatish muhitini o'z ichiga oladi;

fan – yuqori malakali mutaxassislar tayyorlovchi va ulardan foydalanuvchi, ilg'or pedagogik va axborot texnologiyalarini ishlab chiqaruvchi;

ishlab chiqarish – kadrlarga bo'lgan ehtiyojni, shuningdek, ularning tayyorgalik sifati va saviyasiga nisbatan qo'yiladigan talablarni belgilaydigan asosiy buyurtmachi, kadrlar tayyorlash tizimini moliyaviy va moddiy-texnikaviy jihatdan ta'minlash jarayonining faol ishtirokchisi.

Kasb-hunar kolleji - o'quvchilarning kasb-hunarga moyilligi, bilim va ko'nikmalarini chuqur rivojlantiruvchi, tanlab olingan kasb-hunar bo'yicha bir yoki bir necha ixtisosni egallash

imkonini yaratish maqsadida tegishli davlat ta'lim standartlari doirasida o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limini beruvchi, yuridik maqomga ega ta'lim muassasasi.

Kategoriya - fanning mohiyatini ochib beruvchi eng muhim, asosiy tushuncha.

Kompensatsiya (yunoncha «compensatio» – o'rnini to'ldirish, tenglashtirish) - oliy nerv faoliyatining zahira imkoniyatlariga tayangan holda organizmning buzilgan yoki rivojlanmagan funksiyalarining o'rnini to'ldirish yoki qayta qurish.

Korreksiya (yunoncha «correctio» - tuzatish) - pedagogik uslub va tadbirlardan iborat maxsus tizimi yordamida anomal bolalarning psixik va jismoniy rivojlanishidagi kamchiliklarini qisman yoki to'liq tuzatish.

Korreksion (maxsus) pedagogika (defektologiya - yunoncha «defectus» – nuqson, kamchilik, «logos» – fan, ta'limot) – rivojlanishda jismoniy yoki psixik kamchilikka ega, maxsus, individual tarbiyalash va o'qitish metodlariga asoslangan, salomatlik imkoniyatlari cheklangan bolaning individualligi hamda shaxsini rivojlantirish jarayonini boshqarish mohiyati, qonuniyatlarini o'rganuvchi fan.

Korreksion-pedagogik faoliyat - yaxlit ta'lim jarayonini qamrab oluvchi hamda murakkab psixofiziologik va ijtimoiy-pedagogik chora-tadbirlarning amalga oshirilishini nazarda tutuvchi pedagogik tizim.

Korreksion-tarbiyaviy ishlar - shaxsning anomal rivojlanishi xususiyatlariga ko'ra umumiy pedagogik ta'sir ko'rsatish chora-tadbirlari tizimi.

Ko'nikma – shaxsning muayyan harakat yoki faoliyatni tashkil eta olish qobiliyati.

Ko'rgazmali metodlar - predmet, hodisa yoki jarayonlar mohiyatini tabiiy holatda namoyish qilish, ularning maketlarini ko'rsatishda qo'llaniluvchi usullar.

Litsey (kollejda) ma'ruza – o'quv materialini o'quvchilarning idrok etish faoliyatlarini faollashtirish uslublari bilan birgalikda davomli og'zaki bayon etish (80-90 daqiqa), berilayotgan materialning sxematik modelini tuzish (asosiy fikrni tezis yoki loyiha ko'rinishida yozib olish) va boshqalar.

Loyihalashtirish (rejalashtirish) - o'quvchilarning o'quv faoliyatini boshqarish dasturini yaratish.

Logopediya (yunoncha «logos» – so'z, nazariya, ta'limot, «paideia» - tarbiyalash) - nutqiy nuqsonlarni o'rganish, ular kelib chiqishining oldini olish va ularni qisman yoki to'liq tuzatish masalalarini o'rganuvchi fan; korreksion pedagogika (defektologiya)ning muhim sohasi.

Magistratura - aniq mutaxassislik bo'yicha fundamental va amaliy bilim beradigan, bakalavriyat negizida ta'lim muaddati kamida ikki yil davom etadigan oliy ta'lim.

Madaniyat («cultura» so'zidan olingan bo'lib, parvarish qilish, ishlov berish ma'nosini bildiradi) – ijtimoiy taraqqiyot davomida insonlarning faoliyati tufayli qo'lga kiritilib, ularning ijtimoiy ehtiyojlarini qondirishga xizmat qiluvchi moddiy va ma'naviy boyliklar tizimi.

Mazmun (ta'lim (bilim olish) mazmuni) – ta'lim jarayonida shaxs tomonidan o'zlashtirilishi zarur bo'lgan ilmiy bilim, amaliy ko'nikma, malaka, fikrlash hamda faoliyat usullari tizimi.

Maktabgacha ta'lim - bolaning sog'lom, har tomonlama kamol topib shakllanishini ta'minlovchi, unda o'qishga intilish hissini uyg'otuvchi, uni muntazam ta'lim olishga tayyorlovchi hamda bola olti-etti yoshga etguncha davlat va nodavlat

maktabgacha ta'lim muassasalari va oilalarda amalga oshiriluvchi ta'lim bosqichi.

Maktabgacha ta'lim pedagogikasi – maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarni tarbiyalash, ularni intellektual, ma'naviy-axloqiy va jismoniy jihatdan kamolotga etkazish masalalarini o'rganadi.

Maktabdan tashqari ta'lim - madaniy-estetik, ilmiy, texnikaviy, sport va boshqa yo'nalishlarda yo'lga qo'yiluvchi, bolalar hamda o'smirlarning ta'limga bo'lgan, yakka tartibdagi, ortib boruvchi talab-ehtiyojlarini qondirish, ularning bo'sh vaqti va dam olishini tashkil etish maqsadida tashkil etiladigan ta'lim bosqichi.

Malaka – muayyan harakat yoki faoliyatni bajarishning avtomatlashtirilgan shakli.

Materialni og'zaki bayon qilish metodlari – o'quv materiali mohiyatini og'zaki (hikoya, tushuntirish, maktab ma'ruzasi kabi shakllarda) yoritishda qo'llaniluvchi usullar.

Mafkura (arabcha «mafkura» - naqta nazar va e'tiqodlar tizimi, majmui) – jamiyatdagi muayyan siyosiy, huquqiy, axloqiy, diniy, badiiy, falsafiy, ilmiy qarashlar, shuningdek, ma'naviy-axloqiy yuksaklash, ma'rifiy-tarbiyaviy ishlarning rivojini ta'minlovchi, ularning maqsad va yo'nalishlarini aniqlashda etakchi o'rin tutuvchi g'oyalar tizimi.

Mashq va o'rgatish (faoliyatda mashqlantirish) metodlari – muayyan mashq yordamida bolalar faoliyatini oqilona, maqsadga muvofiq va har tomonlama puxta tashkil qilish, ularni axloq me'yorlari va xulq-atvor qoidalarini bajarishga odatlantirish usullari.

Ma'lumot – ta'lim-tarbiya natijasida o'zlashtirilgan va tizimlashtirilgan bilim, hosil qilingan ko'nikma va malakalar hamda tarkib topgan dunyoqarash majmui.

Ma'naviyat (arabcha «ma'naviyat» - **ma'nolar majmui**) – mohiyatiga ko'ra ijtimoiy taraqqiyotga ijobiy ta'sir o'tkazuvchi falsafiy, huquqiy, ilmiy, badiiy, axloqiy, diniy tasavvur, tushuncha va g'oyalar majmui.

Ma'rifat – shaxs ongiga ilmiy bilim, axloq qoidalari hamda ijtimoiy munosabatlarni tartibga soluvchi huquqiy me'yorlarni singdirish, ta'lim-tarbiyani takomillashtirish, milliy meros va umuminsoniy qadriyatlarni o'rganish, ularni targ'ib etish maqsadida amalga oshiriladigan tadbirlar tizimi.

Ma'ruza – yirik hajmdagi o'quv materialini og'zaki bayon qilish shakli.

Menejment – mavjud minimal imkoniyatlardan maksimal natijalarga erishish uchun shaxs (xodim) yoki guruhga ta'sir o'tkazish asosida ularning faoliyatini tashkil etish tamoyillari, shakllari, metodlari va usullari.

Metod - yunoncha tarjimasi «tadqiqot, usul, maqsadga erishish yo'li» kabi ma'nolarni anglatadi.

Metodika (fan sifatida)– xususiy fanlarni o'qitishning o'ziga xos xususiyatlarini o'rganadi.

Mehnat tarbiyasi - shaxsga mehnatning mohiyatini chuqur anglatish, ularda mehnatga ongli munosabat, shuningdek, muayyan ijtimoiy-foydali harakat yoki kasbiy ko'nikma va malakalarini shakllantirishga yo'naltirilgan pedagogik faoliyat jarayoni; ijtimoiy tarbiyaning tarkibiy qismi.

Munozara (tarbiya metodi sifatida) - tarbiyalanuvchilarga hissiy-og'zaki ta'sir ko'rsatish asosida ularda ma'naviy-axloqiy sifatlarni shakllantirishga yo'naltirilgan bahs-munozara usuli.

Nazorat (ta'lim jarayonida)– ta'lim oluvchining bilim, ko'nikma va malakalari darajasini aniqlash, o'lchash va baholash jarayoni.

Nafosat didi - shaxsning buyum yoki hodisaga nisbatan munosabat bildirish turi, ob'ektiv nafosat o'lchovi.

Nafosat madaniyati - go'zallikni his etish, undan zavqlanish, mavjud go'zalliklarni asrash va boyitish yo'lida o'zlashtirilgan bilim hamda amalga oshiriladigan nafosat faoliyatini tashkil etish darajasining sifat ko'rsatkichi.

Nafosat ongi - go'zallik, go'zallikni his etish, uning mohiyatini anglash, nafosat his-tuyg'usi, nafosat didi kabi tushunchalarning ongda aks etishi.

Nafosat tarbiyasi (estetik tarbiya- lotincha «estezio» go'zallikni his qilaman) - o'quvchilarni voqelik, tabiat, ijtimoiy va mehnat munosabatlari va turmush go'zalliklarini anglash, idrok etish va to'g'ri tushunishga o'rgatish, ularning badiiy didini o'stirish, ularda go'zallikka muhabbat uyg'otish, ular tomonidan go'zallikni yaratish qobiliyatlarini tarbiyalashga yo'naltirilgan pedagogik jarayon; ijtimoiy tarbiyaning muhim tarkibiy qismi.

Oila – kishilarning nikoh yoki qon-qarindoshlik rishtalari, umumiy turmush tarzi, axloqiy mas'uliyat hamda o'zaro yordamga asoslanuvchi kichik guruhi.

Oilaviy munosabatlar – ota-onalar (yoki bolaning kamoloti uchun mas'ul bo'lgan shaxslar) hamda farzandlar o'rtasida turli yo'nalishlarda tashkil etiluvchi munosabatlar.

Oila tarbiyasi – ota-onalar (yoki bola kamoloti uchun mas'ul shaxslar) tomonidan tashkil etiluvchi hamda farzandlarni har tomonlama etuk, sog'lom etib tarbiyalashga yo'naltirilgan pedagogik jarayon.

Oraliq nazorat – o'quvchilar tomonidan o'quv materialining muayyan bob yoki bo'limlari bo'yicha o'zlashtirilgan bilim, ko'nikma va malakalari darajasini aniqlash, baholash shakli.

Pedagogika (yunoncha «paidagogike» bo'lib, «paidagogos» - bola, etaklayman) – ijtimoiy tarbiyaning umumiy qonuniyatlari, muayyan jamiyatda yagona ijtimoiy maqsadga muvofiq yosh avlodni tarbiyalash hamda unga ta'lim berishning mohiyati va muammolarini o'rganadigan fan.

Pedagogik mahorat – bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy mahoratlarini oshirish, takomillashtirish muammolarini o'rganadi.

Pedagogik paradigma (yunoncha «paradeigma» - misol, namuna) – pedagogika fani rivojining ma'lum bosqichida ta'limiy va tarbiyaviy muammolarni hal etish namunasi (modeli, standarti) sifatida ilmiy pedagogik hamjamiyat tomonidan e'tirof etilgan nazariy hamda metodologik ko'rsatmalar to'plami; ta'limning konseptual modeli.

Pedagogik talab - turli xatti-harakatlarni bajarish hamda faoliyatda ishtirok etish jarayonida o'quvchi tomonidan amal qilinishi zarur bo'lgan ijtimoiy xulq-atvor me'yorlari.

Pedagogik texnologiya – ta'lim va tarbiya jarayonida zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo'llash, texnologik yondashuv asosida ta'lim va tarbiya jarayonining samaradorligini oshirish muammolarini o'rganadi.

Pedagogik mahorat – ta'lim-tarbiya jarayoniga ongli, ijodiy yondashuv, metodik bilimlarni samarali qo'llay olish qobiliyati, yuksak pedagogik tafakkur.

Pedagogik talab - turli harakatlarni bajarish, muayyan faoliyat jarayonida ishtirok etishda o'quvchi amal qilishi zarur bo'lgan ijtimoiy xulq-atvor me'yorlarini ifodalovchi vazifa; tarbiyaning eng muhim usuli.

Rag'batlantirish - tarbiyalanuvchining xatti-harakati va faoliyatiga ijobiy baho berish asosida unga ishonch bildirish, ko'ngilini ko'tarish va uni qo'llab-quvvatlash usuli.

Rivojlanish – shaxsning fiziologik va intellektual o‘shida namoyon bo‘ladigan miqdor va sifat o‘zgarishlar mohiyatini ifoda etuvchi murakkab jarayon.

Tarbiya – muayyan, aniq maqsad hamda ijtimoiy-tarixiy tajriba asosida shaxsni har tomonlama o‘stirish, uning ongi, xulq-atvori va dunyoqarashini tarkib toptirish jarayoni.

Tarbiya jarayoni - o‘qituvchi va o‘quvchi (tarbiyachi va tarbiyalanuvchi)lar o‘rtasida tashkil etiluvchi hamda aniq maqsadga yo‘naltirilgan samarali hamkorlik jarayoni.

Tarbiya mazmuni - shaxsning shakllanishiga qo‘yiluvchi ijtimoiy talablar mohiyati.

Tarbiya metodi (yunoncha «metodos» – yo‘l) – tarbiya maqsadiga erishish yo‘li; tarbiyalanuvchilarning ongi, irodasi, tuyg‘ulari va xulqiga ta’sir etish usullari.

Tafakkur - ijtimoiy voqea-hodisalarning ongda to‘laonli aks etishi, inson aqliy faoliyatining yuksak shakli.

Tashhis –didaktik jarayon kechadigan barcha sharoitlarni oydinlashtirish, uning natijalarini belgilash.

Ta’lim – o‘quvchilarga nazariy bilimlarni berish asosida ularda amaliy ko‘nikma va malakalarni shakllantirish, ularning bilish qobiliyatlarini o‘stirish va dunyoqarashlarini tarbiyalashga yo‘naltirilgan jarayon.

Ta’lim konsepsiyalari (lotin tilidan «conceptio» –tizim) – ta’lim-tarbiya mazmuni, istiqbolini yorituvchi yaxlit qarashlar tizimi; uzluksiz ta’lim tizimining turli bosqichlarida ta’lim muassasalari faoliyati yo‘nalishi, maqsad va vazifalarini belgilashning alohida usuli.

Ta’lim maqsadi (o‘qish, bilim olish maqsadi) – ta’limning aniq yo‘nalishini belgilab beruvchi etakchi g‘oya.

Ta'lim natijasi (ta'lim mahsuli) – ta'lim yakunining mohiyatini qayd etuvchi tushuncha; o'quv jarayonining oqibati; belgilangan maqsadni amalga oshirish darajasi.

Test - aniq maqsad asosida muayyan holat darajasini sifat va miqdoriy ko'rsatkichlarda belgilashga imkon beruvchi sinov vositasi.

Topshiriq - o'quvchilarda mehnat, ijtimoiy xulq va hayotiy tajriba ko'nikmalarini shakllantirish maqsadida qo'llaniladigan usul.

Tushuntirish - o'quv materialini mazmunini isbot, tahlil, umumlashma, taqqoslash asosida bayon qilish.

To'garak - o'quvchilarning qiziqish va qobiliyatlarini rivojlantirish maqsadida sinfdan yoki maktabdan tashqari sharoitda uyushtiriluvchi qo'shimcha ta'lim shakli.

Universitet - kadrlar tayyorlash va bilimlarning keng sohalari bo'yicha oliy va oliy o'quv yurtidan keyingi ta'lim dasturlarini amalga oshiruvchi, yuridik maqomga ega ta'lim muassasasi.

Usul - muayyan o'quv materialini o'zlashtirishda qo'llanilayotgan asosiy ta'lim metodi bilan birga ikkinchi bir ta'lim metodining ayrim elementlaridan foydalanish.

Faoliyat - shaxs tomonidan tabiiy va ijtimoiy maqsadga muvofiq tashkil etiluvchi kundalik, ijtimoiy yoki kasbiy harakatlarning muayyan shakli, ko'rinishi.

SHaxs - psixologik jihatdan taraqqiy etgan, shaxsiy xususiyatlari va xatti-harakatlari bilan boshqalardan ajralib turuvchi, muayyan xulq-atvor va dunyoqarashga ega bo'lgan jamiyat a'zosi.

SHaxsni ijtimoiylashtirish - uni jamiyat tomonidan tan olingan xulq-atvor me'yorlari, bilim hamda qadriyatlar tizimini o'zlashtirishdan iborat ijtimoiy hayotga jalb etish jarayoni.

E'tiqod - dunyoqarash negizida aks etuvchi ijtimoiy- falsafiy, huquqiy, ma'naviy-axloqiy, estetik, iqtisodiy hamda ekologik

bilimlarning takomillashgan ko‘rinishi; muayyan g‘oyaga cheksiz ishonch.

YAkuniy nazorat – ta’lim oluvchilarning chorak yoki yarim yillik uchun belgilangan o‘quv materiallari bo‘yicha o‘zlashtirilgan bilim, ko‘nikma va malakalari darajasini aniqlash, baholash shakli.

O‘z-o‘zini baholash - mavjud fazilatlari, xatti-harakati, xulq-atvorini tahlil qilish asosida o‘z shaxsiga baho berishga yo‘naltirilgan faoliyat usuli.

O‘z-o‘zini tarbiyalash metodlari - o‘quvchilarning o‘zini o‘zi idora qilishlari, turli o‘quvchilar organlari faoliyatida faol ishtirok etishlarini ta’minlash, ularning ijtimoiy mavqelarini oshirish maqsadida qo‘llaniluvchi usullar.

O‘z-o‘zini tahlil (nazorat) qilish - o‘z shaxsi, mavjud fazilatlari, xatti-harakati, xulq-atvorini tahlil qilish, mavjud sifatlarni boyitish yoki salbiy odatlarni bartaraf etishga qaratilgan faoliyat usuli.

O‘z-o‘zini qayta tarbiyalash – shaxsning o‘zidagi salbiy odatlar, xarakteridagi zararli sifatlarni yo‘qotish, ularni bartaraf etishga qaratilgan ichki faoliyati jarayoni.

O‘zlashtirish –ta’lim jarayonida ustuvor o‘rin tutuvchi ijtimoiy talablarga muvofiq shaxs tomonidan muayyan xatti-harakat va xulq usullarining egallanishi.

O‘rgatish - tarbiyalanuvchilar ijtimoiy xulq-atvor ko‘nikmalari, odatlarini shakllantirish maqsadida rejali va izchil tashkil qilinadigan turli harakatlar, amaliy ishlar.

O‘qituvchi (pedagog) – pedagogik, psixologik va mutaxassislik yo‘nalishlari bo‘yicha maxsus ma’lumot, kasbiy tayyorgarlik va ma’naviy-axloqiy sifatlarga ega hamda ta’lim muassasalarida faoliyat ko‘rsatuvchi shaxs.

O‘qish – ma’lum usullar yordamida tashkil etilgan bilimlarni o‘rganish jarayoni; o‘quvchilar tomonidan o‘quv faoliyati usullarini egallab olishga yo‘naltirilgan faoliyat.

O‘quvchilarning o‘z-o‘zini boshqarishi - o‘quvchilarning jamoa faoliyatini uyushtirish va boshqarishdagi faol ishtiroklari.

O‘quv qo‘llanmasi – 1) ma’lum o‘quv fanlari bo‘yicha metodik materiallar, tushuntirishlar, tavsiyalarni yorituvchi hamda o‘qituvchi yoki o‘quvchilar uchun mo‘ljallangan manba; 2) muayyan fan bo‘yicha tayyorlangan hamda metodik jihatidan o‘quv-tarbiyaviy jarayonda bevosita foydalanish imkonini beruvchi qo‘shimcha o‘quv materiallari.

Harbiy vatanparvarlik tarbiyasi - yoshlarni vatan himoyasi hamda harbiy mudofaaga tayyorlash, ularda favqulotda holatlarda harbiy mudofaani tashkil etish ko‘nikma va malakalarini shakllantirishga yo‘naltirilgan pedagogik jarayon.

Hikoya – o‘qituvchi tomonidan mavzuga oid dalil, hodisa va voqealarning yaxlit yoki qismlarga bo‘lib, tasviriy vositalar yordamida obrazli tasvirlash yo‘li bilan ixcham, qisqa va izchil bayon qilinishi.